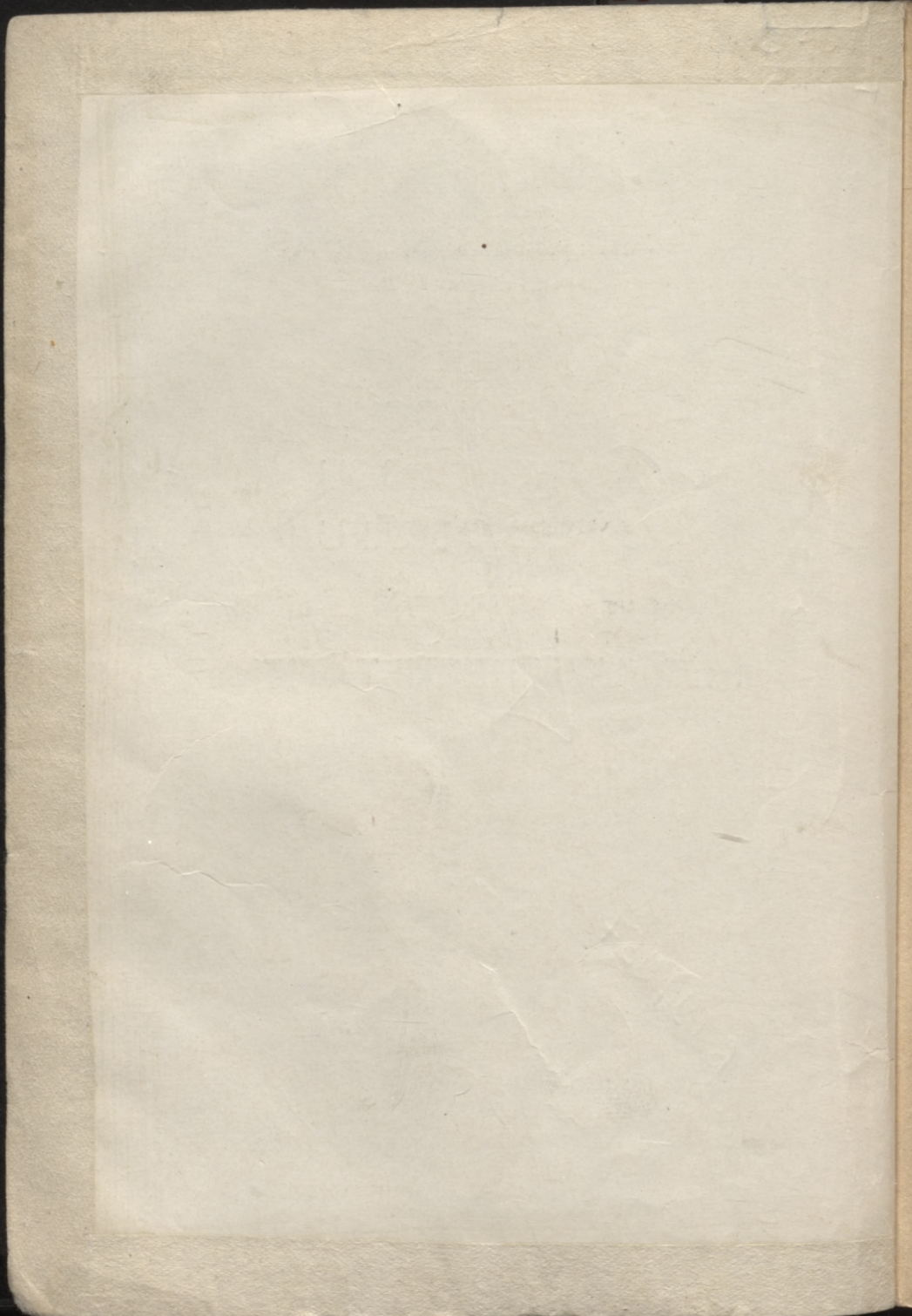

73-3
L 130

ZINĀTNISKĀS
ATSKAITES SESIJAS
MATERIĀLI
PAR
ARHEOLOGU,
ANTROPOLOGU
UN ETNOGRĀFU
1972. GADA
PĒTĪJUMU REZULTĀTIEM

L 73-3
130

L
9

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJA
VĒSTURES INSTITŪTS

ZINĀTNISKĀS ATSKAITES SESIJAS
M A T E R I Ā L I
PAR ARHEOLOGU, ANTROPOLOGU UN ETNOGRĀFU
1972. GADA PĒTIJUMU REZULTĀTIEM

IZDEVNIECĪBA "ZINĀTNE"
RĪGĀ 1973

Vīņa Bece Latv. PSR
VALSTS BIBLIOTĒKA

~~78~~ 24.531

0306024720

МАТЕРИАЛЫ
ОТЧЕТНОЙ НАУЧНОЙ СЕССИИ,
ПОСВЯЩЕННОЙ РЕЗУЛЬТАТАМ
ИССЛЕДОВАНИЙ АРХЕОЛОГОВ,
АНТРОПОЛОГОВ И ЭТНОГРАФОВ
В 1972 ГОДУ

(Академия наук ЛатвССР, Институт истории)

Издательство "Зинатне"

Рига 1973

На латышском языке

Par izdevumu atbild Z. APALA.

Z $\frac{0-I-6-2-051}{M8II(II)-73}$

ARHEOLOĢIJA

J. APALS, Z. APALA

ĀRAIŠU ARHEOLOĢISKĀS EKSPEDICIJAS IZRAKUMI 1972. GADĀ

Āraišu arheoloģiskā ekspedīcija laikā no 24. maija līdz 15. septembrim Cēsu rajonā veica izrakumus Lazdiņu uzkalniņā Priekuļu ciema padomē, turpināja darbu Liepiņu kapulaukā Drabešu ciema padomē un uzsāka Āraišu pilsdrupu (tajā pašā ciema padomē) izpēti.

Lazdiņu uzkalniņš atrodas Rīgas - Pleskavas šosejas 83. kilometrā, ap 400 m uz ZZR no "Lazdiņu" mājām, Lielā Lazdiņu ezera austrumu krastā, mežu spauguša paugura galā, ko no ziemeļiem un austrumiem norobežo strautiņa grava, no dienvidiem - ieleja, bet no rietumiem - ezers. Uzkalniņam ieapaļa forma, tā diametrs A - R virzienā ir 16 m, Z - D virzienā - 12 m, augstums - 1,8 m. Uzkalniņš celts vietā, kur pamatzemes līmeņu starpība ir 1,25 m, tādēļ tā rietumu puse ir izteikti atāva un apaļa, turpretī austrumu mala gandrīz saplūst ar apkārtni. Uzkalniņa pakājē trīs vietās virs velēnas pacēlās akmeņu gali, iezīmējot akmeņu riņķa atrašanās vietu. Uzkalniņa centrā bija vērojama lēzens, aizaugusi bedre, ziemeļaustrumu daļē - tikko jūtama ieplaka.

Zem 0,1 - 0,15 m biezās humusa kārtas uzkalniņa rietumu pusē atsedzās māla pārseguma kārtā, kas puslokā pār-

klāja nogāzi no pamatnes līdz augšai. Pārseguma biezums - no 0,05 m augšpusē līdz 0,4 m pie pamatnes, platums - 4,5 m. Kārtas uzdevums acīmredzot bija pasargāt uzkalniņa rietumu puses stāvo uzbērums no noslidējuma un izskalošanas.

Pēc māla pārseguma kārtas noņemšanas visā uzkalniņa platībā atsedzās 0,1 - 0,8 m biezs pelēkās smilts uzbērums slānis, kas klāja zemāk gulošās uzkalniņa konstrukcijas - akmeņu riņķi ar piebūvēto pusloku, bedres un koši dzeltenās smilts pildījuma slāni uzkalniņa iekšpusē. Pelēkās smilts uzbērums vietām nedaudz bija piejauktas sīkas ogļītes.

Akmeņu riņķis bija uzkrants uz zemes virsmas no 1 - 5 blakus un 1 - 3 virsū liktiem laukakmeņiem, kuru diametrs bija visai dažāds - no 0,1 līdz 1,4 m. Riņķa platums vietām sāsniedza 1,9 m, augstums - 1,15 m. Zem akmeņiem bija novērojama 0,1 - 0,15 m bieža humusa kārtā, kas sedza pamatzemes smilti. Riņķa ārējais apveids izrādījās mazliet reregulārs: tā ārējais diametrs DA - ZR virzienā bija 10,5 m, DR - ZA virzienā - 9 m.

Divās vietās akmeņu riņķī bija atstāti neizkrauti atvērumi, kurus abās pusēs apzīmēja sevišķi lieli, vertikāli ar smaili uz augšu likti akmeņi. Pirmais atvērums atradās uzkalniņa dienvidaustrumu ceturksnī, tā platums bija 2,3 m, norobežojošo akmeņu - "vārtu stabu" - izmēri - 1,3 x 0,7 x 0,55 m un 1,4 x 0,65 x 0,5 m, otrais atvērums - ziemeļaustrumu ceturksnī, tā platums bija 1,6 m, akmeņu izmēri - 1,1 x 0,9 x 0,5 m un 0,8 x 0,55 x 0,5 m. Riņķa ziemeļu daļē no 13 akmeņiem bija izveidots līdzens taisnstūrveida laukumiņš 1,75 x 0,9 m platībā.

Ārpus akmeņu riņķa 0,5 - 1,5 m attālumā no tā uz ziemeļiem, dienvidiem, austrumiem un rietumiem bija novietoti prāvi akmeņi, kuru virziens dienvidos un rietumos sakrita ar debess pušu virzienu, bet ziemeļos un austrumos nedaudz novirzījās no tā.

Austrumu pusē riņķim 0,1 - 1 m attālumā pieslēdzās

no akmeņiem uzkrauts, ap 6 m garš pusloks. Tas bija likts it kā divās grupās no mazākiem akmeņiem nekā riņķī. Arī tie gulēja virs humusa kārtas un bija pārsegti ar pelēko smilšu uzbēruma slāni, bet plānā kārtā.

Akmeņu riņķa iekšpusē virs pamatzemes uzkalniņam bija uzbērts koši dzeltenas, ar oglītēm, pelniem un deguma kārtiņām sajauktas smilts slānis. Atšķirība no augšējā, pelēko smilšu pārseguma slāņa apakšējais slānis nesedzās pāri bedrēm, tāpēc pēc formas tas atgādināja 0,2 - 0,5 m biezu un 1,5 - 3 m platu pakavu ar pārtraukumu ziemeļaustrumu ceturksnī - 2. bedres vietā. Dzeltenu smilšu slāņa apakšā virs humusa kārtiņas bija redzamas divas izteiktas, 2 - 5 cm biezas deguma svītras - iesvētišanas ugunsritu pēdas. Uzkalniņa dienvidaustrumu ceturksnī trīs vietās atsedzās labi izteikti deguma, pelnu un ogliņu plankumi, kā arī tīras smilts plankums (1 m diametrā) ar deguma kārtiņu gar malu.

Divās vietās uzkalniņā atklājās pamatzemē dziļi ieraktas bedres. 1. bedre atradās uzkalniņa centrā. Liekas, ka virs tās bijušas divas māla pārseguma kārtas. Pirmā no tām (4,7 x 3,7 m diametrā?) atradusies pašā uzkalniņa virsmā; to postījis pārrakums. Apmēram 0,2 m dziļāk, zem pelēkās smilts uzbēruma slāņa, atsedzās otra, gaišsarkana māla pārseguma kārtā (2,3 x 2,3 m). Bedres augšdaļa (2,9 x 2,4 m) bija lielāka par apakšdaļu (1,9 x 1,2 m), kuru samazināja bedres austrumu galā izveidotais pakāpiens. Bedres dziļums pamatzemē - 1,8 m, no uzkalniņa virsmas - 2,8 m.

1. bedres dibenā, virs 0,05 m biezas ogļaini pelnainas smilts kārtiņas, gulēja neliels akmens (0,3 x 0,23 m diametrā). Bedres pildījums sastāvēja no kārtainas, ar sīkām oglītēm un pelniem sajauktas smilts. Pildījums virs bedres apakšdaļas krasi atšķīrās no pildījuma bedres austrumu daļā virs pakāpiena.

Bedres sienu blīvajā mālā bija saglabājušās 5 cm platas vergas vai kapļa un 12 - 15 cm platas lāpstas pēdas,

ar ko bedre izrakta.

2. bedre atradās uzkalniņa ziemeļaustrumu ceturksnī, vietā, kur virsmā bija vērojama lēzena ieplaka. Pēc virsējā pelēkās smilts uzbūruma slāņa noņemšanas te atsedzās taisnstūrveida māla plankums - pārseguma kārts (izmēri - $2,1 \times 1,7$ m)-, zem kura savukārt iezīmējās smilts plankums ar deguma piejaukumu $3 \times 2,5$ m platībā. Plankuma dienvidrietumu galā gulēja plēsta akmens plāksne ar katrā galā noliktu akmeni.

Arī 2. bedre bija ierakta pamatzemes malā. Tās izmēri bija $2,3 \times 1,9 \times 1,3$ m. Bedres dibenā gulēja $0,05 - 0,10$ m bieza ogļainas un pelnainas smilts kārtiņa, kurai pāri sedzās $0,1 - 0,2$ m bieza "odere" - māla kārts, ar ko bija izklātas bedres sienas un dibens. Bedres dienvidrietumu gals bija piekrauts ar 12 akmeņiem (no $0,1$ līdz $0,9$ m diametrā); pati bedre bija piepildīta ar kārtainu, ar ogļītēm, pelniem un deguma kārtiņām jauktu smilti. Otra puse akmenim, no kura bija atplēsta bedres dienvidrietumu galā noliktā plāksne, bija iekrauta akmeņu rupji dienvidaustrumu atvēruma malā pie stāvā akmens. Uzkalniņa dienvidrietumu daļas pakājē atsedza līdz $1,8$ m platu ieplaku, no kuras, šķiet, nēta smilts un māls būvdarbiem.

Atradumu Lazdiņu uzkalniņā bija maz. Ne skeletkapus, ne ugunskapus te nevarēja konstatēt. Pelēkās smilts pārseguma slānī virs vertikāli nostādītā akmens gala pie laukumņa atrada 3 nelielus cilvēka galvaskausa fragmentus un dažas ogļītes; 2. bedres pildījuma virsmā zem māla kārtas atrada cilvēka āzerokli.

Uz dienvidaustrumiem no 1. bedres, māla pārseguma malā, uz dzeltenās smilts pildījuma slāņa gulēja akmens ($0,3 - 0,4$ m diametrā) ar līdzenu virsmu. Uz akmens un ap to atradās dzelze senlietu grupa: uzmavas cirvis, uzmavas verga (kalts?), divi uzmavas šķēpu gali, kāda asmens (izkaps?) un, liekas, Ilena fragments. Netālu no šīs grupas minētajā māla kārtā atrada dzelzs nazi ar liektu muguru.

Savrupatradumos ārpus akmeņu riņķa uzkalniņa dienvidaustrumu pakājē atrada dzelzs uznavas cirvi, dienvidrietumu pakājē - retušētu kramu.

Spriežot pēc stratigrāfiskajiem novērojumiem, Lazdiņu uzkalniņš izveidots Isā laikā. Aptuveni to varētu datēt ar m. ē. I gadu tūkstoša vidu. Lazdiņu uzkalniņa konstrukcijas, nedeudzie atradumi un to izvietojums vedina domāt, ka uzkalniņam bijusi arī kulta vietas funkcija.

Turpinot izrakumus Liepiņu kapulaukā, tika atsegta 1564 m² liela platība, izpētīti 117 apbedījumi un iegūtas 739 senlietas. Kranioloģiskais materiāls saglabājies ļoti vāji.

Apbedījumi bija ierakti smilšainā vai blīvā mālā un atsedzās 0,2 - 0,8 m dziļumā. Dažos gadījumos varēja konstatēt bluķa zārka paliekas, biežāk bija saskatāmi kapa bedres izklājuma - lubu, kriju vai tāšu - fragmenti. 156. kapā atsedza bērna ngunsapbedījumu vācelē, kuras izmēri bija 25 x 30 cm.

Dominējošais apbedījumu veids kapulaukā bija skeletkapi. Spriežot pēc kapa piedevu izvietojuma un skeleta kaulu fragmentu stāvokļa, mirušie guldīti kapos izstieptā stāvoklī uz muguras, virieši ar galvām uz austrumiem, sievietes - uz rietumiem. Dažkārt gan vērojamas arī novirzes no šīs orientācijas.

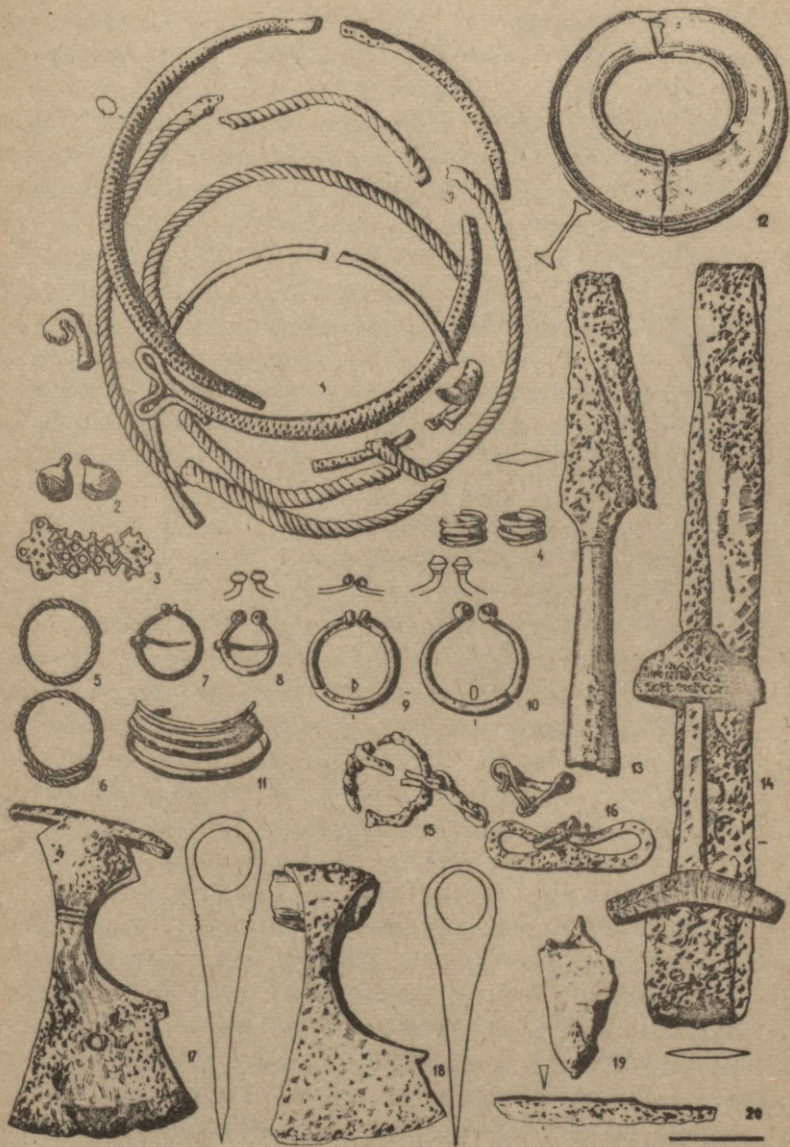
Kapu bedru pildījumā bija sīkas ogļites, pelni, atsevišķi kalcinētu kaulu fragmenti, bet 6 kapos - bezripas māla trauku lauskas.

Piedevu skaits apbedījumos bija atšķirīgs, sākot ar 2 - 3 priekšmetiem līdz pat 40 senlietu inventarizācijas vienībām. Sieviešu kapos kā parasti atrada greznuma lietas un apģērba piederumus, viriešu kapos - galvenokārt ieročus un darba rīkus. Par latgaļu kapulaukam retu strādumu uzskatāmi 158. kapa vidusdaļē novietotie trīs lancetveida bultu gali.

Interesants ir kāds 11. gs. sievietes apbedījums

(79. kapsē), kur mirusi guldīta ar zvērādas apmetni izklātā bluķa zērkā un pārsegta ar villaini, kas bagātīgi izrakstīta ar bronzas lociņiem un spirālītēm. No pārējiem šī kapa atradumiem minami 5 kaklagredzeni, 2 spirālaproces, 7 pirkstu gredzeni, kauri gliemežvāku kaklarota, ko papildināja 6 dzīvnieka nagi, un 2 vainagi. Bez tam zārka pagalvi zem mirušās pakauša bija nolikts labi saglabājies koka irbulis ar rupjas brūnas vilnas dzijas uztinumu.

Otrs apbedījuma veids - ugunskaņi - kapulaukā konstatēti 20 gadījumos. Tie bija vairumā vīriešu un bērnu apbedījumi ar iepriekš bojātām vai dedzinātām piedevām. Dažiem ugunskaņiem bedres veidotas līdzīgi skeletkapu bedrēm, citiem tās nevarēja izsekot vispār. Atsedzās tikai kalcinēto kaulu kaudzītes ar senlietām. Īpatnējs bija 109. apbedījums: tā 2,3 m garās un 0,6 m platās kapa bedres rietumu galā gulēja bojāta dzelzs uzmavas šķēpa gals, bet bedres austrumu galā 0,3 x 0,5 m lielā laukumā bija kalcinētu kaulu kaudzīte ar oglītēm un saurušiem bronzas priekšmetiem. Visai savdabīgs bija arī 95. ugunsapbedījums. Tā 1,35 m garās un 0,4 m platās ovālās kapa bedres dienvidu malā atrastas 2 mietu vietas (kapa virszemes zīmju paliekas?), bedre izklāta ar kriņām, pildīta ar pelniem, lielām oglēm un kalcinētiem kauliem. Kauli vispār piederējuši spēcīgam indivīdam, tomēr starp tiem atrada bērna zobu, pirksta falangu un citus smalkākus kauliņus. Var pieņemt, ka te bijis dubultapbedījums. Uz to zināmā mērā norāda arī piedevu raksturs. Nozīmīgāko senlietu skaitā jāmin divasmens zobens ar inkrustācijas pēdām (1. att.: 14), zobena maksts uzgalis (1. att.: 19), divi platasmens kauņas cirvji (1. att.: 17, 18), uzmavas šķēpa gals (1. att.: 15), šķīlamdzelzs (1. att.: 16), karavīra aproce (1. att.: 12), nazis (1. att.: 20), dzelzs riņķis (1. att.: 15), kā arī kaklagredzenu fragmenti (1. att.: 1), spirālaproce (1. att.: 11), vitās aproces (1. att.: 5, 6), važturis (1. att.: 3), gredzeni (1. att.: 4), saktas (1. att.: 7 - 10), zvārgu-

1. attēls.

liši (1. att.: 2). Visas senlietas, it sevišķi bronzas rotaslietas, deformētas, salauztas fragmentos un izdegušas sārta ugunī.

Atsevišķi izdalāmi kapi, kur netika atrasta neviena senlieta. Parasti tie izvietojas kapulauka perifērijā un uzskatāmi par sociāli diferencētas sabiedrības atkarīgo ļaužu apbedījumiem.

Dažos gadījumos kapu bedrēs atrada priekšmetus, kas gulēja 10 - 15 cm augstāk par mirušajam līdzdoto senlietu komplektu. Tie, jādodomā, ir citu personu ziedojami mirušajam aizkapa dzīvei.

Kapulauka austrumu daļā atsedza bronzas lietu noguldījumu, kas nebija saistīts ar kādu konkrētu apbedījumu. Tas bija ierakts 0,4 m dziļumā un sastāvēja no 4 kaklagredzeniem un to fragmentiem.

1972. g. izrakumi apstiprināja iepriekšējo datējumu Līepiņu kapulauks pieder pie 9. - 12. gs. seno latgaļu līdzenajiem kapulaukiem, tā rietumu malā apbedīti arī Āraišu ezera pils iedzīvotāji.

Āraišu pilsdrupas atrodas Āraišu ezera rietumu krasta pussalas austrumu galā. Rakstītajos avotos par Āraišu mūra pili ir ļoti maz ziņu. 17. gs. otrajā ceturksnī sarakstītajā Jirgena Helmsa hronikā teikts, ka pili 1226.g. cēlis Zobenbrāļu ordeņa mestrs Folkvīns. Pēc Baltazara Rusova hronikas ziņām, Āraišu pils gājusi bojā Livonijas karā 1577. g. augusta beigās Ivana Barga uzbrukuma rezultātā un pēc tam vairs nav atjaunota.

1972. g. augustā pili uzsāka izrakumus divās vietās. 1. izrakumu laukumā pagalmā 80 m² platībā atsedza daļu no divām ēkām ar akmens krāvuma krāsnīm. Iegūtās senlietas - bronzas pakavsakta ar naglu galvu galiem, ornamentēts trapeveida piekariņš u.c. - norāda, ka pils pastāvēšanas laikā te dzīvojuši arī vietējie iedzīvotāji.

2. izrakumu laukumā 120 m² platībā atsedza daļu no pils rietumu korpusa 1. telpas, domājamo sardzes telpu pie

vārtiem, ieejas brūģi. Kultūrlāpa virsējā daļā zem gruvešiem atrada 13. gs. otrajā pusē Hamburgā kaltu brakteātu. Izrakumi turpināsies 1973. g.

Aizsardzības izrakumi Cēsis, Valņu ielā 2., notika laikā no 6. līdz 12. oktobrim. Izrakumus organizēja Cēsu rajona galvenā arhitekta V. Cauna. Jaunceļamās kafējnīcas - gastronomijas veikala būvbedrē atsedza 1,92 m plata mūra paliekas; tas identificējams ar Cēsu vecpilsētas aizsargmūra daļu, kas no dienvidrietumiem pieslēdzās Cēsu pilsētas Raunas vārtiem. Mūra sienai rietumu pusē pieslēdzās koka ūdensvads (18. gs. ?), zem tā atsedzās izteiktas pilsētas kultūrlānis. Zem mūra pamatnes konstatēja kādu šaurāku radžu mūri, kas turpinās dziļāk kultūrlāni.

J. APALS

ARHEOLOĢISKO PIEMINEKĻU APZINĀŠANA CĒSU RAJONĀ

No 25. līdz 29. maijam un no 5. līdz 10. septembrim Āraišu arheoloģiskā ekspedīcija veica arheoloģisko pieminekļu apzināšanu projektējamā Vidzemes muzejparka "Āraiši" teritorijā un tuvākajā apkārtnē Cēsu rajona Drabešu un Priekuļu ciema pedomē, konstatējot vairākus līdz šim nezināmus arheoloģiskos pieminekļus un atradumu vietas.

Lazdiņu uzkalnīza apraksta skat. iepriekšējā rakstā 3. lpp.

Mazruku kapsēta (Drabešu c. p.) atrodas zem "Mazruku" māju ēkām un pagalma. Ap 1952. g. kapsētas ziemeļrietumu daļā pie ceļa, rokot smilti, atrasti cilvēku kauli un ornamentēta riņķa sakta; ap 1955. g. kauli atrasti kapsētas dienvidu daļā, rokot skābbarības bedrī. Pieminekļa aptuvenā platība - 80 x 50 m. Domājams, te atrodas labi saglabājusies vēsturisko laiku kapsēta.

Āraišu baznīcas kapsēta (Drabešu c. p.) atrodas ap Āraišu baznīcu. Literatūrā (P. Bērents, 1927.) norādīts,

ka kapsēta lietota līdz 1773. g. Tās dienvidu daļu apstrādā, tur atrodas sakņu dārzī, kurus pārmeklējot atrada bronzas pakavsaktu ar naglu galvu galiem. Izrakumi kapsētā varētu palīdzēt noteikt Āraišu baznīcas celšanas laiku.

Jēča birze (Drabešu c. p.) atrodas Āraišu ezera ziemeļu krastā, ap 300 m uz ZRR no "Liepiņu" mājām. 1941. g. Jēča birze ziemeļaustrumu daļā atrasts cilvēka skelets. Literatūrā (P. Bērents, 1927.) norādīts, ka pēc Āraišu baznīcas kapsētas slēgšanas jaunu kapsētu mēģināja ierīkot Jēča birzī (1774. - 1780. g.), taču augstā gruntsūdens līmeņa dēļ apbedījumi tur tika pārtraukti.

Uplantu apmetne (Drabešu c. p.) atrodas Rakšupītes (saukta arī Jēčupīte) labējā krastā, 100 m uz rietumiem no "Uplantu" mājām. Apmetnes aptuvenā platība - 30 x 50 m, kultūrslāņa biezums - ap 0,5 m. Apmetnes lielākā daļa atrodas apstrādātā laukā, bet tās dienvidu daļu sedz "Puškinu" karjera vecā izvedoņa uzbērums. Apmetni atklāja gāzes trases celtniecības laikā, kad tās tranšēja Rakšupītes krastā atsedza izteiktu, stipri ogļainu kultūrslāni, kurā atrada keramikas lauskas un augšējo graudberzi.

Uz dienvidiem no Uplantu apmetnes, Rakšupītes likuma kreisajā krastā, nogāzē "Puškinu" karjera jaunā izvedoņa trases būvdarbos zem augšnes kārtas atklājās divi tumšas zemes plankumi apmēram 10 m diametrā ar it kā degušu akmeņu drumslām. Viens no tiem būvdarbos iznīcināts, otrs (uz rietumiem no ceļa uzbērums, pie caurtekas) saglabājies; te atrada dzelzs sārni. Netālu no plankumiem apstrādātā laukā atrada bezripas lauskas, vienu no tām - ar apmeto virsmu.

Dzelzs sārņu atradumu vieta pie Virgabajiem (Drabešu c. p.) atrodas 100 m uz rietumiem no "Virgabaju" mājām, piemējas dārzīņā, avotainas gravas ziemeļu nogāzē, lauku ceļa dienvidu pusē. Prāvi dzelzs sārņi un sīkas ķieģeļu drumslas izklidētas smilšainā zemē apmēram 30 x 30 m

plastībā, lēzenā ieplakā. Starp sārpiem atrada holandiešu pīpītes galviņu. Kultūrsēļa pazīmes te nevarēja konstatēt.

Lazdiņu krustakmens (Priekuļu c. p.) atrodas ap 350 m uz ziemeļiem no "Lazdiņu" mājām, 100 m uz ziemeļrietumiem no Rīgas - Pleskavas šosejas 83. kilometra staba bijušā Rēmuļu - Āraišu ceļa rietumu malē, uz kolhoza "Sarkanais karogs" apstrādāta lauka un Kirova kolhozam piederoša meža robežas. Krustakmens neliels, iegrimis zemē, pretskatā triestūrainas formas, virszemes izmēri - 0,55 x 0,05 m. Austrumu pusē akmenim iekalts krusts, kura izmēri ir 19 x 8,5 cm; tā gali tikko jūtami šķelti. Krustakmens apzīmē kādu senu robežu (te atrodas bij. Vaives un Priekuļu pagastu, tagad - Drabešu un Priekuļu ciema padomju un divu kolhozu robeža).

Olupju krustakmens (Drabešu c. p.) atrodas trīs ceļu krustcelēs, 150 m uz rietumiem no "Olupju" mājām, vecās grantsbedrēs pie lielas priedes. Akmens neliels, ieapaļš, izmēri - 0,6 x 0,4 x 0,35 m. Krusts iekalts vienes sānos, tā izmēri - 9 x 8,5 cm, gali nedaudz šķelti. Krustakmens sākotnējā atrašanās vieta nezināma, tas atvests, novācot akmeņus no laukiem.

Pūču 16. gs. monētu depozīts (Drabešu c. p.) atrasts neilgi pirms 1914. g., arot lauku pie rijas (tagad dzīvokļa ēka). Māla puspodziņā bijusi "krietna sauja" monētu, no kurām daļa kara laikos nozudusi, daļa nodota Česu Vēstures un mākslas muzejam. Dažas nozudušās monētas tagad atrastas; starp tām ir viens Hodkeviča 1572. g. Dolē kaltais šiliņš un pieci Sigismunda III 1598. - 1599. g. kaltais Rīgas šiliņš. Depozīts varētu būt noguldīts 17. gs. sākumā zviedru un poļu kara laikā.

Kā savrupatradums Āraišu ezera malē pie "Pūcēm" iegūts Brandenburgas 12-dalīdālderis (1688. - 1713. g.), kas te varēja nokļūt Ziemeļu kara laikā.

17. gs. monētas no nezināmas atraduma vietas konsta-

tātas skolotāja un novadpētnieka J. Ašmaņa atstātajos materiālos Drabešu "Inžēnos", Kopā te bija 21 monēta, to skaitā Sigismunda III 1619. - 1620. g. kaltie Rīgas šiliņi, Gustava II Ādolfa 1622. - 1625. g. Rīgas un Livonijas šiliņi un trišpelheri, Kārļa X Gustava 1655. g. Rīgas un Livonijas šiliņi. Tuvākas ziņas par monētu atrašanās vietu un apstākļiem nav iegūstamas; var pieņemt, ka tā ir daļa no kāda Cēsu apkārtnē atrasta depozīta.

M. ATGĀZIS

IZRAKUMI VALMIERĀ

No 1. jūnija līdz 31. jūlijam Latvijas PSR ZA Vēstures institūts sadarbībā ar Valmieras novadpētniecības muzeju izdarīja arheoloģiskos izrakumus Valmierā, pie Sīmaņa baznīcas. Kanalizācijas vada būvētāji, veicot darbus sakarā ar baznīcas rekonstruēšanu par koncertzāli, baznīcas ziemeļu pusē bija uzrakuši vairākus apbedījumus. Tā kā bija paredzēts šajā vietā pazemināt zemes virsmas līmeni, radās nepieciešamība izdarīt aizsardzības izrakumus. Tie tika veikti galvenokārt Valmieras novadpētniecības muzeja darbinieku un muzeja praktikantu - Viestura 3. vidusskolas skolēnu spēkiem, piedaloties Valmieras novadpētniecības muzeja Valmieras koncertzāles filiāles vadītājam L. Liepniekam.

Pēc Vartberges Hermaņa Livonijas hronikas ziņām, Valmieras baznīca celta 1283. g. - vienlaicīgi ar Valmieras ordeņa pili. 1937. g., veicot arheoloģiskos izrakumus Valmieras pils vietā, E. Šnore izpētījis arī 3 apbedījumus pret pili vērstajā baznīcas austrumu pusē.

1972. g. izrakumi notika pie baznīcas ziemeļu sienas. Izpētīta ap 40 m² liela platība, atsedzot 63 apbedījumus, kas datējami ar 14. - 16. gs. Kapulauks šajā laikā izmantots ļoti intensīvi: konstatējamas līdz 8 apbedījumu kār-

tas. Apbedījumi visā laukumā nebija saglabājušies vienlīdz labi: ierokot vēlākos kapus, diezgan bieži cietuši agrākie, un šī apstākļa dēļ izrakumu laukuma rietumu daļā vairāk vai mazāk netraucētas bija tikai 4 apbedījumu kārtas. Kapi postīti arī vēlākajos gadsimtos - sakarā ar vairākkārtīgiem baznīcas atjaunošanas un pārbūves darbiem.

Kapu bedres raktas ciešās rindās. Kapu dziļums, no pašreizējās zemes virsmas mērot, - 80 - 170 cm. Zārki izgatavoti no dēļiem un sastiprināti lielām kaltām naglām. Mirušie guldīti ar galvu DRR virzienā, paralēli baznīcas sienai.

Pledevas, kas ir visai trūcīgas, konstatētas tikai 4 apbedījumos: 16. kapā (viršējā - 1. kārtā) atrasts dzelzs nazis un sudraba monēta, 21. kapā (1. - 2. kārtā) - dzelzs nazis, 48. kapā (5. kārtā) - sudraba monēta, 50. kapā (6. kārtā) - bronzas zvārgulītis. 48. kapā atrastā monēta ir Hamburgā kalts 13. - 14. gs. brakteāts, 16. kapā - Lietuvas sudraba pusgrasis, kalts lielkņaza Aleksandra valdīšanas laikā (1501. - 1506. g.). Kādam no sapostītajiem apbedījumiem, jādoma, pieder vēl otrs sudraba brakteāts (13. gs. - 15. gs. pirmā puse).

Viršējās trīs apbedījumu kārtās diezgan bieži vienā zārkā guldīti vairāki mirušie, parasti pieaugušie ar bērniem. Tā, piemēram, kopā ar 50 gadu vecu sievieti (41. kops) apbedīti 3 bērni vecumā no 2 līdz 15 gadiem. Šī parādība, kā liekas, saistīta ar rakstītajos vēstures avotos pieminētajām mēra, drudža un dizentērijas epidēmijām, kurās bieži vien dažu dienu laikā mira vairāki ģimenes locekļi.

Atšķirībā no citiem Latvijā pētītajiem 14. - 16. gs. kapulaukiem, kur diezgan spēcīgi izpaūšas pagānisma paliekas (sevišķi lauku apvidos), Sīmaņa baznīcas kapulaukā tās gandrīz nav konstatējamas. Šo parādību izskaidrojot, jāievēro šādi apstākļi:

a) apbedīšana notikusi pilsētas centrā, pie baznīcas,

kur garīdznieku kontrole bija sevišķi stingra;

b) iespējams, ka ievērojama daļa apbedījumu pieder pilsētniekiem, kuru starpā bija daudz vāciešu, kam latviešu pagānu paražas bija svešas;

c) atsegtie apbedījumi guldīti 4 - 5 m platā joslā gar baznīcas sāņjomas sienu (tur, kur no baznīcas jumta tecēja lietus palēšu ūdens, kas skaitījās "svēts", jo bija pieskāries baznīcai), tātad dievticīgāko un turīgāko ļaužu iecienītā apbedīšanas vieta (vēlāk, 17. gs., kapu vietas pie pašas baznīcas sienas sauktas par dāldera vietām un maksa par tām nav daudz atšķīrusies no maksas par apbedīšanu pašā baznīcā). Ar pēdējo apstākli varētu izskaidrot neparasto apbedīšanas blīvumu pēdējā laukumā.

Sīmaņa baznīcas kapulaukā apbedīto vidū ir daudz bērnu un pusaudžu. No 63 izpētītajiem apbedījumiem bērniem un pusaudžiem pieder 29 (ap 46%). Paleopatologs Dr. V. Derums, kas izmeklējis skeletu kaulus vizuāli un rentgenologiski, norāda, ka kapulaukā apbedīto iedzīvotāju ķermeņa uzbūve bijusi samērā laba, muskuļu piestiprināšanās vietas (kaulu reljefs) vispār labi izteiktas; no tā jāsecina, ka šie cilvēki nodarbojušies ar fizisku darbu. Konstatēti kaulu locītavu galu un mugurkaulāja skriemeļu malu izkropļojumi (deformējošās artrozes un spondilozes). Vienā apbedījumā (41. kaps) atslēgas kaulu sternālos (krūšu) galos novērotas patoloģiska procesa sekas, kuras izsaucis strutojošs iekaisums (iespējams, kaulu roze). Citā apbedījumā (37. kaps, ap 40 gadu vecs vīrietis ar spēcīgu ķermeņa uzbūvi) konstatēts atslēgas kaula ar stipri izkropļotu galu - kādreizēja saauguša lūzuma sekām. Kādā postītā apbedījumā atrasts elkoņa kauls ar labi saaugušu augšējās trešdaļas lūzumu. Pēc V. Deruma atzinuma, minētie gadījumi liek domāt, ka viduslaiku tautas dziedzniekiem bijušas zināšanas par kaulu lūzumu ārstēšanu.

17. - 18. gs. rakstītie avoti apliecina, ka pie SI-

mapa baznīcas apglabāti arī latviešu zemnieki no tiem Valmieras apkārtnes pagastiem, kuriem nav bijis savu kapsētu: liepānieši, kocienieši un mujānieši. Taču jāievēro, ka toreiz pilsēta un apkārtnē bijusi stipri izpostīta, tāpēc nevar apgalvot, ka līdzīga kārtība bijusi arī agrāk. Iegūtā antropologiskā materiāla analīze palīdzēs skaidrot apbedījumu etnisko piederību.

16. gs. vai 17. gs. sākumā pie Simaņa baznīcas ziemeļu sienas izbūvēts mūris - pamats baznīcas piebūvei, kurš pārsedz minētos 14. - 16. gs. apbedījumus. Liekas, ka šī piebūve ir saistīta ar baznīcas senu ieejas vietu. Virs šīs piebūves pamatiem atrasti 20 zviedru šiliņi, kas kalti 17. gs. 50. - 60. gados. Pēc 17. gs. otrās puses pilsētas un baznīcas plāniem spriežot, šajā laikā piebūve nav vairs pastāvējusi.

M. ATGĀZIS

ARHEOLOĢISKO PIEMINEKĻU APZINĀŠANA ZEMGALĒ 1972. GADĀ

Latvijas PSR ZA Vēstures institūts no 3. līdz 5. maijam veica arheoloģisko pieminekļu apzināšanu Dobeles rajonā. Ievērojot apzināšanas ierobežoto laiku, pieminekļu pārbaude dabā izdarīta galvenokārt apvidū starp Kroņauci, Penkuli un Jaunesavū. Iegūtas ziņas par 10 objektiem. Nozīmīgākie no tiem ir divas atklāta tipa apmetnes.

Naudītes Spurišos, ap 150 m uz dienvidaustrumiem no "Spurišu" mājām, 60 - 100 m no izbagarētās mazās Sesaviļņas upes kreisā krasta, pakalna lēzenajā nogāzē apmēram 40 m platu un 100 m garu joslu aizņem 45 - 75 cm biezs kultūrslānis, kas iezīmējas arumā ar tumšu zemi un satur šķeltus laukakmeņus. Atrasti sārņi, apmetumi un sīkas bezripas un ripas keramikas lauskas. Vecie iedzīvotāji stāsta, ka oglmelno auglīgo zemi no šejienes agrāk ņēmuši dārza mēslo-

šanai. Senāk šo vietu saukuši "Sodiņš". Tas Zemgalē ir otrais mums zināmais gadījums, kad ar līdzīgu vārdu apzīmē senu apmetni: arī Elejas "Stundās" lauku, kurā atrodas apmetne, sauc par "Soda zemi". "Stundās" pierakstīts arī šī nosaukuma skaidrojums. Par Naudītes Spurišu "Sodiņu" tādu neizdevās saklaušināt.

Penkules Ruggos, starp "Dravenieku" un "Ruggu" mājām, 150 - 200 m no izbagarētās Ālaves upes kreisajā krastā, ap 35 × 45 m lielu laukumu aizņem līdz 35 cm biezs, stipri saarts kultūrslānis, kas apstrādātajā laukā iezīmējas ar melnu zemi un apdegušu, drūpošu akmeņu piejaukumu. Atrasta sīka apmetas keramikas lauska un beržamais akmens.

Abas minētās apmetnes attiecināmas uz dzelzslaikmetu mūsu ērā. To noteiktākam datējumam pašreiz trūkst materiālu.

Pārbaudīts Naudītes Dēliņkalns, kas Latvijas PSR Kultūras pieminekļu sarakstā registrēts kā nocietināta dzīvesvieta, bet par kuru mūsu rīcībā nebija noteiktāku datu. Dēliņkalns, kas atrodas ap 200 m uz dienvidaustrumiem no "Lejas Dēliņu" mājām, ir nepilnu kilometru gara grēda, kas stiepjas dienvidaustrumu virzienā līdz Teņu kapiem. Rietumos no tās plešas Dēliņu purvs, austrumos - Tiļu purvs. Lai gan Dēliņkalns atrodas pilskalna izveidošanai piemērotā vietā, kalnam nav ne nocietinājuma pazīmju, ne kultūrslāņa. Par kalnu saglabājies daudz nostāstu; viens no tiem vēsti, ka Dēliņkalnā bijusi pils, kas nogrimusi. Uz dienvidrietumiem no "Lejas Dēliņiem" 1 km attālumā atrodas jau minētā Naudītes Spurišu apmetne. Tešos, apmēram 1 km uz rietumiem no Dēliņkalna, agrāk atrasts akmens cirvis, kas nozaudēts. Iespējams, ka senatnē Dēliņkalns izmantots kā slēptuve, tādēļ tā dienvidu pusē uzsāktā grants grābšana būtu pārtraucama; katrā ziņā nevajadzētu

pieļaut Dēliņkalna grēdas ziemeļu gala nopostīšanu, jo šeit ir slēptuvei piemērotākā vieta. Dēliņkalns saudzējams arī kā dabas objekts.

A. CAUNE

ARHEOLOĢISKĀS LIECĪBAS PAR PIRMATNĒJO ZEMES LĪMENI UN RELJEFU VECRĪGĀ

1. Gadsimtu gaitā Rīgas pilsētas senākajā daļā - Vecrīgā cilvēku darbības rezultātā zemes reljefs daudzkārt mainījies. Šis izmaiņas noteica kultūrlāņa veidošanās, zemes vaļņu un kanāla izbūve, Rīdzenes (Rīgas upes) gultnes aizbēršana un citi apstākļi. Tāpēc ne tagadējais Vecpilsētas reljefs, ne arī vecākie, 17. - 18. gs. Rīgas plāni nesniedz vairs tiešus norādījumus par Rīgas vietas sākotnējo topogrāfiju.

2. Jautājumam par pirmatnējo zemes līmeni un reljefu Vecrīgas teritorijā veltījuši uzmanību vairāki autori. V. Gutceits 1871.g. sniedzis aprakstu par kultūrlāņa biežumu Vecrīgā. R. Štegmans 1889.g. pēc esošajam angstuma atzīmēm un 17. gs. plāniem mēģinājis rekonstruēt Vecrīgas 17. gs. reljefu. K. Lēvis of Menārs 1896. g. aprakstījis Doma baznīcas pirmatnējos grīdas līmeņus. V. Neimans, pamatojoties uz Vecrīgas plānu, 1913.g. sniedzis 13. gs. sākuma Rīgas rekonstrukciju. J. Juškēvics 1932. g. mēģinājis apkopot iepriekšējās rekonstrukcijas. J. Straubergs 1951. g., izmantojot arheoloģiskajos izrakumos izdarītos novērojumus, būtiski papildinājis esošās rekonstrukcijas un sniedzis Rīgas vietas shēmu, kāda tā, pēc viņa domām, bijusi pirms 13. gs. F. Benninghofens 1961. g. arī sniedzis Rīgas vietas rekonstrukciju, kuru viņš gan pamato tikai ar rakstīto vēstures avotu ziņām, uzskatot, ka Vecpilsētas rajons, t. s. Alkanājs (Eller-

brook), bijusi zema, pārpurvojusies, apdzīvošanai nepiemērota vieta. E. Hellmans 1971. g., balstoties uz ziņām, ka jau 17. gs. Daugavas palos Vecpilsētas laukums nekad nav applūdis, meklē šeit augstāko Rīgas vietu - "Seno kalnu" (mons Antiquus). Tomēr, tā kā visas šīs rekonstrukcijas nebalstās uz attiecīgu vēstures avotu bāzi, tās paliek tikai hipotēzes un neļauj gūt daudz maz pilnīgu priekšstatu par sākotnējo pilsētas vietu Daugavas krastā.

3. Konkrēti dati par pirmatnējo zemes līmeni iegūti tikai arheoloģiskajos izrakumos vai ģeoloģiskajos urbumos, kas sniedz skaidras liecības par kultūrlāpa biežumu jebkurā pētāmajā vietā. No 1938. līdz 1975. g. Vecrīgā vairāk nekā 40 vietās veikti arheoloģiskie pētījumi, kā arī daudzi ģeoloģiskie urbumi. Iegūtie dati liecina, ka kultūrlāpa biežums Rīgas vecpilsētā sniedzas no 2,7 līdz 8 m (vidēji 3,5 - 5 m; Rātslaukumā - 2,7 m; Rīgas upes gultnē - 8 m). Šie dati sniedz pietiekošu pamatu tam, lai galvenajos vilcienos varētu rekonstruēt Rīgas pirmatnējo reljefu.

4. Reljefa rekonstrukcijai izvēlēta teritorija, kādu aizņēmusi Rīgas pilsēta 13. gs., t. i., rajons, kuru ierobežo šāda līnija: Daugavas krasts - Torņa - Meistaru - Kalēju - Minsterejas iela. Kas attiecas uz rekonstrukcijas metodi, tad, ņemot par pamatu pašreizējo Vecrīgas zemes reljefu, arheoloģisko izrakumu un ģeoloģisko urbumu vietās no esošajām zemes virsmas atzīmēm atskaitīts kultūrlāpa biežums, rezultātā iegūstot pirmatnējās zemes virsmas augstuma atzīmes. Tās atzīmētas plānā un savienotas ar interpolēšanas līnijām, pēc tam izzīmēts horizontāļu tīkls ar griezumam ik pa 0,5 m. Iegūtais horizontāļu tīkls attēlo pamatzemes reljefu, kas atbilst pirmatnējam reljefam Vecrīgas teritorijā.

Arheoloģisko izrakumu un arī urbumu vietas lielāko tiesu atrodas karā nopostītajā Vecrīgas centrā un austrumu daļā. Tāpēc arī zemes virsmas rekonstrukcija šajā pil-

sētas daļā ir pareizāka nekā rietumu daļā, par kuru datu ir mazāk. Esošais materiāls nav pietiekošs, lai rekonstruētu mikroreljefu, atsevišķus grāvjus, nelielas ieplakas; nav arī iespējams noteikt reljefa paaugstinājumus (ja tādi bijuši), kas vēlākā laikā norakti. Ar lietoto metodi var pareizi rekonstruēt tikai apbērtās reljefa vietas.

5. Arheoloģiskajos izrakumos iegūtais materiāls ļauj samērā precīzi noteikt sākotnējo Rīgas upes un Daugavas krasta līniju. Līdz ar to ir nosakāma arī platība, kādu aizņēmusi pussala starp Daugavu un Rīgas upes loku, uz kuras izauga Rīgas pilsēta.

Pirmatnējā Daugavas krasta līnija atradās ap 65 - 70 m tuvāk pilsētai nekā pašreizējā krastmala (R. Šnore, 1938. - 1939.). Rīgas upes piekraste, sākot no Rīgas Centrālā universālveikala, atrodas zem Kalēju ielas, kas izveidota uz upes lēzenās, daļēji aizbērtās krastmalas. Ministerejas ielas rajonā Rīgas upes krastmala konstatēta tikai ap 4 m attālumā no 13. gs. uzceltā pilsētas nocietinājumu mūra. Esošā Ministerejas iela atrodas jau virs Rīdzenes gultnes (T. Pāvele, 1961.). Pilsētas ziemeļrietumu pusē tālāk aiz Trokšņa ielas sākusies purvainā zema platība, ko klājis 1 - 1,5 m bieza kūdras slānis (A. Caune, 1971., 1972.).

6. Rīgas vietas pirmatnējais reljefs bijis līdzens, ar nelielām augstuma starpībām. Zemākās vietas atradušās Daugavas piekrastē un pie Rīgas ezera. Pussalas centrālā daļa pacēlās tikai 1,5 - 2 m virs piekrastes joslas. Augstākais rajons atradās starp bij. Rētsalukumu, Tirgoņu, Šķūņu, Skārņu ielu un ap Doma baznīcu. Tas pacēlās virs piekrastes apmēram par 2,5 m. Pakāpenisks zemes virsmas augstuma pieaugums vērojams virzienā no Rētsalukuma uz Pulvera torņa pusi.

7. Vecrīgas pirmatnējā reljefa rekonstrukcija ļauj noraidīt dažas iepriekš izteiktās hipotēzes. Vispirmām

kārtām izrādās nepareizs Benninghofena pieņēmums, ka Alksnāja rajons, kas atradies t. s. Vecpilsētā, bijusi zema pārpurvojusies, apdzīvošanai nepiemērota vieta. Rekonstruētais zemes virsmas plāns rāda, ka rajonā starp Audēju, Vecpilsētas, Sarkanās gvardes un Kalēju ielu bijis pazeminājums, kas atradās par 1,5 - 2 m zemāk nekā pilsētas centrālā daļa, tomēr pamatzeme šeit ir tāda pati kā pussalas pārējās daļās - māls un mālsmilts. Virs pamatzemes atrodas nevis kūdras slānis, bet melna mitru zeme. Atradumi kultūrslāņa spakšējā horizontā un celtņu paliekas pierāda, ka minētais rajons bijis apdzīvots jau 12. - 13. gs. (M. Vilsons, 1959. - 1964.) .

Turpmākajos pētījumos būtu jāprecizē jautājums, vai Vecrīgas aizņemto pussalu no Rīgas upes līdz Daugavai šķērsojusi grava - ieplaka pa līniju Zirgu iela - Jauniela, kā to Rīgas vietas rekonstruētajā shēmā 1951. g. izstrādājis J. Straubergs. Spriežot pēc mūsu rīcībā esošā repilnīgā arheoloģiskā materiāla, kas iegūts novērojumos celtniecības darbos, šeit, liekas, bijis mākslīgs grāvis, nevis plaša dabīga ieplaka.

8. Par Rīgas atrašanos zemā, pārplūstošā vietā liecina jau 13. gs. senraksti (Indriķa hronika, II, 5 ; LUB, I, 567). Salīdzinot rekonstruēto zemes virsmas līmeni ar Daugavas palu līmeņiem pie Rīgas (pēc E. Moskovkinas 1960. g. datiem), redzam, ka augstākie plūdu ūdens līmeņi Daugavā pie Rīgas agrākajos gadu simteņos var būt sniegušies pāri par 4 m virs vidējā jūras līmeņa. Tādā gadījumā vēl 13. - 14. gs. visai Rīgas teritorijai palos vajadzēja pārplūst. Tomēr, cik zināms, applūdusi tikai daļa no pilsētas teritorijas. Izskaidrojums šai pretrunai meklējams Baltijas jūras krastu tektoniskajās svārstībās. Par to izteikti atšķirīgi uzskati (V. Zāns 1936. g. izteicis domu, ka piekraste pie Rīgas iegrīst ap 1 mm gadā, J. Bīķis 1940. g. - ka tā iegrīst 3 mm gadā, P. Doluhanova 1969. g. - ka iegrīšana tuva 0) . Pieņemot, ka zemes

virsmā pie Rīgas iegrīst 1 - 3 mm gadē, varam uzskatīt, ka sākotnējais Rīgas vietas reljefs 12. gs. bijis par 1 - 2 m augstāks nekā pirmatnējais pamatzemes līmenis; kas šodien atsedzas izrakumos. Tādējādi augstākā Vecrīgas vieta 12. - 13. gs. varēja būt ap 3,5 - 4,5 m virs piekrastes, bet zemākās vietas Daugavas malē un t. s. Alksnājē - 1,5 - 2,5 m virs Daugavas vidējā ūdens līmeņa. Pastāvot šādam zemes virsmas augstumam, plūdos bija apdraudēta tikai daļa no pilsētas un apmetnes vieta cilvēku dzīvei varēja būt piemērota visā pussalas platībā.

A. CAUNE

RĪGAS ARHEOLOĢISKĀS EKSPEDĪCIJAS DARBS 1972. GADĀ

Turpinot Vecrīgas arheoloģiskās izpētes piecgadu plāna izpildi, Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Rīgas arheoloģiskā ekspedīcija veica izrakumus piecos objektos, kuros tuvākajā laikā paredzami celtniecības darbi.

A. Peitavas ielā 7 (3. grupa, 73. grunts) izrakumi veikti laikā no 1. aprīļa līdz 23. jūnijam 18. gs. noliktavas drupās. Izpētīts 60 m² liels laukums bijušās noliktavas ziemeļrietumu stūrī. Iegūtas 140 senlietu inventarizācijas vienības, 452 trauku lauskas, osteoloģiskais materiāls, būvmateriālu, koksnes un citi paraugi. Līdz 16. - 17. gs. šajā vietā nav bijuši pagrabi, tāpēc kultūrslānis zem esošās pagraba grīdas saglabājies netraucēts līdz 3,5 m dziļumam. Tajā daļēji atsegta piecu viena virs otras gulošu 13. - 17. gs. celtnu paliekas; pirmās trīs no tām bijušas koka, bet pārējās divas - mūra celtnes. Visas šīs senākās ēkas celtas 6 - 12 m attālumā no tagadējās Peitavas ielas sarkanās līnijas; ieeja tām bijusi vērsta pret Peitavas ielu. Spriežot pēc celtnu konfigurācijas, senā apbūve turpinās vēl aiz esošā

gruntsgabala robežas Daugavas ielas virzienā.

1. No degušās senākās celtnes paliekas atsedzās 4,5 m zem Peitavas ielas līmeņa. Virs ēkas gruvešiem bija pār-ogļojušies dēļi un apdeguša māla klājums. Tajā labi bija vērojami bērzu tāss un dēļu virsmas noaspiedumi. Iespējams, ka šīs ēkas jumts bijis veidots no dēļiem, kurus sedza bērzu tāss un māla kārtā. Tieši virs pamatzemes zem degušās ēkas gruvešiem atklājās pār-ogļojušos horizontālo stāvu paliekas. Ugunsgrēka laikā, iebrūkot gries-tiem, jumta māla segums, liekas, noslāpējies liesmas ēkā. Blīvi uztiētie līnu velki nebija ļāvuši sadegt aužamo stāvu rullim. Daļēji apogļojušās saglabājušās arī daudzas aužamo stāvu detaļas - nišu un šķieta fragmenti, velki, atspole, trizulu sistēmas detaļas u. c. Spriežot pēc slāņu stratigrāfijas un tā, ka ēkā atrastas tikai nevā-pētas māla trauku lauskas (60 gab.), to skaitā tikai da-žas importētu trauku lauskas, varam pieņemt, ka atsegtā celtnē un aužamie stāvi attiecas ne vēlāk kā uz 13. gs. pirmo pusi.

2. No otras celtnes daļēji atsegtas divas sienas. Ēkas izmēri bijuši lielāki par 5×7 m. Atsegtās sienas iezīmējās kā apakšējo guļbaļķu un četrstūrīgu aptēstu, vertikāli liktu koka blūķu paliktņu paliekas. Grīdas bi-jušas no koka un daļēji arī no māla. Apkurei kalpojusi māla kleķa krāsns. Šā apdzīvotības perioda atradumi kon-centrējās galvenokārt celtnes ārpusē esošajā kultūrslānī, kas bagātīgi saturēja koka skaidas un dzīvnieku mēslus. Atrasti daudzi koka blodīņu galdīņi, zvejniecības piederumi, ādas apavu fragmenti, ornamentēta bronzas plāksnīta

3. Konstruktīvi vislabāk bija saglabājusies trešā koka celtnē. Spriežot pēc atsegtajām divām sienām, ēka bijusi nedaudz lielāka par 5×5 m, celta no kaķētiem skuju koku baļķiem, diametrā ap 20 cm. Sienas saglabājušās 2 - 3 vainagu augstumā. Apakšējie baļķi guldīti uz resniem šķeltiem ozola blūķiem, stūri savienoti krusta

pakei. Ieeja atradusies dienvidaustruru stūrī. Spriežot pēc notēstās sliekšņa vietas, durvju aillas platums bijis 73 cm. Telpas grīdu klājis māla klons, apsildīta tā ar vaļēju pavardu. No ielas uz durvīm vedis ap 1 m plats ceļš, kas bija segts ar mālu un ķieģeļu fragmentiem. Atrodumiem sevišķi bagāts bija slānis ēkas ārpusē. Šeit minami daudzie koka priekšmeti: virpotu un galdīņu trauku fragmenti, amatnieka sola, lādes vāks, koka un priežu mizas tīklu pludīpi, tīklu gremdi, tāpat kaula un koka ķemmes, Volīnijas šifera un māla vērpjamās vērpstīpas skriemeļi, dzintars u. c. Šī celtnē attiecināma uz 13./14.gs.

4. No ceturtās celtnes atsegta 3 sienas. Tās pamati mūrēti no dolomīta akmeņiem, bet sienas - no ķieģeļiem (31 - 32,5 x 8,5 - 9,3 x 12,8 - 14,5 cm). Spriežot pēc sienu simetrijas, ēka, liekas, bijusi neregulāra, četrstūra formas, apmēram 8 x 7 m liela, ar 2 x 2 m lielu piebūvi ieejas vietā. Lai atvieglotu celtnes pamatu izbūvi un ietaupītu materiālus, pamati veidoti uz stabiem, kas ierakti līdz pamatzemei un pārsegti ar puslokveida atslodzes arkām. Arkas aizkrautas ar dolomīta akmeņiem, kas guldīti māla javā. Celtnes pirmais stāvs bijis puspagraba, tā grīda bijusi klāta ar smilts bērumu. Spriežot pēc atsegtajiem celtnes fragmentiem, tās apdare bijusi ļoti rūpīga. Ārpusē arkas zemes līmenī mūrētas no ķieģeļiem, durvju aila veidota no pusapaļiem profila ķieģeļiem. Būvgružos atrasti vairāki marmora grīdas flizīšu fragmenti. Iespējams, ka no šīs celtnes nācis arī romāņu kolonas kapitelis (bāze?), kas vēlākā laikā iemūrēts pastāvošās noliktavas sienā. Ēkas celtniecības laiks attiecas uz 14. - 15. gs. Tā pastāvējusi samērā ilgu laiku - par to liecina vairāki deguma slāņi, kas klāja grīdu, kā arī vēlākās pārbūves.

5. Ceļot nākošo ēku, senākā mūra celtnē daļēji nojaukta. Jaunās sienas mūrētas no sarkanajiem Salaspils gliemežu dolomītiem. Šīs ēkas mūru fragmenti atsedzās

pastāvošās noliktavas sienās. Liekas, ka ēka aizņēmusi jau visu gruntsgabala platību. Holandiešu pīpju fragmentu atradumi būvgružos zem grīdas līmeņa ļauj domāt, ka ēka celta 17. gs.

B. L. Pils ielā 8/10 (8. grupa, 49. grunts) no 21. augusta līdz 10. oktobrim tika turpināta 1971. g. iesāktā arheoloģiskā izpēte, atsedzot 40 m² lielu laukumu. Ne-traucēts kultūrslānis saglabājies 2,5 m biezumā zem beidzamās šeit bijušās ēkas pagraba grīdas. Izrakumos iegūtas 264 senlietas, 663 keramikas lauskas un dažādi parauģi. Kultūrslāni konstatējami trīs atšķirīgi horizonti, kas atbilst dažādiem apdzīvotības periodiem un attiecīgi nāmi uz laiku no 13. līdz 15. gs.

1. Senākajā kultūrslāņa horizontā, kuru veido organiskām vielām bagāta melna mītnu zeme, labi bija saglabājusies koka konstrukcijas un varēja izsekot to celšanas tehnikai. Laukuma ziemeļaustrumu stūrī daļēji atsedzās koka celtnes pamati un divi viens virs otra guloši, no aptēstām plankām un šķeltām brusām veidoti grīdas segumi. Lai savāktu un novadītu liekos nokrišņu ūdeņus un aizsargātu celtnes no pārliecīga mitruma, pirms šīs vietas apbūves ierīkota segta drenāžas sistēma. Vispirmām kārtām Daugavas virzienā tika izrakts ap 70 cm dziļš kolektorgrāvis, kura malas nostiprinātas ar plankām, kas savukārt balstītas ar ledzītiem mietīņiem. Zem ēkām izveidoja ap 60 cm dziļas ūdens savācējbedres, kuras piepildīja ar koka skaidām. Savācējbedres un kolektoru savienojumi nelieli grāvīši. Visu šo sistēmu apbēra ar 0,5 - 0,7 m biezu organisko vielu slāni, kas bagātīgi saturējis koka skaidas. Aizbēruma slāni šķērsām cits virs cita gulēti trīs neregulāri koka klāji (brusas, kārtis, dēļu gali utt.). Šāds aizbērums noklāts līdz ēkas grīdas līmenim.

2. Nākošajā apdzīvotības periodā laukumā atsegta platība peaugstināta, uzberot ap 0,8 m biezu smilts slāni

un virs tā ierīkojot ap 5 m platu bruģētu ielu. Bruģējumam izmantoti dažāda izmēra laukakmeņi un dolomīti (3 - 50 cm), kā arī atsevišķas ķieģeļu šķembas. Nedaudzīe atradumi kultūrslāni virs ielas bruga attiecināmi uz 14. - 15. gs.

3. Apmēram 0,5 m virs atsegtā ielas bruga vērojams 3 m platā joslā fragmentārs ķieģeļu klājums, kas daļēji izpostīts, būvējot vēlākā laikā namu pagrabus.

4. Senlietu lielākā daļa atrastas aizbēruma slāni apakšējā apdzīvotības horizontā. Tās raksturīgas viduslaiku pilsētnieku dzīvei. Starp atradumiem ir daudzi fragmenti no galdīņu un virpotiem koka traukiem, daudz zvejniecības piederumu, ādas apavu daļas, kā arī atsevišķi kaula, māla, dzintara, bronzas, dzelzs izstrādājumi. Īpaši jāatzīmē divpusīgs akmens lejamās veidnes fragments, kas lietots divu gan konisku, gan četrstūrains atsvaru komplektu atliešanai. Var minēt arī kādu kokā grieztu roktura pusi, kuras vienā galā attēlotas divu viriešu sejas, bet otrā - dzīvnieka galva (2. att.).

C. Trokšņa ielā (8. grupa, 121., 122. grunts) pētījumi notika no 6. jūlija līdz 14. septembrim viduslaiku pilsētas nocietinājumu sienas pakājē. Izrakumos atsegta 36 m² liels laukums, kurā kultūrslāņa biezums sasniedza 4,5 m. Iegūtas 314 13.-18. gs. senlietas, 220 trauku lauskas, bagātīgs osteologiskais materiāls un dažādi paraugi.

1. Nocietinājumu siens gar Trokšņa ielu celts purvainā vietā, daļēji norokot ap 1,5 m biezo kūdras slāni. Izraktā būvbedre daļēji aizpildīta ar kaļķu betonu (kaļķu java, dolomītu šķembas, atsevišķi lielāki akmeņi). Šāds slānis turpinās arī sienas iekšpusē vairāk nekā 3 m platā joslā. Slāņa biezums - 0,7 - 1 m. Līdz 6 m augstumam siena celta no skaldītiem dolomītiem, augstāk ārpusē vērojams ķieģeļu mūris, bet iekšpusē - aizpildījums no dažāda būvmateriāla (ķieģeļu šķembas, dolomīta u. c.).

2. astšls.

0
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
00

2. Mūra pakājē konstatējami 6 zemes līmeņi, kas radušies laikā no 13. līdz 20. gs. Senākie zemes līmeņi iezīmējas kā ķieģeļu un dolomītu šķembu klājums kultūrslānī. Tikai 15. - 17. gs. brūņi veidoti no akmeņiem, guldot tos uzbērtu smilšu slānī.

3. Pilnīgi atsegti nocietinājumu sienas iekšpusē celtās arkas pamati. Pirmatnējā veidā tie saglabājušies tikai dziļāk par 1,5 m zem ielas līmeņa. Arkas pamati tāpat kā sienu mūrīti no dolomītiem. Pamatu šķērsgriezums plānā ir četrstūris (1,40 x 1,15 m). Arkas pamatu un nocietinājumu sienas mūrējums nav savstarpēji saistīts, bet veido saduršuvi. Tas liecina par abu konstrukciju dažādu celšanas laiku. Tomēr arkas un mūru pamati atrodas vienādā dziļumā un nav arī vērojams vēlākas būvbedres pārrakums, kas iezīmētos augstākajos kultūrslāņa horizontos. Ir jāpieņem, ka arkas celtas neilgi pēc nocietinājumu mūru izbūves, laikā, kad vēl nebija izveidojies biežāks kultūrslānis mūru pakājē.

D. Minsterejas ielā (3. grupa, 61. grunts) izrakumi notika no 17. jūlija līdz 18. augustam, izpētot 50 m² lielu laukumu. Iegūtas 17 senlietas. Konstatēts, ka, ceļot vēlāko ēku pamatus, senākais kultūrslānis šajā vietā iznīcināts.

1. Zem 19. gs. celtās ēkas pagraba grīdas atsedzās 2,4 m biezi, no dolomītiem mūrīti pilsētas nocietinājumu sienas pamati. Tie mūrīti, liekot gar malām pa vienu rindai apskaldītas, ap 30 cm biezus dolomīta akmeņus, bet vidusdaļu aizpildot ar dažāda izmēra dolomīta akmeņiem un šķembām bagātīgā kaļķu javā. Pirmatnējais zemes līmenis, kāds bija mūru celšanas laikā, atsedzās 3,7 m dziļumā zem apkārtējās zemes virsmas. Pamatzemi šeit veido smilts slānis, tāpēc arī mūra pamati guldīti tieši uz šīs noturīgās grunts. Pamatu sākotnējais dziļums bija tikai nepilns 1 m.

2. Mūru ārpusē, 1 m attālumā no tiem, Rīgas (Rīdzē-

nes) upes krastā 80 cm dziļi pamatzemē tika atsegta jaundzimuša bērna apbedījums, kas bija pārsegts ar pārslauzta koka siliņi. Blakus apbedījumam iedziņš līdz senajai zemes virsmai koka miets. Piedevas apbedījumā netika konstatētas.

K. Izrakumi Kalēju ielā 53 (3. grupa, 99. grunts) veikti laikā no 26. jūlija līdz 21. augustam. Izpētīts 25 m² liels laukums. Iegūtas 124 13.-15. gs. senlietas, 90 trauku lauskas un paraugi.

1. Konstatēts, ka pilsētas nocietinājumu mūris gājis tieši gar Peitavas ielu un Rīdzenes upes krasts sācies šajā vietā jau pirms Kalēju ielas. Pētījumu gaitā atsegta un uzmērīts Rīdzenes krasta pirmatnējais profils un konstatēts, ka pamatzeme šajā vietā atrodas 3,5 - 5 m dziļumā. Virs pamatzemes saglabājies 0,5 - 2 m biezs slānis, ko veido dažādi pilsētas atkritumi. Senākas būvkonstrukcijas šajā vietā - nocietinājumu mūru ārpusē - netika konstatētas.

J. DAIGA

KĀBEĻU APMETNE

Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Doles Vampeniešu ekspedīcijas nelielā Kābeļu grupa uzraudzīja Rīgas HES celtniecības rajonu Ogres rajona Ikšķiles ciema padomē. Izpētītā josla sākās rietumos pie lībiešu uzkalniņu kapulauka Kābeļu kalnē un sniedzās līdz Ikšķiles dārzniecībai austrumos 1 km garumā un līdz 60 m platumā gar pašu Daugavas krastu.

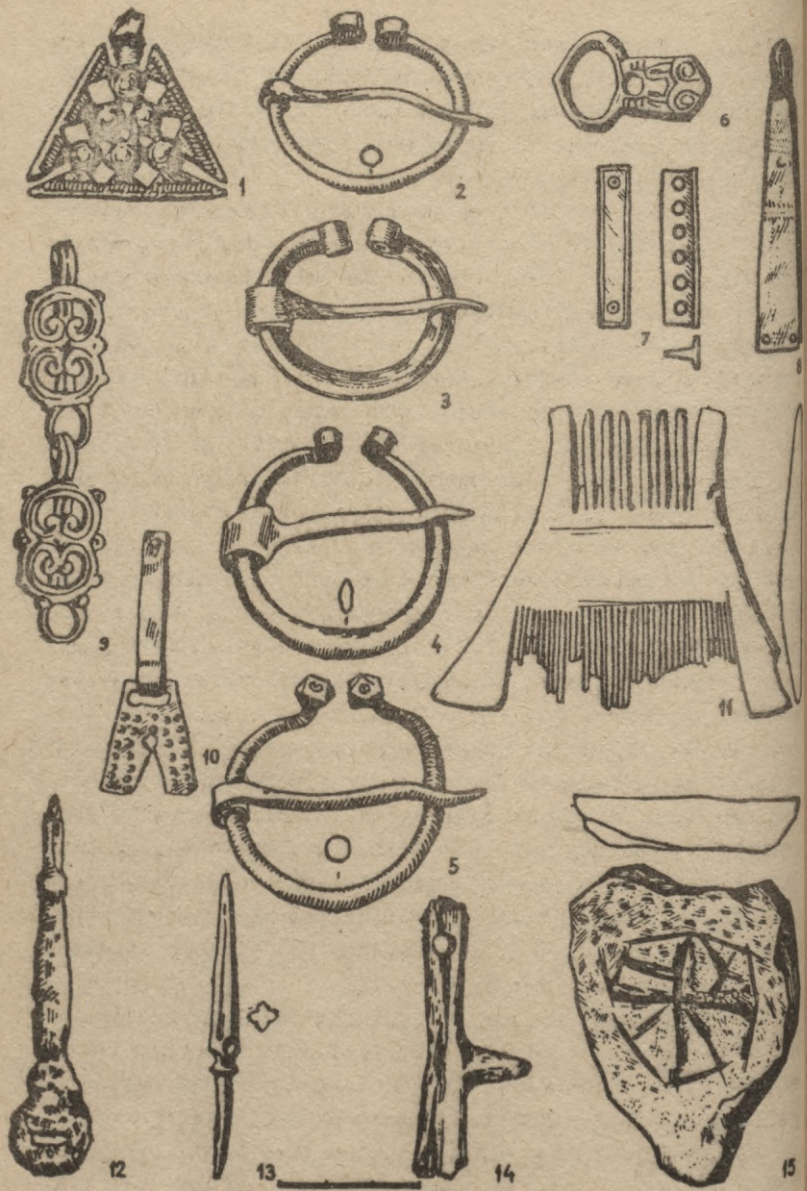
1971.g. pie "Druku" mājām ap 0,5 km no Kābeļiem tika konstatēta lībiešu apmetne. Tomēr tās robežas un lielums nebija zināmi un to nesaistīja ar Kābeļu kapulauku. Kad

1972. g. celtnieki ar buldozeriem noraka tumšo, līdz 1 m biezo kultūrelāni, atklājās, ka lībiešu apmetne sākas Kābeļu kalna austrumu piekāšē un turpinās visa kilometra garumā. Jādomā, ka tā ir Kābeļu kapulaukam atbilstošā sena lībiešu ciema vieta.

Apmetnes teritorijā atradušies simtiem seno pavaržu un arī krāsnis, dažādas saimniecības bedres un pagrabi, darbnīcu vietas - viss, kas palicis pāri no liela ciema, jo koka celtnes laika gaitā bija iznīkušas. Izdevās izpētīt ap 100 šādu objektu gandrīz visā kilometra trases garumā. Celtnes stāvējušas nelielās grupās. Pavardi, ap 1 m diametrā, parasti iedziļināti pamatzemē par 20 cm - 1 m, konstatēti ļoti cieši viens pie otra, pat blakus vai 1 - 2 m atstatumā. Acīmredzot tie nav bijuši vienlaicīgi. Pavardu izbūvē parasti lietoti akmeņi. Pavardos un to tuvumā atrastas senlietas, keramikas lauskas, dzīvnieku kauli un zivju atliekas. Nelielā skaitā atklātas blīvas akmens krāsnis, kas parasti izvietotas dziļās bedrēs, celtas bez saistvielas. Atradumi tajās ir reti. Dažām vēlākajām krāsnīm ir māla kloni. Pirmo reizi konstatētas divas bedres, kurās dedzināti kaļķi.

Iedzīvotāji nodarbojušies ar zemkopību, lopkopību, amatniecību - melno un krāsaino metālu apstrādi, podniecību, aušanu. Atrasts daudz veselu un arī fragmentāru māla ripu ar caurumu vidū - vertikālo aužamo stāvu piekaru, kādā pavardā - pat vesels komplekts (8 - 9 eks.). Kā jau tas parasts Piedaugavas lībiešiem, viņi nodarbojušies arī ar tirdzniecību (dzintars, īpatnējs trīsstūrveida ažiurs piekariņš (3. att.: 1) u. c.).

Atrastas 265 dzelzs, krāsaino metālu, māla, akmens, kaula, dzintara un stikla senlietas. Atradumu vidū vairums ir darba rīki un sadzīvē lietojamie priekšmeti: naži, dzirkles, īleni, sliemesti, šķīlamdzelzis, cirvji, slēdzenes (3. att.: 12), naglas, kabes, adatas un adatkārbiņas, ķemmes (3. att.: 11). No rotām jāmin pakavsaktas (3. att.:

3. attsle.

2 - 5), aproces, gredzeni, važiņas (3 att.: 9), piekariņi (3. att.: 14), arī zvārguļi, sprādzes (3. att.: 6), sadalītāji (3. att.: 7), apkalumi (3. att.: 8, 10). Nelielā skaitā atrasti apbrņojuma priekšmeti: bultas gals (3. att.: 13), pieši. Interesanti ir nelieli kalķakmeņi ar zīmējumiem; ovāls ar caurumu vidū un tīkla zīmējumu abās pusēs varētu būt tīkla gredns, otrs - lejamformas sagatave (3. att.: 15), trešā - lielākā akmens ar tīkla apmales zīmējumu vienā malā un švīkājumiem pārējā daļā - funkcija nav zināma.

Lielā skaitā atrāsta ripas keramika gan ar svitru un likloča rotājumu, gan gluda. Samērā daudz ir zviņu un zivju kaulu. Pēc biol. zin. kand. J. Slokas atzinuma, zvejotas un lietotas uzturā šādas zivis: stores, līdakas, asari, raudas, vimbas, plauži, liņi, pliči, zandarti, spāres jeb durbas.

Netālu no Kābeļu kalna, austrumos no neliela strauta ietekas Daugavā, apmetnes teritorijā uz māla pamatzemes atklāts liels dzintara depozīts, kas svēra ap 25 kg (tilpumā - vesels maiss). Atradums apstākļi nebija depozītam labvēlīgi, jo kultūrlānis šajā vietā nopelts ar buldozeriem, bet tuvumā izspridzināta būvbedre. Zeme tādēļoti sajaukta, vairākkārt sastumta kaudzēs un atkal nolīdzināta. Tomēr teritorija, kurā salasīta vai arī iegūts rokot dzintars, bijusi visai ierobežota - ap 40 m (Z - D) x 15 - 20 m (A - R). Kāda dzintara daļa būs arī gājusi bojā. Atrastie dzintara gabali nereti apkusuši, apdeguši, reizēm sakusuši lielās pikās. Pēc lieluma tie dažādi - no sīkām, sabirzušām drūmslēm līdz apmēram 10 cm lieliem gabaliem. Krāsas ziņā lielākā daļa ir sārtos toņos - no gaiša līdz ķiršu krāsei. Vispār dzintars neapstrādāts. Varētu iedomāties, ka dzintars ticis glabāts māla pamatzemē ieraktā bedrē (pagrabā) zem celtnes un piederējis kādam lībiešu tirgotājam. Kad celtnē ugunsgrēkā nodegusi, dzintars no virspuses apdedzis, bet dzi-

īāk saglabājies. Dzintara tuvumā atrastas ripas trauku lauskas, retas krama šķīlas, dzelza bultas gals. Ap 40 - 50 m uz austrumiem no depozīta atraduma vietas uztiets iedziļināts pavārds ar mālu un lausku blīvu pildījumu vienā ceturksnī. Pavardā atrasti lo dzintara gabaliņi, dažī pusapstrādāti. Pārējā apmetnes daļā atrasts maz dzintara-4 pavardos atsevišķi gabaliņi un puse krelles.

Vispār lībiešu ciemos dzintaru atrod nelielā skaitā (Aizkraukle, Ikšķile, Laukskola, Mārtiņsala, Rauši, Daugmale). Samērā daudz dzintara ir lībiešu kapulaukos. Vampeniēšos, Raušos, Laukskolā gandrīz vai katrā kapā atrasts pa dzintara piekarīnam, biežāk neapstrādāts, ar izurbtu caurumu.

Kābeļu apmetne pēc atradumiem un konstrukcijām datējama ar 11. - 14. gs., atradumu vairākums attiecas uz laiku līdz 13. gs. Apdzīvotība varētu būt sākusies arī agrāk; uz to norāda 9. pavārds, kurā atrasta tikai gluda bezripas keramika. Atsevišķās vietās, sevišķi "Daugaviešu" māju tuvumā, apdzīvotība konstatējama arī 17. gs. Saglabājušās vairākas krāsnis, monētas, glazētā keramika, atsevišķi priekšmeti un holandiešu pīpes. Uz to pašu 17. gs. attiecas arī 1971. g. pētītais kapulauks pie "Ankersmitu" mājām.

Kābeļu lībiešu ciems pēc sava rakstura līdzīgs citiem pētītajiem lībiešu ciemiem, sevišķi Raušiem un Laukskolai. Svarīgi, ka konstatēta Kābeļu kapulaukam atbilstošs dzīvesvieta. Visai neparasts ir Kābelēs atrastais lielais dzintara depozīts.

J. GRAUDONIS

ĒRĢĻU JAUNĀKĒNU KAPULAUKS

Jaunākēnu kapulauks atrodas Madonas rajonā pie Ērģļu pilsētciemata "Jaunākēnu" mājām, Pulgošņa ezera dienvidu krastam piegulošā morēnu paugurā. Kapulauku atklāja jau

30. gados, kad, zemi arot, atrada senlietas un cilvēku kaulus un konstatēja arī lielākus tumšas zemes laukumus.

Latvijas PSR ZA Vēstures institūta arheoloģiskā ekspedīcija, ko finansēja Madonas 6. ceļu būves rajons, 1971. un 1972. g. veica pieminekļa teritorijas izpēti. Pavisam atsedza 4770 m² lielu platību, konstatējot gan senu dzīvesvietu, gan senkapus.

Senās dzīvesvietas kultūrlānis, kas konstatēts esam pievērstā morēnu paugura nogāzē un arī paugurā pie pašām "Jaunāķēnu" mājām, gandrīz pilnīgi iznīcināta, zemi apstrādājot. Tikai vietām vērojami dziļāki tumšas zemes laukumi liecināja, ka tur kādreiz atradušās celtnes.

Kapulauku pētot, izraktajā teritorijā atklāja 14 pavardu bedres, vienu no tām iedziļinātas celtnes vietā. No 0,30 līdz 0,60 m pamatzemē iedziļinātās pavardu bedres bija apaļas (1,40 - 2,0 m diametrā) vai iegarenas (1,2 x 1,4 - 2,0 x 2,4 m lielas) ar lēzenām malēm. Bedres pildītas ar intensīvi tumšu, pat ogleiņu zemi, kurā atrada izdegušus laukakmeņus. Senlietas pavardu beārs neatklāja.

Ap 0,20 - 0,30 m iedziļinātā 2,6 x 4,9 m lieli celtnes vietā konstatētā pavarda bedre iesniedzās 1,20 m dziļumā un augšdaļā bija ap 1,70 m diametrā. Te atrastās senlietas - bronzas spirālgredzens, rievota bronzas skārda gredzens un spirālitē - rādīja, ka šīs celtnes pastāvēšanas laiks visumā sakrīt ar kapulauka lietošanas laiku.

Tumšās zemes laukumi (seno celtnu rajoni), atklātās pavardu vietas, atrastās apmetās, gludās un ripas keramikas lauskas, izrakumu laikā iegūtie māla vērpjamās vērpstas akriemelis un šķēršu saktas fragmenti (3. - 4. gs.) un jau pirms izrakumiem te atrastā 2. gs. romiešu monēta liecina par apmetnes eksistenci. Var domāt, ka cilvēki te apmetušies jau mūu ēras pirmajos gadsimtos, tomēr precīzākai dzīvesvietas hronoloģijas noteikšanai iegūto materiālu vēl nepietiek.

Kapulaukā atklāja pavisam 89 kapus. Īpatnējā mā-

amils zemē apbedīto skeleti bija gandrīz pilnīgi iznīkuši. Kapos guldīto indivīdu dzimumu varēja noteikt tikai pēc kapu piedevu rakstura un to izvietojuma kapu bedrēs. Pēc atrastajām piedevām spriežot, 38 apbedītie bija vīrieši, 27 - sievietes, bet 24 gadījumos to dzimumu nevarēja noteikt.

Apbedījumi orientēti galvenokārt A - R virzienā vai otrādi, bet atklājās arī kapi ar ZA - DR un pat Z - D orientāciju. Kapu bedres bija 1,70 - 2,60 m garas, 0,55 - 1,0 m platas un zem 0,25 - 0,30 m biežās augšējās kārtas pamatzemē iezīmējās ļoti asi.

Vairākās kapu bedrēs atrastas šķirstu paliekas un konstatēta trūdu kārtiņa apliecināja, ka vismaz lielākā daļa mirušo glabāti koka blūku šķirstos. Virs dažiem apbedījumiem atrada nelielu kalcinētu kaulu (liekas, dzīvnieku), bedru pildījumā - atsevišķas māla trauku lauskas un sīkas ogļites. Vienā kapa bedrē atrada pat lielāku apdegušu pagali, bet 52. kapa bedres galā - ar šo kapu saistītu, ar akmeņiem izliktu pavardu. Spriežot pēc atrastajām senlietām, tas bija bērns kapa. Pavards kapa bedrē varēja būt ierīkots saskaņā ar apbedīšanas tradīciju, kas prasīja sasīlāt kapa vietu.

Jaunākā kapulaukā dominēja skeletkapi (86), bet atsedza arī 3 ugunskaņus, kas uzskatāmi par šīs kapulaukā netipisku parādību. Mirušie dedzināti sārta kaut kur ārpus kapulauka robežām. Pēc sārta izdegšanas izdegušo kaulu drumsļas salasītas un nobērtas kapulaukā izraktajās bedrēs vienā kompaktā kaudzītē (tā tas bija 25. kapā) vai izkaisītas pa visu bedri. Ugunskaņiem raktās bedres pēc izmēriem un orientācijas neatšķīrās no skeletkaņiem raktajām. Šīs kapulauka ugunskaņu piedevas nebija ne degušas, ne arī kā citādi bojātas. Tātad mirušais ticis dedzināts bez piedevām un pēdējās noliktas kapā tikai apbedīšanas laikā. Piedevas atradās dažādās kapa bedres vietās vai arī bija noliktas virs kalcinēto kaulu ligzdas

rūpīgi sakārtotā kaudzītē (25. kapā). Nevienā ugunskapā piedevas nebija noliktas tādā kārtībā, kas atgādinātu to nēsāšanu dzīvē.

Skeletkapos saglabājušies kaulu fragmenti norādīja, ka mirušie glabāti uz muguras iztīeptā stāvoklī, virieši - ar galvām uz austrumiem, sievietes - uz rietumiem. Viriešu un sieviešu kapi atšķīrās ar apbedīto orientāciju un ar piedevu raksturu, citas apbedīšanas paražu atšķirības nekonstatēja.

Viriešu kapiem raksturīgās piedevas ir darba rīki un ieroči. Darba rīki ir dzelzs nazis, kas parasti nēsāts pie jostas un kuru tālroc atrod kapa bedres vidusdaļā, un plasmens cirvis, kas likts pie apbedītā labās kājas. Darba rīkiem pieskaitāmi arī šķīlamdzelži un krami, kas nēsāti pie jostas un izmantoti uguns ieguvei. Ieroči - tie ir uznavas un iedzītņu šķēpu gali, kurus pa vienam vai arī pa pāriem (viens - metamais, otrs - kaujas šķēps) nolika kapu kājgali. Vienā kapā atrada kaujas - āvas cirvi, citā - kaujas plasmens cirvi, kam kāts bija notīts ar bronzas skārda lentu. Ne zobenu, ne vairogu šāji kapulaukā neatklāja. Viens atrastais bultas gals nesaistījās ar kāda noteikta kapa inventāru. No viriešu kapos konstatētajām rotām minamas bronzas aproces ar zvērgalvu galiem un masīvās krāšņās karavīru aproces (iegūtas 4 kapos). Apgārba saspraušanai lietotas pakavsaktas, pirkstos nēsāti gredzeni (spirālgredzeni un gredzeni ar vidusplūkšni). Vienā kapā atrada ar bronzu bagātīgi apkaltu ādas jostu. Citā virieša kapā atrada lībiskas aproces, bet divos - atsevu komplektus (vienā no tiem - arī svairņus naudas svēršanai). Šie pēdējie divi vīri acīmredzot bijuši tirgotāji.

Sieviešu darba rīkus - sirpjus un ilenus - ieguva tikai 4 kapos. Sievietēm piedevās vairāk raksturīgas rotas. Galva rotāta ar grezniem spirālišu vainagiem ar starpskārdītēm vai ar gristes vainagiem. Vainagus kupli-

nājušas tiem aizmugurē pievienotas krāšņas bizes, kas noslēdzās ar mēlišu piekariņiem vai zvārguļiem. Ap kaklu nēsāti 1 - 6 dažādi veidoti kaklariņķi. Vienkāršākie no tiem ir no trīs bronzas stieplēm savītie kaklariņķi ar oļpām galos, greznāki, masīvāki - ar tordētu loku un četrskaldņu galiem, ar seglu un kāšu galiem, bet viskrāšņākie tomēr šķiet tie kaklariņķi ar noplicinātiem galiem, kam pievienoti vēl mēlišu piekariņi un zvārguļi. Uz rokām nēsātas spirālaproces un aproces ar zvārgalvu galiem (pēdējās pat pa 3 - 4 uz katras rokas), pirkstos - gredzeni (spirālgredzeni, spirālgredzeni ar mēlišu piekariņiem un gredzeni ar vidusplākani). Krāšņas bijušas uz pleciem segtās villaines.

Kā vīriešu, tā sieviešu skeletkapos piedevas noliktas tā, kā tās nēsātas dzīvē.

Vairākos kapos atrada priekšmetus (gredzenus, cirvjus, šķēpu galus), kas nesaistījās ar šo kapu tiešajām piedevām. Šie priekšmeti atradās kapu kājgali un gulēja ap 0,15 - 0,20 m augstāk par attiecīga kapa piedevu komplektu; acīmredzot tie bija nolikti virs šķirsta. Īpaši interesants bija 42. kapa. Tajā pie apbedītā vīrieša labās kājes ceļu rajonā atklājās kriju vācele ar pilnīgu sievietes rotu komplektu: bronzas spirāļu un kauri gliemežvāku rotām, 2 spirālaprocēm, 7 gredzeniem, 6 kaklariņķiem, villaini ar tajā iespraustām trim pakavsaktām un grīstes vainagu ar krāšņu bizi. Šādi priekšmeti uzlūkojami par tuvinieka vai draugu devumu mirušajam vīrsaulē; 42. kapa ziedojums, jādomā, bija sievas velte mirušajam vīram.

Pēc piedevu daudzuma (1 - 30 vienības atsevišķā kapā) un rakstura 18 kapos var uzskatīt par bagātiem, 31 - par turīgiem, 28 - par nabadzīgiem, bet 12 kapos piedevu nebija. Bezpiedevu kapi bija situēti kapulauka malēs, bagātie atradās tā centrālajā daļā. Šāda apbedīto mantiskā diferenciācija un kapu izvietojums, liekas, atspoguļo tā-

laika sabiedrības mantisko un arī soc'ālo noslāņošanos.

Pēc 590 atrastajām dzelzs, bronzas, krama un citām senlietām un apbedīšanas tradīcijām Ērgļu Jaunākšņu līdzensis kapulauks ir tipisks latgaļu piemineklis. Mirršie tur glabāti no 10./11. līdz 12. gs. Lībiskās aproces, ēvas cirvis, kas Latvijā raksturīgs kuršu teritorijai, stikla krelles u. c. liecina par Ērgļu novada latgaļu kontaktiem ar citu novadu iedzīvotājiem.

J. GRAUDONIS

SENĀ IKŠKILES BAZNĪCA UN 1972. GADĪ TAJĀ VEIKTIE PĒTĪJUMI

No 24. jūlija līdz 15. oktobrim LPSR ZA Vēstures institūta Ikšķiles arheoloģiskā ekspedīcija veica izrakumus senajā Ikšķiles mūra baznīcā.

Baznīcas drupas atrodas Daugavas labējā krastā ap 31 km no Rīgas. Tās kopā ar vecās mūra pils drupām un senā lībiešu ciema vietu veido Ikšķiles arhitektūras un arheoloģijas pieminekļu kompleksu, ko Vēstures institūts pētīja jau 1968. - 1970. g. Darbs mūra pils vietā parādīja, ka senā mūra baznīca iekļaujas šīs pils apkārtmūros kā to neatdalāma sastāvdaļa.

Pēc Indriķa Livonijas hronikas un Atskaņu hronikas ziņām, baznīcu Ikšķiles ciemā mūks Meinhards uzcēlis savas darbības sākumā. Hronikās tomēr nav norādījuma, kāda šī baznīca bijusi. Vēlāk, 1185. - 1186. g., Meinharda atalcinātie Gotlandes dzirkaļi uzcēlušī te arī mūra pili, no kuras Meinhardam piederējusi viena piektdaļa, bet vietējiem lībiešiem - četras piektdaļas. Tad 1186. g. Brēmenes arhibīskaps Hartvigs II iecēla mūku Meinhardu par bīskapu ar sēdekli Ikšķilē. Šo lēmumu apstiprināja pāvests Klements III, Ikšķiles bīskap'ju pakļaujot Brēmenes

arhibīskapam. Ar to Ikšķīle kļuva par tēlaika ievērojamu centru. Tikai pēc 1202. g., kad bīskaps Alberts bīskapa sēdekli pārcēla uz Rīgu, Ikšķīles nozīme mazinājās.

Interpretējot ziņas par baznīcas un pils celšanu un meklējot celtniecības elementu analogijas, daži pētnieki (Šrāde, Tūlse, Tilmanis) uzskata, ka līdz mūsu dienām saglabājušās Ikšķīles baznīcas vecākā daļa neesot saistāma ar Meinharda 12. gs. celto baznīcu. Citi pētnieki (Lēviss of Menārs, Malvess) turpretim atzīst, ka Ikšķīles baznīcas mūru senākā daļa un apaļā kolona, kas balsta triumfa arku, saglabājusies no 12. gs., kaut arī baznīca gadsimtu gaitā ievērojami pārbūvēta. Rakstītajos avotos (baznīcu vizitāciju protokolos u. c.) atrodamī norādījumi par trim lielākām pārbūvētām Ikšķīles baznīcām, bet nevienā no zināmajiem vēstures avotiem nav ziņu par to, ka pēc 1186. g. Ikšķīlē būtu celta jauna mūra baznīca.

Rakstītajos avotos ir ziņas, ka 1613. g. un vēl vēlāk Ikšķīles baznīca bijusi tādā stāvoklī, ka tai draudējās sabrukums. Tad, liekas, 17. gs. otrajā pusē veikta pirmā lielākā baznīcas pārbūve. Šajā laikā aizmūrēts dienvidu portāls un izlauzti logi, baznīca no jauna pērvēvēta, kora daļā izbūvētas kapliņas un visā baznīcā pācelts grīdas līmenis. Plašāki remontdarbi izdarīti 18. gs. vidū, novēršot Ziemeļu kara postījumus. Tad 1879. - 1881. g. pēc arhitekta Felsko projekta veikta radikāla baznīcas pārbūve. Lai baznīcu paplašinātu, nolauzta tās austrumu gala siena un piemūrēta astogstūra apsīda, nolauzta arī rietumu gala siena un tur piemūrēts draudzes telpu paplašinājums un uzcelts slaidis tornis. Mazo logu vietā izbūvēti lieli gotiska stila logi, pārveidota arī triumfa arka un ārpusē pie dienvidu un ziemeļu sienām piebūvētas sakristejas. Tāda baznīca pastāvējusi līdz 1916. g., kad to sašāva vācu artilērija.

Domājot par senās baznīcas restaurāciju, tajā 1927. g. (M. Čellins) un 1961. - 1962. g. (R. Malvess) izdarīti

arheologiskie izrakumi. Nelieli izrakumi baznīcā, šķiet, veikti arī 1942. g. Pilnīgas ziņas ir tikai par R. Malvesa vadītajiem pētījumiem.

Vēstures institūta ekspedīcija 1972. g. pētīja baznīcas austrumdaļu (senā kora telpa un apsīdas daļa), lai skaidrotu baznīcas celšanas vēsturi un konstatētu baznīcas senāko mūru un senās mūra pils savstarpējās sakarības.

Senā kora daļā atklāja četras ar plienakmeņiem un daļēji arī ar ķieģeļiem izmūrētas telpas. Centrā pie baznīcas senās austrumu sienas atsedzās 2,5 m gara un 2,0 m plata telpa, kas izveidota virs pamatradzēm. Te bijusi altāra vieta. Starp šo daļu un baznīcas ziemeļu sienu pamatradzēs izlauzta un izmūrēta viena 3,2 m gara un 2,0 m plata kapliča. Otra kapliča, 3,25 m gara un 2,45 m plata, oelta rietumos no altāra. Trešā kapliča, 3,4 m gara un 2,4 m plata, veidota starp altāra telpas un otrās kapličas sienu un baznīcas dienvidu sienu. Šajā kapličā veda ap 1,0 m platas ar ķieģeļiem izmūrētas kāpnes. Visu kapliču augšdaļas bija nopostītas. Tās bija atvērtas 1927. g. izrakumu laikā, tāpēc apbeidzījumus tur vairs neatrada.

Apsīdas daļā pie ziemeļu sienas konstatēja 0,8 m platu un 2,1 m garu mūrējumu - baznīcas kādas 19. gs. konstrukcijas pamatu. Dienvidu daļā atsedza baznīcas senās austrumu sienas un pils apkārtmūru ziemeļu sienas sakares - sadures vietu. Pils apkārtmūris te augšdaļā ir līdz 1,6 m, bet pie pamata - 1,90 m biezs, baznīcas sienas - 1,30 m biezas. Baznīcas sienas un apkārtmūra mūrējuma veidā nekādas atšķirības nebija konstatējamas. Cik varēja vērot, abas sienas nenojaucot tad tās saskārās bez pārsējuma. Radās iespaids, ka apkārtmūris piemūrēts pie baznīcas sienas, t. i., ka baznīca varētu būt agrāka par šo aizsargmūri.

Bez senajiem baznīcas mūriem, apkārtmūra un 19. gs. oeltajām apsīdas sienām šajā daļā konstatēja vēl kādus

senākus mūra pamatus, kas bija visai vāji saglabājušies. Tie bija ap 1,50 m biezi, celti no laukakmeņiem un plienakmeņiem ar kaļķu javu kā saistvielu. Tieši virs pamatrdzēm celtie, bet stipri nopostītie mūra pamati dienvidu virzienā pagāja zem pils apkārtmūriem un baznīcas dienvidu sienas, bet rietumu virzienā - zem baznīcas senās austrumu sienas. Kapliču rajonā šie senie pamati pilnīgi nopostīti, bet to turpinājums konstatējams rietumos no kapličām.

Ikšķīles senās mūra baznīcas un pils arheoloģiskā izpēte turpināsies 1973. g. Tad arī varēs risināt šo divu objektu saskares joslā konstatēto triju dažādu sistēmu mūru savstarpējo attiecību un hronoloģijas jautājumus.

J. GRAUDONIS

DAUGAVPILS HES ZONAS ARHEOLOĢISKO PIEMINEKĻU APZINĀŠANA 1972. GADĀ

Latvijas PSR ZA Vēstures institūta arheologi no 10. līdz 19. maijam veica arheoloģisko pieminekļu apzināšanu jauncelāmās Daugavpils HES ūdenskrātuves zonā. Ekspedīcija pārbaudīja Daugavas krastus Daugavpils un Krāslavas rajonā no Latvijas PSR un Baltkrievijas PSR robežas līdz Daugavpilij. Apzinātajā zonā konstatēja pavisam 76 arheoloģiskos objektus (55 apmetnes, 17 kapulauki un 4 cita rakstura objekti). Darba gaitā pārbaudītos objektus aprakstīja, zīmēja to situācijas plānus, pārbaudīja kultūrslāni un savāca savrupatradumus. Iegūtas 73 senlietu un keramikas uzskaites vienības.

No 55 uzskaitē pemtajām apmetnēm 6 bija atklātas jau 1971. g., bet 49 konstatēja 1972. g. apzināšanas darbu gaitā. Visas konstatētās apmetnes situētas tieši Daugavas krastos vai to tuvumā Daugavas senlejas apakšējās terasēs.

Jāatzīmē, ka lielākā daļa šo apmetņu atrodas Daugavā ietekošu upju vai strautiņu krastos. Tā, Daugavpils rajona Sandarišķu ciema padomē Židiņu apmetnes kultūrslānis konstatēts gar Daugavu ap 100 m platā un 300 m garā joslā. Tāpat tas ir Elernes apmetnē Taboras ciema padomē. Apmetne pie Salienas ciema padomes Kerkūziem atrodas prāvākas upītes (t. s. Malaja Rečkas) kreisajā krastā ap 150 - 200 m no Daugavas. Višņovas apmetne Salienas ciema padomē situēta Lielbornes dziļnavu upes labējā krastā ap 300 m no Daugavas. Krāslavas rajona Piedrujas ciema padomē Lupandu apmetne situēta pie neliela strautiņa ietekas Daugavā, bet Taboras ciema padomē Balbieru apmetni konstatēja pie Daugavas sausa valka likumā.

Šāda apmetņu situācija izskaidrojama ar saimniecībai nepieciešamā ūdens apgādi.

Visas konstatētās apmetnes atrodas lauksaimnieciski izmantojamās zemēs, tāpēc to kultūrslānis, zemi apstrādājot, stipri sajaukts. Kultūrslāņa biezums pārbaudītajās apmetnēs svārstījās no 0,25 līdz 1,0 m. Savrupatradumos šajās apmetnēs ieguva galvenokārt ripas keramikas lauskas, bet dažās (Kerkūzu, Lupandu u. c.) - arī bezripas. Šāds keramikas raksturs liecina par apzināto apmetņu samērā vēlu apdzīvotību. Vairākas atklātās apmetnes, piemēram, Kaplavas, Slutišķu u. c., atrodas tagadējo ciemu teritorijā, bet tas liecina par šo vietu ilgstošu, nepārtrauktu apdzīvotību.

No 17 apmeklētajiem kapulaukiem 7 ir līdzenie kapulauki un 10 - uzkalniņkapu kapulauki. Līdzenos kapus konstatēja pēc vietējo iedzīvotāju sniegtajām ziņām par senlietu un cilvēku kaulu atradumiem un arī pēc iedzīvotāju norādītajiem nosaukumiem (Franču kapi, Kara kapi). Uzkalniņkapu nosaukumi ir līdzīgi, bet to atrašanos atvieglo šo kapu ārējais izskats.

No Daugavpils HES ūdenskrātuves zonā konstatētajiem un pārbaudītajiem kapulaukiem īpaši atzīmējami apzināša-

nas darbu gaitā atklātie uzkalniņkapi. Daugavas kreisajā krastā situētajā Sallienas ciema padomes Janomoles uzkalniņu kapulaukā (atklāja A. Zariņa 1971. g.) izšķiramas 3 kapu uzkalniņu grupas, kopskaitā apmēram 80 uzkalniņu. Skaitliski mazāks, bet zinātniski tikpat nozīmīgs ir uzkalniņu kapulauks Daugavas labējā krastā pie Mišūniem. Abu šo kapulauku uzkalniņi ir 0,5 - 1,5 m augsti, 4 - 10 m diametrā, bet ir arī atsevišķi izcili lieli, 2 - 3 m augsti uzkalniņi. Pēc ārējām pazīmēm apriežot, šie uzkalniņu kapulauki ir slāvu cilšu pieminekļi. To atklāšana Daugavas krastos tik tālu rietumos ir zinātniski nozīmīgs un interesants fakts. Šo kapulauku pilnīga izpēte ir ļoti svarīga ne vien to hronoloģijas un etniskās atribūcijas precizēšanai, bet arī Austrumlatvijas etnisko problēmu risinājumam vispār.

Ievērojot to, ka senās apmetnes varēja konstatēt tikai uzartos un vēl neapzēlušos laukos un ka līdzenos kaurus nevar ievērot, tikai apvidu pārstaigājot, jāatzīst, ka apzinātā zonā vēl nav atklāti visi arheoloģiskie pieminekļi. To meklēšana turpināma.

I. LOZE

ARHEOLOĢISKĀS APZINĀŠANAS DARBI LUBĀNAS ZEMIENĒ 1972. GADĀ

1. Lubānas arheoloģiskā ekspedīcija laikā no 14. augusta līdz 27. septembrim ar nelieliem pārtraukumiem veica apzinēšanas darbus Lubānas ezera apkārtnē projektējamo polderu zonās, kā arī meliorējamos objektos Lubānas ezera austrumu piekrastē.

2. Rēzeknes upes labē krasta pietekas Krēslītes poldera zonā Dervanienē (Rēzeknes rajona Gaigalavas ciema padomē) atklātas 4 jaunas vēlās apmetnes. Viena no tām

(domājams, viasenākā) konstatēta Krēslītes kreisajā r-astā pie "Pusplatā" mājām. Apmetnes kultūrlānis atsegts 0,40 m dziļumā smilšmālā. Savāktās lauskas pārstāv bezripas zvirgzdains keramiku ar gludo virsmu. Trīs apmetņu vietas atzīmētas Rēzeknes upes labējā krastā: viena - "Mikuļu" māju tuvumā uz iegarena minerālzemes pacēluma, bet divas citas, mazāk izteiksmīgas, - augšpus šīm mājām. Mikuļu apmetnē kultūrlāņa biezums ir 0,40 - 0,80 m. Tas ir intensīvi melns un izsekojams jau aramkārtā. Savāktie savrupatradumi ir bezripas keramikas lauskas ar gludo un apmesto virsmu un tekstilajiem nospiedumiem, kā arī ar ripu darinātas keramikas fragmenti.

3. Dziļāunes, Paukles (Iļčas upes labā krasta pietekas) un Saksmāles polderu zonās Bērzpīlī (Balvu rajona Bērzpils ciema padomē) atklātas divas vēlās apmetnes. Viens no tām ir "Višķuļu" māju tiešā tuvumā Iļčas labējā krastā, pie tilta uz Rēzeknes - Balvu ceļa, bet otra - Saksmālē augšpus jaunbūvējamā tilta, turpat Iļčas labējā krastā. Pirmajā no apmetnēm savāktas ar ripu darinātas keramikas, otrajā - bezripas keramikas lauskas. Kultūrlānis abās apmetnēs izteikts vāji.

4. Sūras (Balupes labais atzarojums) poldera zonā (Balvu rajonā), kas aizņem teritoriju starp Pededzes, Aiviekstes, Posma un Sūras upēm, apsekoti visi 1970. g. meļioratoru izraktie novadgrāvji (Aiviekste - Posma). Konstatētas divas neolīta savrupatradumu vietas bez jebkādam kultūrlāņa pazīmēm.

5. Lubēnas ezera austrumu piekrastē veikti pārbaudes izrakumi (4 m² lielā platībā) jaunatklātajā Malmutas grīvas vēlā neolīta un agrā bronzas laikmeta apmetnē. Apmetne atrodas Malmutas labējā krastā pie tās ietekas ezerā. Kultūrlānis veidojies smilšmālā, tā biezums ir 0,65 m.

Iegūtajā inventārā ir slānekļa kalti, krama bultu gali, kaula bikonisks bultas gals, kā arī dažas vēlajam neolītam raksturīgas dzintara rotas lietas. Apmetnē savāktā keramika sadalāma vairākās grupās: vēlajam neolītam raksturīgajā porainajā māla masas keramikā (tā vāji ornamentēta vai arī noklāta ar tekstilajiem nospiedumiem), t. s. Lubānas tipa bagātīgi ornamentētajā agrā bronzas laikmeta keramikā ar zvirgzdu piejaukumu māla masai, kā arī vēlajā keramikā (tekstilā, apmetā). Pēdējās keramikas grupas atradumi liecina par Islaicīgu atkārtotu apmetnes apdzīvotību dzelzs laikmetā.

6. Ekspedīcija ieguvusi savrupatradumu - krama ķīļveida cirvi ar dobtu asmeni, kuru nodevusi Rēzeknes rajona Nagļu astoņgadīgā skola. Cirvis atrasts Ļodānos, rajonā starp Suļkas un Maltas upi, ap 5 km attālumā no Lubānas ezera. Jaunais atradums papildina visai nelielo Latvijā atrasto krama ķīļveida cirvju kolekciju, kuri pārstāv t. s. laivas cirvju kultūru.

7. Ekspedīcija sadarbībā ar Alviekstes nosusināšanas sistēmas pārvaldes darbiniekiem veikusi arī akmens laikmeta apmetņu līmetņošanu. Darbi notikuši 13 objektos. To rezultātā noskaidrots, kā agrā neolīta apmetņu (Osa, Zvejsalas) kultūrslānis veidojies vietās, kuru augstums nav mazāks par 92 m, vidējā neolīta apmetņu (Abaine, Dzedzīekste, Nainiekste, Suļka, Piestiņa, Zvejsalas) - vietās, kas nav zemākas par 92,50 m, un vēlā neolīta apmetņu (Abora, Asne, Eļņi un Lagaža) paliekas konstatētas vietās, kas nav zemākas par 93 m. Tātad augstuma līniju atzīmju svārstība neolīta apmetnēm. Lubānas klānos nav liela, tā nepārsniedz 1 m. Savukārt vēlās, galvenokārt dzelzslakmetā apdzīvotās apmetnes, kas sastopamas ārpus klāniem uz minerālzemes peoēlumiem, konstatētas vietās, kas nav zemākas par 93 - 94 m.

E. MUGURĒVIČS

ARHEOLOĢISKIE IZRAKUMI MĀRTIŅSALĀ 1972. GADĀ

Mārtiņsalas arheoloģiskā ekspedīcija, kas strādāja no 12. jūnija līdz 5. oktobrim, izdarīja izrakumus priekšpili, ciema vietā un kapsētā. Kopumā (ieskaitot pārbaudes tranšejas un šurfus) atsegta ap 500 m² liela teritorija, iegūta 461 senlieta, 1940 māla trauku lauskas un 1450 osteoloģiskā materiāla vienības.

Pils dienvidrietumu pusē pētīta priekšpils. Noskaidrots, ka pils apdzīvotības laikā 6 - 8 m platā joslā starp mūra sienu un aizsarggrāvi atradušās stabu konstrukcijas celtnes, kas pieslēgušās mūrim un kam, jādoma, bijusi aizsardzības nozīme. Atsegts pils mūra ārējais dienvidu stūris, kas bijis rūpīgi veidots no lielām plienakmens plāksnēm.

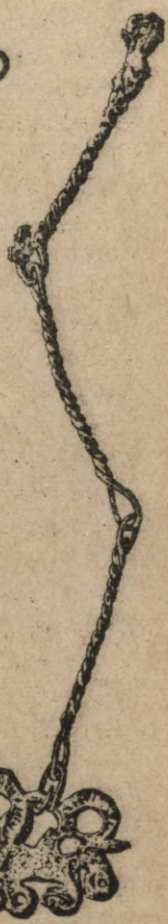
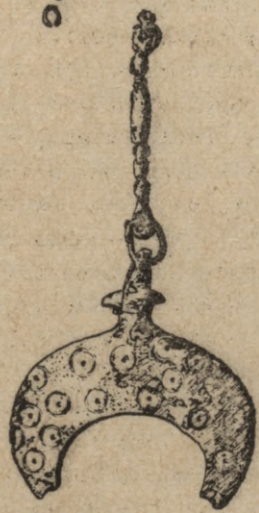
Aizsarggrāvis, kas pils dienvidrietumu pusē bijis izrakts 8 m attālumā no mūra sienas, pils apdzīvotības sākuma posmā bijis 3,6 m dziļš un augšējā malā 5 m plats ar gandrīz vertikāli stāvu iekšējo sienu. Vairāk nekā loo lkgadējo noslāpojumu, kas saskalojumu rezultātā nosēdušies grāvja dibenā, liek domāt, ka aizsarggrāvis savas militārās funkcijas zaudējis 14. gs. sākumā. Izlīdzinātā grāvja iedziļinājumā (0,5 m, salīdzinot ar pamatzemes virsmu) 14. - 15. gs. ierīkotas dzīvojamās ēkas ar krāsni apkuri. Izpētītas divas celtnes, no kurām vienai bija labi saglabāties māla kuls (3 × 4 m).

Ciema vietā uz ziemeļrietumiem no pils Daugavas krastā konstatēta intensīva apbūve. Kultūrslāni, kas vietām ir līdz 1,8 m biezs, izdalāmi divi apbūves periodi. Pils apdzīvotības sākuma periodā te atradušās iedziļinātas stabu konstrukcijas dzīvojamās celtnes. Labi bija saglabājusies kāda 0,5 - 0,7 m iedziļināta 4,5 × 6 m liela celtnē ar 15 regulāri izvietotām stabu bedrēm un pavarda

apkuri. Gar Daugavas kraustu šajā laikā atradušies nocietinājumi. Otrā apbūves periodā (14. - 15. gs.) ciema vietā celtas virszemes celtnes ar krāsns apkuri. Celtu vietu vietas iezīmē pamatos krautie akmeņi, bet krāsns rūpīgi izkrauti kriegeli, kārniņu šķembas un stipri degušie akmeņu koncentrācija. No svarīgākajiem atradumiem var atzīmēt lībisko brūņurupuča saktu, zobena maksts gala bronzas apkalumu, kursisko lentveida aproci, slānekļa krus-tiņu u. c.

Kapsētas teritorijā baznīcas dienvidu pusē 46 m lielā laukumā atsegti 102 apbedījumi, kas gulēja trīs līdz četrās kārtās no 0,55 līdz 1,5 m dziļumam. Lielākā apbedījumu daļa (85%) postīta. Piederības konstatētas 63 kapos. Tās galvenokārt ir naži, saktas, krelles, gredzeni, piekariņi, monētas u. c. Monētas, kas kaltas 14. - 16. gs., konstatētas 9 apbedījumos. Var atzīmēt dažus ar interesantākām piedevām apveltītus kapos, kas piederējuši vecuma ziļļ jauniem indivīdiem. Tā, 1525. kapā (meitenes apbedījums), kas pēc monētas datējams ar 15. gs. beigām vai 16. gs. sākumu, atrasts vainadziņš, kas greznots ar 12 kvadrātiskiem ornamentētiem apkalumiem. Galvas labajā pusē gulēja dzelzs nazis ar kniedēti spalū, gurnu rajonā - bronzas stienišu važiņa ar tajā iekārtu dubultlunulu, divgalvaino zirdziņu un zvārgulišiem. 1626. kapa inventārs (4. att.) turpretī attiecas uz kapsētas lietošanas sākuma periodu. Šajā sapostītajā meitenes kapā atrasts dzelzs nazis, divas stienišu važiņā iekārtas lunulas, zirdziņš un riteņveida piekariņš ar regulāru, diviem slīpiem krustiem rotātu plāksnīti apakšējā daļā. Ka meitenes apgērbs bijis bagātīgi izgreznots ar bronzu, liecina kapā atklātie 367 bronzas gredzentiņi. Pēc kapā atrastajām lunulām un zirdziņa apbedījumu vai attiecināt uz 12. gs. beigām vai 13. gs. sākumu.

ocie-
a vie-
u sie-
s -
deguā
ar at-
bror
rus-
46 n
sja
dzilt
devas
, sak
c. Mo
ap-
pie
zipl
bedi-
igām
rez-
iem.
iedēti
ar ta
n
preti
Šaj
di-
un
em
ite-
Pēc
var
a.

4. attēls.

KURZEMES EKSPEDĪCIJAS DARBS 1972. GADĀ

Kurzemes ekspedīcija dažādā laikā, strādājot nepilnu mēnesi, izdarīja izrakumus Pabērzkalnā Zlēku ciema padomē, kā arī saskaņā ar ienākušajiem ziņojumiem veica atsevišķu arheoloģisko pieminekļu inspekciju Ventspils rajonā.

Laikā no 27. maija līdz 8. jūnijam Latvijas PSR ZA Vēstures institūts sadarbībā ar Latvijas PSR Dabas pieminekļu aizsardzības biedrības Ventspils rajona nodaļu un Ventspils Vēstures muzeju, aktīvi līdzdarbojoties vietējiem (Zlēku, Ugāles) skolām, pabeidza 1970. g. uzsāktos izrakumu darbus Pabērzkalnā (skat. Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1970. g. pētījumu rezultātiem, 49. - 50. lpp.).

Pabērzkalna mazākā vaļņa griezumā rādīja, ka senatnē, Baltijas ledus ezera periodā, te sakarā ar krasta līnijas tuvumu radušās vaļņveidīgas kāpu grēdas. Tās ir pamatā arī Pabērzkalna diviem paralēlajiem vaļņiem, vismaz līdz 2 m augstumam. Dabas izveidotajā izdevīgajā vietā starp diviem garenajiem kāpu vaļņiem, mazāko vēl par 1,5 m paaugstinot un irdeno smilšu saturēšanai ierīkojot stabu konstrukcijas nostiprinājumus, radīta pilskalna tips nocietinājums. Par cilvēka darbību liecina mazajā valnī atsegtās stabu 0,4 - 1,5 m dziļas bedres (1,1 m diametrā) ar stāvām, taisnām malām un atsevišķi atradumi, kā bezripas keramika, Kurzemei raksturīgais bronzas vitā kaklariņš ar notītas cilpas galu fragments u. c.

Plakumā starp abiem vaļņiem ar 0,6 m biezu kultūrslāni atradušās virszemes dzīvojamās ēkas, par kuru eksistenci liecina intensīvi tumšāki četrstūrāini plankumi un 5 izpētītie pavardi. Tie ir 1 - 1,5 m² lieli, lēzenām malām, ar 0,4 m lielu iedziļinājumu. Balstoties uz nedaudzajām senlietām, kas te iegūtas dažādā laikā, var uzlū-

kot, ka Pabērzkalna apdzīvots m. ē. I gadu tūkstoša beigās un II gadu tūkstoša sākumā. Tāpat apstiprinājusies tautas teiksmās saglabātā tradīcija par Pabērzkalnu kā senu nocietinājumu (Pabērzkalnā senos laikos esot atradusies kāda pils, kas tikusi apburta un nogrimusi). Vēlāk, viduslaikos, Pabērzkalna mazā vaļņa lēzenajā iekšzemes galā ierīkota kapsēta, kurā 1937. g. izrakumos E. Šturms atveda 4 apbedījumus ar 14. - 16. gs. senlietām un daudziem savrupatradumiem. To vidū ir arī pilskalna apdzīvotības laika senlietas.

Pieminekļu apzināšanas laikā Ances ciema padomē apmeklēta t. s. Stiegeļu kalns, ko minējuši jau 19. gs. otrās puses pētnieki, vēršot uzmanību uz lielo akmeņu koncentrāciju šajā kalnā. Nav ticams, ka te atradies kāds nocietinājums, jo akmeņi garenajā kalnāja, ko vienā galā šķērso ceļš, krauti bez jebkādas sistēmas un saistījuma. Jautājumu par to, vai šī akmeņu koncentrācija Stiegeļu kalnā ir dabīga vai saistās ar kādu kulta vietu (tuvumā ir strautiņš, ko dēvē par Elkvalku), varētu izšķirt tikai izrakumi.

1967. g., rokot kabelim grāvi pie Ances ciema padomes ēkas, atrada daudz 13. - 14. gs. senlietu, kas it kā bijušas māla trauki. Atradumu apstākļus precizējot, noskaidrots, ka šeit bijuši parastie tālaika pārkuršotiem libiēšiem raksturīgie skeletkapi ar bagātīgām piedevām - bronzas rotas lietām (kaklariņķiem, pakavsaktām, gredzeliem, aprocēm, piekariņiem). 1967. g. atradumi nākuši no kāda sievietes kaps, kur kā piedeva bijis arī māla trauks.

To pašu kultūru un laiku pārstāv arī Piltenes ciema padomes Ūdrandes atradumi, kas nāk no kāda kapu kalniņa starp "Drukānu" un "Pūpolu" mājām. Jau 1966. g. Vēstures institūtam nodotas šajā kapu kalniņā atrastās trīs bronzas lentveida aproces un 14 bronzas spirālītes ar auduma paliekām.

Kapulauks, kas atrodas Užavas ciema padomē Užavas

upes labējā krastā pie Liepājas - Ventspils šosejas, labi pazīstams jau kopš pagājušā gadsimta beigām, kad šeit pētījumus izdarīja krievu arheologs V. Sizovs, atklājot 16. gs. apbedījumus. 1971. g. beigās padomju saimniecība "Užava" šeit bija uzsākusi garāžu celtniecību. Noņemot zemes virskārtu, apmēram 80 cm dziļumā sāka atsegties cilvēku kauli. Pārbaudot šo vietu dabā, vienā no buldozera izdzītajām tranšējām Užavas upes krastā, kur, pēc vietas iedzīvotāju nostāstiem, tuvumā bijusi vecā Užavas baznīca, nelielā (3 x 1 m) laukumā atklāti apmēram 20 galvaskausi, kas, jādoma, nāk no sapostīta kaulu kambara. Bez tam izdevās noskaidrot, ka bij. Užavas muižas lopu kūts, pie kuras 1836. g. iegūtas senlietas, arī atradusies kapulauka teritorijā; daļēji tajā vietā, kur vēlāk uzceltas padomju saimniecības mehāniskās darbnīcas. Tātad var pieņemt, ka Užavas kapulauka senākie apbedījumi attiecas pat uz 10. - 11. gs., jo 1836. g. iegūtā skandināviskā bruņurupuča sakta, 2 kaklariņķi, 6 aproces u.c. raksturīgi šim laikam. Tika panākta vienošanās, ka kapulauka teritoriju turpmāk neapbūvēs un saglabās.

K. PELDA

SAULKRASTU 15. GS. LIVONIJAS MONĒTU UN ROTAS LIETU DEPOZĪTS

1. Latvijas PSR Vēstures muzeja numismātikas nodaļa ieguva daļu no depozīta, kas atrasts 1972. g. 28. maijā Saulkrastos, 200 m no Vidrižu ceļa Ķīšupes krastā, dārzīgu saimniecības "Bērziņi" 8. gruntsgabalā, rokot ēkas pamatus 30 - 40 cm dziļumā. Jādoma, ka te gājis vietēja rakstura senais ceļš, kas savienoja Vidzemes jūrmalas tirdzniecības ceļu caur Vidrižiem un Lēdurgu ar Gaujas tirdzniecības ceļu pie Turaidas. Pēc atradēja stāstījuma,

depozītā sākotnēji bijis ap 600 monētu un auduma paliekas. Muzejs no tām saņēma tikai 115 monētas.

2. Depozīta sastāvā ir šādas monētas:

a) Livonijas ordeņvalsts šiliņi bez gada (skaitā 2) un artigeri bez gada (skaitā 41), kaiti Tallinā;

b) Rīgas arhibīskapijas šiliņi (skaitā 6) un artigeri (skaitā 18); to vidū ir arhibīskapa Johana VI Ambundi (1418. - 1424.) šiliņi bez gada (skaitā 3), arhibīskapa Heninga Šarfenberga (1424. - 1448.) šiliņi bez gada (skaitā 3), arhibīskapa Silvestra Štodevešera (1448. - 1479.) artigeri bez gada (skaitā 12) un Rīgas arhibīskapijas artigeri bez gada (skaitā 6), kas attiecas uz 15. gs. vidū;

c) no Tērbatas bīskapijas monētām depozītā ir 5 šiliņi un 43 artigeri, to vidū bīskapa Dītriha Reslera (1413. - 1441.) šiliņi bez gada (skaitā 3), bīskapa Bartolomeja Savijerves (1441. - 1459.) šiliņi bez gada (skaitā 2) un artigeri bez gada (skaitā 30), bīskapa Helmiha fon Malingrodes (1459. - 1468.) artigeri bez gada (skaitā 8) un bīskapa Andreja Pepera (1468. - 1473.) artigeri bez gada (skaitā 5). Tāpat depozīta vecākās monētas ir Rīgas arhibīskapa Johana VI Ambundi šiliņi bez gada un jaunākās - Rīgas arhibīskapa Silvestra Štodevešera artigeri bez gada.

3. Bez monētām Saulkrastu depozītā ir 4 sudraba riņķveida piekari un 2 stikla krelles. Trīs piekari rotāti ar ģeometrisku ornamentu gravējuma tehnikā un ir viens otram līdzīgi, ceturtais piekars rotāts cizelējuma tehnikā: gar malu iezīmēts sīks ornaments, vidū - lielāki un mazāki burbuļi. Spriežot pēc piekaru ornamenta un formas, tie ir lībiskas izcelsmes un attiecināmi uz 15. gs.

4. Tā kā depozīts muzejā nonācis nepilnīgs, pilnīgu pārskatu par tā saturu un vērtību dot nevar. Depozītā pārstāvētas tikai Livonijas monētas, kas kalta laikā no 15. gs. pirmā ceturkšņa beigām līdz ceturtnā ceturkšņa sāk-

kumam. Tā kā jaunākā monēta ir kalta Rīgas arhibīskapa Silvestra Štodevešera (1448. - 1479.) laikā, tad var domāt, ka depozīts noguldīts 15. gs. beigās, kad Līvonijs iebruka Ivana III karapulki.

A. STUBAVS

IZRAKUMI SALASPILS ZVIEDRU SKANSTĒ 1972. GADĀ

Salaspils arheoloģiskā ekspedīcija laikā no 22. maija līdz 20. oktobrim sesto sezonu turpinēja izrakumus Salaspilī Zviedru skanstē (871 m² platībā) un Salaspils apmetnē (150 m²). Izrakumos iegūtas 692 senlietu inventarizācijas vienības (kopā ar grupu atradumiem - 1476), 37 monētas, tranku lauskas, osteoloģiskais materiāls un dažādi paraugi.

Zviedru skanstes 1972. g. izrakumos izdarītie atklājumi sīkāk raksturo šo 17. gs. nocietinājumu veidu, apbūves raksturu, pieminekļa pastāvēšanas atsevišķus posmus un precīzē skanstes datējumu. Sākotnējā posmā skanstē bijusi vāji nocietināta ar zemu zemes uzbērumu - mazu valnīti, ko no abām pusēm saturējuši plēsti koki, mizu segums un zemē iedzīti mieti. Šī aizsargkonstrukcija, ko izrakumos atklāja 15 m garumā skanstes rietumu reduta dienvidrietumu malā, kalpojusi strēlnieku aizsardzībai, tiem šaujot no guļus stāvokļa. Domājams, ka jau šajā posmā pie skanstes notikušas cīņas un tās aizstāvji tikuši apšaudīti, jo zemes uzbērumā un tā tiešā tuvumā ārpusē atrastas daudzas zemē ieurbušās kramenīcu svina lodes. Sākotnējā skanstes slāņa datēšanai noder 12 monētas, kas divās grupās gulēja cieši virs pamatzemes pie šī nocietinājuma. Spriežot pēc jaunākā kaluma monētām (1645. g. Rīgas šilpīņš un divas citas monētas, kas kaltas laikā no 1635. līdz 1654. g.), Salaspils Zviedru skanstes pirmie, vēl

visai provizoriskie nocietinājumi celti 17. gs. vidū vai nedaudz vēlāk (un nevis 17. gs. sākumā, kā vēsturnieki uzskatījuši agrāk). Firmā poema apdzīvotība nav bijusi ilgstoša - pieminekļi nav izveidojies īsta kultūralēnī. Ticamāk, ka tie ir bijuši pagaidu nocietinājumi, uz kuru bāzes veidota īstā skanstes aizsargsistēma ar 5 reduziem.

Skanstes pastāvēšanas otrais posms raksturīgs ar ļoti intensīvu pieminekļa apbūvi un spēcīgas, rūpīgi izplānotas nocietinājumu sistēmas izbūvi. Kultūrslēni stratigrāfiski izdalāmas divas, atsevišķās pieminekļa vietās pat trīs apbūves kārtas. Koka guļbūves dzīvojamās celtnes, kas lielāko tiesu sastāvējušas no vienas, bet dažkārt arī no divām vai pat trijām telpām, regulāri un blīvi izvietotas vienā vai divās rindās pie nocietinājuma taisnajiem posmiem (starp reduziem) aizsargvalņa iekšpusē. Šādu dzīvojamo telpu izvietojumu noteica skanstes iedzīvotāju drošības apsvērumi. Tāpat apdzīvotības pēdas ar degušu koku un citām paliekām konstatētas dienvidaustrumu redutā (izrakumi tur turpināsies). Turpretim rietumu redutam bijusi tikai militāra nozīme.

Dzīvojamo telpu apkurei lietotas vairāku tipu krāsnis. Labāk saglabājušās krāšņu pamatnes, ko veido četrstūrī nokrautu lielāku vai mazāku akmeņu klāsts. Par virsbūvē var secināt pēc sabrukušo vai nojaukto krāšņu tuvumā esošā celtniecības materiāla. Vienkāršākās krāsnis celtas no māla, akmeņiem vai ķieģeļiem, bet atsevišķām greznākām krāsnīm virsbūvē lietoti nevāpēti vai vāpēti atklātie un segtie krāsnis podiņi. Kēdas izpostītas celtnes rajonā iegūtas vairākos eksemplāros krāsnis kā dekoratīvs elements starp ķieģeļiem iebūvētas būvkeramikas plāksnītes ar krāsainu vāpētu pusapļa griezuma izcilni ēmalā. Krāšņu klonu veido ķieģeļu vai gludu dolomīta plāksņu klāsts ar mālu kā saistvielu. Krāsnis parasti novietota istabas stūrī vai pie vienas sienas. Ugunsdrošības dēļ starp krāsni un celtnes koka sienu papildus nokrauti ak-

meņi vai ķieģeļi. 9. izrakumu laukuma celtņē divas blakus telpas apkurinātas ar atsevišķam krāsnīm, kuru dibensienas sabūvētas kopā. Uz šo divu krāšņu bāzes, vēlāk celtņi pārbūvējot, izveidota viena neparasti liela (ap $6,2 \text{ m}^2$) krāsns, kas, domājams, lietota maizes cepšanai skanstē dzīvojošā garnizona vajadzībām. Parasto krāšņu ārējie izmēri - $3,2 - 4,6 \text{ m}^2$.

Dzīvojamās telpās bijusi plēstu daļu grīda vai māla kuls. Bez dzīvojamām telpām, nereti tajā pašā mājā, skanstē bija saimniecības telpas - maltuves vai noliktavas. Vairumā gadījumu izpētītās celtnes pilnībā neietvērās izrakumu laukumos. Lielākā ar koka grīdu segta dzīvojamā telpa (ap $8 \times 8,5 \text{ m}$) konstatēta 10. izrakumu laukumā un attiecas uz Zviedru skanstes pastāvēšanas otrā posma nogali. Pēc numismātiskā materiāla skanstes otrais posms, kad tā bija visintensīvāk apdzīvota, datējams ar 17. gs. 50. un 60. gadiem.

Vēlākajā laikā Zviedru skanste paaugstināta ar jaunu zemes uzbērumu, kura nostiprināšanai malās diezgan regulāros atstatumos krauti blīvi dolomīta akmeņu klāsti, kā arī akmeņi un ķieģeļi no nopostīto celtņu un krāšņu drupām. Skanste kā savdabīgs pastāvīgi apdzīvots militārais nocietinājums Rīgas austrumu pieejās pastāvējusi līdz 17. gs. beigām. Tomēr trešajā posmā tās plakums, liekas, vairs nav bijis apbūvēts.

Atzīmējot Zviedru skanstes nocietinājumu īpatnības, jāmin rietumu redutā 5. un 6. izrakumu laukumā daļēji atsegtais krustveida mūris. Tā divu spārnu garums - $3 - 3,4 \text{ m}$, platums augšdaļā - $1,48 - 1,52 \text{ m}$. Pieskaitot izrakumos vēl neatsegtu daļu, kopā ar centru visas konstrukcijas izmērs varētu būt ap $9,4 - 9,5 \text{ m}$. Šis mūrējums veidots reduta vidējā pastāvēšanas posmā. Vēlāk, 19. gs., tas izmantots par vējdzirnavu pamatiem, to nodaudz pārveidojot. Skanstes redutos, jādoma, bija izvietoti kā strēlnieku, tā smagie ieroči - lielgabali. Iespējams, ka minētajam

krustveida mūrējumam bija jākalpo par lielgabalu pozīciju.

Rietumu redutu izbūvējot - rokot aizsarggrāvi un ņemot zemi uzbērumam -, daļēji skarti pie tuvējās 14. gs. dibinātās Salaspils baznīcas esošie kapi. Apbedījumu paliekas - sajaukti cilvēku kauli ar dažām senlietām (stikla krelles, misiņa važiņa, ādas izstrādājumu fragmenti) - pēc tam ieraktas lielākā laukumā reduta pamatzemē. Iespējams, ka šīs paliekas nākušas no kapulauka perifērijā ierīkotiem masu kapiem. Mirušo lielākā daļa (izrakumos reduta skarta - jā daļā varēja būt skeleti no apmēram 35 - 40 indivīdiem, kaut gan galvas kausi bija daudz mazāk), šķiet, bija apbedīti bez šķirstiem (neatklāja nekādas to paliekas un arī šķirstu dzelzs naglas). Šie apbedījumi varētu piederēt 1605. g. Salaspils kaujā kritušajiem un Salaspils kapsētas perifērijā apbedītajiem karavīriem, tomēr drošu datu, kas to varētu pierādīt, nav. Piedevu niecīgo skaitu un šķirstu palieku pilnīgu iztrūkumu var izskaidrot ar atkārtoto apbedīšanu.

Zviedru skanstes senlietu materiālā dominē ar militāro tehniku un kalēja amatu saistāmi atradumi: lielgabalu, kramenīcu un pistoļu lodes, kramenīcu un zobenu detaļas, jātnieka pieši un to daļas, segļu kāpslis, kramenīcas lādspieķa un balsta metāla detaļas, svina ložu lejamās standziņas (5. att.: 7), veseri (5. att.: 15), cirtņi (5. att.: 11, 13), cirtņveseris (5. att.: 14) u. c. Jāatzīmē tērauda krūšu bruņu komplekts (2 gab.), bruņu cepures un bruņu fragmenti. No darba rīkiem vēl atzīmējami cirvji (5. att.: 25), ileni (5. att.: 10), lāpsta, urbis, kaplis (5. att.: 24), cērte (5. att.: 26), žebērklis (5. att.: 9), šujamādatas, šķēres (5. att.: 23), uznavas bulta, kas pārkalta par dobumotāju (5. att.: 12), arkla vērstuves fragments, dzirnakmeņi, zāģis ar metāla rokturi. Medicīnas instrumenti pārstāvēti ar samērā rupji darinātu ādercirti (5. att.: 20) un event. špāteli (5. att.: 8). Iedzīves priekšmetu vidū ir priekšķaramās (5. att.: 18, 19) un caurslēdzamās

5. attēls.

stalēgas, slēdzēnas (5. att.: 17), vairāku formu naži (5. att.: 21, 22), dažas dakšiņas (5. att.: 16), svečturis u. c. Par to, ka Zviedru skanstē bez militārā personāla dzīvojušas arī sievietes, liecina vērptāmo ratiņu detaļas. Atradumos maz rotas lietu: 2 medaljoni (5. att.: 4) un daži greznuma priekšmeti (jostas sprādzes, 5. att.: 5, 6). Krāsaino metālu liešanas liecinieki ir tikai viens tīģeļa fragments un kāda atlējuma pusfabrikāts (5. att.: 3). Ļoti daudz t. s. holandiešu (5. att.: 1) un vietējas cilmes pipiņu (5. att.: 2) un to fragmentu (ap 300 eks.), to vidū daži ar stilizētu cilvēka galvas attēlu. Keramikā galvenokārt ir vietējā vāpētā, importa keramikas maz. Atrasti arī dažu no citām zemēm ievestu stikla priekšmetu fragmenti.

Zviedru skanste uzcelta vāji apdzīvotas I gadu tūkstoša p. m. ē. senas apmetnes vietā, par ko liecina daži atradumi (akmens cirvja urbuma tapiņa, krama izstrādājumi). Šā perioda bezripas keramika un arī agrāk atrastās dažas senlietas koncentrējas skanstes dienvidu daļā, kas pavērta pret Daugavas atzarojumu.

Izrakumos dienvidrietumos no Zviedru skanstes Daugavas labējā krastā Salaspils apmetnes teritorijā 6. izrakumu laukumā konstatēta galvenokārt 17. gs. materiāls, bet atrastas arī dažas bezripas keramikas lauskas, par kuru izcelsmi nav skaidrības.

Izrakumi Salaspilī turpināsies.

E. ŠNORE

VAMPENIEŠU - RAUŠU ARHEOLOĢISKĀS EKSPEDICIJAS DARBS 1972. GADĀ

Rīgas HES celtniecības zonā Doles salas augšgalā Vampeniešu - Raušu ekspedīcija no 5. jūnija līdz 30. septembrim turpināja 11. - 13. gs. Vampeniešu I kapulauka un Raušu kapulauka izpēti. Vampeniešu kapulaukā izpētīti 36 kapi (kopējais izpētīto kapu skaits - 181), Raušu kapulau-

kā - 50 kapi (kopējais izpētīto kapu skaits - 112). Izrakumos atsegta 4739 m² liela platība.

Vampeniešu I kapulaukā, tāpat kā iepriekšējā gadā atklāts daudz bērnu kapu. Vairāki bērni apbedīti siliķes veida vienkočos. Dažreiz bērni guldīti vienā kapa bedrē ar pieaugušajiem. Tā, vīrs 170. kapa - bagāta vīrieša uguns-kapa (ar divasmens un vienasmens zobenu, cirvi, šķēpu, dzeramo ragu u. c.) - apglabāta, spriežot pēc miniatūrām rotām, maza meitene zīdaiņa vecumā, bet 161. - zēna kapa kājgali novietotas sievietes uguns-kapa ugunī apkusušas rotas. Līdz šim nav konstatēts neviens bērnu kremācijas gadījums. Izpētītajos 14 uguns-kapos konstatēta uguns-kapa novietošana gan šķirstā ar skeletkapam raksturīgu piedevu izvietojumu (176. kapa), gan līdz 1 m lielā bedrītē (160. kapa):

Divos sieviešu apbedījumos pirmoreiz Vampeniešu kapulaukā atrastas ažuŗās, garenās, zemgaliem tipiskās plākšņu saktas, kas kalpojušas kā važiņu rotas saturētājas. Tā, 179. kapā - 14 - 18 gadu vecas meitenes apbedījumā - šīs saktas atklātas vienā kompleksā ar tipiski lībiskiem važiņturkiem un citām lībiskām piedevām. Šā kapa zemgalisko nokrāsu pastiprina 3 kopā sakniedēti zemgaliem tipiskie kaklariņķi ar kāšu galiem. 154. kapā pār mirušās krūtīm nokrājušās važiņas, kas iekārtas tieši abās plākšņu saktās. Ievēribu pelna abas kapā atrastās aproces, no kurām viena ir plaši pie lībiešiem izplatītā dobā aproce ar sašaurinātiem galiem un bagātu iesistu kombinētu aplīšu un šķērsrievīņu ornamentu, bet otra - latgaļiem raksturīgā dobā aproce ar sašaurinātiem galiem, ar šķērsrievojumu un pinumu ornamentu piecos starplaukumos. Pēdējā aproce, kuras agrā forma latgaļu apdzīvotajā teritorijā pazīstama kopš 8. gs., varētu būt lībiskās aproces izejforma. Ievērojot 154. kapā apbedītās sievietes R (galva) - A orientāciju, kāda nav raksturīga lībiešu sieviešu kapiem, varētu domāt, ka apbedītā ir Dolē ieprecēta zemgaliete.

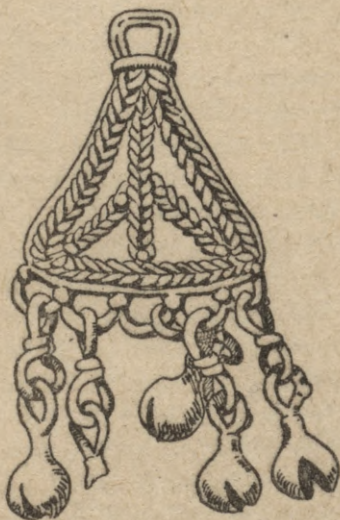
Tāpat kā iepriekšējos gados Vampeniešu I kapulaukā konstatētas daudzas rituāla rakstura bedres. Vienā no tām atrada 4 sudraba monētas, no kurām divas bija arābu dirhemi un viena - Sasanīdu drahma. Atklāti arī vairāki pavardi ar rupju keramiku, kuri ir senāki par kapulauku.

Plaši izvērstie Raušu kapulauka izrakumi netieši apstiprināja agrāk izteiktās domas, ka tas ir bijis uzkalniņu kapulauks, kura uzkalniņu uzbērums noarti. Izrakumos noskaidrojies, ka uzkalniņos bijis pa vienam, diviem un varbūt arī vairāk apbedījumiem. Tā kā pirmā pasaules kara laikā pētītajā rajonā atradušies ierakumi, tad apbedījumi bieži traucēti. Šeit atklātie četri dziļās kapa bedrēs ieraktie skeleti ar R - A orientāciju, domājams, pieder pirmajā pasaules karā kritušajiem karavīriem.

Raušu kapulauka izrakumos gūtas arī liecības par sistēmātiskiem mantraču postījumiem kapulauka teritorijā, kas notikuši laikā, kad uzkalniņi vēl bija saskatāmi. No 50 izpētītajiem kapiem tikai 7 izrādījās netraucēti, citi bija daļēji vai pilnīgi izlaupīti. Parasti uzkalniņā netraucēts bija otrais apbedījums, kuru mantracis nebija jaredzējis.

Sieviešu apbedījumos Raušu kapulaukā piedevu vidū ir daudz dzelzs senlietu - dzelzs adatas, kā arī dzelzs važiņas. 70. kapā lībiskajai važiņa rotai ar bruņurupuča saktām piekārtā važiņa, kuru veido viena otrā ievērtas 7 dzelzs cilindriskās piekaramās atslēgas slēdzenes. Interessants ir 113. kapa - buldozera sapostītā 25 - 30 gadu vecas sievietes apbedījuma - inventārs. Bez lībiskas važiņu rotas ar bruņurupuča saktām un ažiuriem važturkiem sievietei bijusi bagāta, uz vītas līnu auklīgas savērtu zeltītu stikla krejļu kaklarota ar piekārtiem 7 sudraba anglosakšu un vācu denārijiem.

Daudzveidīgi ir piekariņi bērnu, sevišķi meiteņu, apbedījumos (no izpētītajiem kapiem 15 ir bērnu apbedījumi). Bez dzintara piekariņiem atrasti dažāda veida krus-

6. attēls.

tiņi, pīlites, balodīši, zirdziņš, karotīte. Pretstatā piedevām bagātiem bērnu kapiem minams 79. bērns kaps, kur mirušais bija ievietots šaurā, dzelzs naglām sastiprinātā šķirstiņā bez jebkādam piedevām.

Raušu kapulauks, kura senākā daļa attiecas uz to pašu laiku, kad lietots Vampeniešu I lidzenais kapulauks, dod iespēju izsekot apbedīšanas tradīciju izmaiņām, kā arī senlietu formu evolūcijai. 12. gs. sākumā daudz retāki kļūst, pat izzūd ugunskaņi. 1972. g. izrakumos atklāts tikai viens ugunskaņš. Retāk novērotas arī rituālās bedres. Interesanta izrādījās 7. laukumā atklātā bedre, kurā bez ripas poda lauskām un dzelzs naglām atrasti suņa augšstilba kaulis un citi suņa kauli, kā arī cilvēka augšstilba kauls.

Doles augšgala kapu piedevās novērojama kaimiņu tautību - zemgaļu, kuršu un latgaļu - ietekme. Uz tālākiem sakariem norāda 161. kapa inventārs: šajā kapā bez bronzas

stopa - šķēršu saktas, 3 bronzas apročām, miniatūra dzelzs ledzītņa šķēpa un bagātīgi rotāta tērpā atrasts ažiurs meriešu tipa piekariņš (6. att.). Par sakariem austrumu virzienā liecina arī vairākos kapos atrastās valriekstu čaulas.

V. URTĀNS

SENĀ PILSĒTA UN CIEMS LATVIJAS TERITORIJĀ AGRAJĀ FEODĀLISMĀ

Pilsētas un ciema problēma attiecībā uz agrā feodālisma Latviju risināma kompleksi. Par galveno avotu te kalpo arheoloģiskie dati, bet rakstītie avoti izmantojami retrospektīvi. Papildziņas sniedz folklorā un valodā.

Agrais feodālisms Latvijas teritorijā aptver periodu no 10. gs. otrās puses līdz vācu iebrukumam. Tas raksturīgs ar būtiskām izmaiņām ne tikai ražošanas pamatnozārē - zemkopībā (dzelzs lemešu parādīšanās, ziemāju sēšana, trīslauku sistēmas ieviešanās, pāreja uz maltuvēm ar apaļiem dzirnakmeņiem), bet arī citās jomās.

Amatniecībā šajā laikā parādījās tādi jauni darba rīki un ierīces kā podnieka ripa, virpa, tecila, horizontālie aužamie stāvi, plasmens cirvji. Vietējie meistari apguva sarežģītus tehniskus papēmienu, piemēram, damascēšanu, inkrustāciju ar bronzu un dārgmetāļiem. Daudzus priekšmetus sāka ražot masveidā un tieši tirgum. Tā, skemms vai māla lejamās veidnēs izdarīja daudzkārtīgus Ipaša sakausējuma atlējumus, bet dažas priekšmetu grupas veidoja štancējot. Izstrādājumi unificējās, bet prāvais iepriekšējā perioda rotu (piemēram, aproču) asortiments sašaurinājās. Uz podnieka ripas gatavotie trauki tika darīnāti tirgum, tāpēc ar pasūtītāja Ipašuma zīmi poda dibenu nemarkēja. Būtiskas izmaiņas 10.-11. gs. notika arī celt-

niecībā, apkurē, fortifikācijā, apģērba gatavošanā. Visa tā rezultātā amatniecība atdalījās no zemkopības.

Kopš 10. gs. beigām ieviesās svarīgi un bezmēni ar attiecīgiem atsvariem. Lielo tirdzniecisko darījumu veikšanai sāka lietot sudraba stienišus. Tika pārņemta svaru sistēma, veidojās vietējā naudas un mēru sistēma. Izdalījās tirgotāji profesionāli, kurus parasti apbedīja ar viņu darbības atribūtiem - svarīgiem, atsvarīgiem, importlietām, naudu. Regulāra kļuva tirdzniecība ne tikai starp amatniecības un tirdzniecības centriem, bet arī ar attālākiem novadiem. Latvijas teritorija, īpaši Daugava, kļuva par starpnieku tranzīttirdzniecībā starp rietumiem un austrumiem, Latvijas austrumdaļai ietilpstot Krievzemes, bet rietumdaļai - Skandināvijas ietekmes sfērā. Par to liecina arī valodas un folkloras dati. Tirdzniecībā aktīvi piedalījās vietējie tirgotāji.

Lielākajos amatniecības un tirdzniecības centros, kas vienlaicīgi bija arī administratīvie un politiskie centri, veidojās senās pilsētas. Pilsētas kodols bija nocietināts pilskalns ar apmetni un tirgus vietu pakājē, te bieži bija arī nocietināta priekšpils, osta, tuvumā - kulta vieta un kapulauks. Agrā feodālisma rakstītajos avotos dažas šādas pilsētas nosauktas par civitas (Jersika, Rīga) vai urbs (Daugmale, Lielvārde, Ikšķile). Tomēr, kā rāda izrakumi Kokneses, Aizkraukles, Sēlpils, Ludzas, Turaidas, Tērvetes, Mežotnes, Talsu, Kuldīgas un citu senvietu kompleksos, pastāvējuši arī citi ievērojami amatniecības un tirdzniecības centri, kam bijis seno pilsētu raksturs, kaut arī rakstītajos avotos attiecībā uz tiem lietoti citi nosaukumi - castrum, castellum, burc, hus, vorbürg, hachelwerc, kas neizteic visa šāda kompleksa būtību.

Lai gan amatnieki un tirgotāji dzīvoja un darbojās kā pilskalnos, tā apmetnēs pie pilskalniem, pēdējām ir vairāk vai mazāk izteikts lauksaimnieciskais raksturs. To platība ir no 2 ha (Daugmalē) līdz 13 ha (Mežotnē).

Senās pilsētas attīstījās galvenokārt kā amatniecības un tirdzniecības centri jau agrāk apdzīvotajās vietās, bet iespējama arī citāda to izcelsme. To iedzīvotāju etniskais sastāvs bieži vien bija jaukts (Rīgā, Daugmalē, Aizkrauklē, Koknesē, Jersikā, Ludzā, Talsos). Nozīmīgākajām pilsētām tiešā to tuvumā bija satelīti - mazāki pilskaļņi vai ciemi (iepretim Daugmalei - Laukskolas, Rsušu un Mārtinsalas ciemi, iepretim Jersikai - Dignājas pilskaļņi, iepretim Mežotnei - tagadējā Mežotnes centra apmetne, iepretim Ludzai - Šelupinku pilskaļņi u. c.), kuru labklājība balstījās daļēji uz šo tuvību. To pašu apliecina depoziņu grupēšanās ap šiem centriem un dažādi toponīmi. Tā, vieta pie Aizkraukles pilskaļņa saucas Palāta, kas lībiski nozīmē "pilsēta", bet Jelgavas senākais nosaukums Mītava cēlies no vārda mīt, mainīt. Tirdzniecības vieta atradās parasti apmetnē, ostas tuvumā. Daugmalē, kas nav identificējama ar rakstos minēto Zemgaļu ostu, tirdzniecības vieta izvietojusies pie pilsētas vērtiem.

Amatnieki ar tirgotāju starpniecību vai tieši apgādāja ar saviem izstrādājumiem ne vien savas pilsētas, bet arī tuvējos ciemus (rakstītajos avotos - villa, villula, dorp), saņemdami pretim naudu vai arī lauksaimniecības un lopkopības ražojumus, zvērādas, vasku, medu, zivis. Seno pilsētu un ciemu iedzīvotāju dažas lietu grupas ir atšķirīgas: pilsētu kapulaukos vairāk sudrablietu, tirgotāju apbedījumu ar specifisko inventāru, greznu ieroču, arī pašu senlietu apdare te bieži vien labāka (sal., piemēram, Aizkraukles un Lejasbitēnu, Ludzas un Nukšu kapulauku inventāru). Ciemus, kuru platība ir no 1 līdz 6 ha, veidoja ēku pučuri, gan arī sablīvētas ēkas. Šeit amatniecībai bija mājražošanas raksturs, kaut arī dzelzs ieguve no vietējās purva rūdas, apģērba gatavošanas māka, kokapstrādes un celtniecības tradīcijas bija izkoptas.

Senajām pilsētām kā feodālajiem centriem, kur jau periodā pirms vācu iebrukuma zināmas baznīcas (Koknesē,

Jersikā), atklāti rakstības un mākslas liecinieki (Koknesē, Daugmalē, Tērvetē), laivu būvētava un kugi (Rīgā), kur dzīvoja pazīstami valdnieki un karavadoņi (Visvaldis, Tallvaldis, Vievaldis, Viestarts, Namaisis, Lamekins, Kaupo, Vesceke), bija ciešas ekonomiskās, politiskās un kultūras saites ar ciemu iedzīvotājiem. Senās pilsētas ar to iemītniekiem atradās privileģētākā stāvoklī un bija ierosinātajās daudziem jaunatklājumiem, bija sava laika likumu un modes noteicējas.

V. URTĀNS

AIZKRAUKLES ARHEOLOGISKĀS EKSPEDĪCIJAS 1972. GADA DARBA REZULTĀTI

Latvijas PSR Vēstures muzeja organizētajā Aizkraukles ekspedīcijā piedalījās galvenokārt muzeja arheologi, Rīgas Pionieru pils arheoloģijas pulciņa biedri un Latvijas PSR Valsts Mākslas akadēmijas studenti praktikanti. Darbs tika veikts no 8. jūnija līdz 3. augustam Aizkraukles pilskalnā un Lejasžagaru kapulaukā, pārbaudes rakumi izdarīti arī pie Meļķitāru Muldas akmens. Bez tam atsevišķi priekšmeti iegūti no Aizkraukles senpilsētas un senās Aizkraukles baznīcas kapulauka. Pavisam atrasts ap 600 senlietu, neskaitot keramiku, sērgus, naglas, sīkās stikla krelles, bronzas gabaliņus, kā arī antropoloģisko un osteoloģisko materiālu.

Aizkraukles pilskalns atrodas ap 40 m augstajā Daugavas labējā piekrastē, Skrīveru izmēģinājumu saimniecības teritorijā Stučkas rajona Skrīveru ciema padomē. No pilskalna dienvidaustrumos ar lielu mākslīgu grāvi atdalīta priekšpils, bet tā pakājē pie Daugavas gūl senpilsēta.

Pilskalna dienvidrietumu pusē izpētīts 112 m² liels IV laukums. Melnais mītnu slānis pilskalna vidusdaļā te

ienedzas līdz 1 m, bet dienvidrietumu malā - līdz 2,4 m dziļumam. Pilskalna mala un nogāze nostiprināti ar mālu un akmeņiem. Malas nocietinājumiem, kas te celti vismaz 8 reizes, izmantoti baļķi, akmeņi, zeme, māls. Karkass sastāvēja no aizbērtām baļķu kamerām, kuru platums ir ap 2 m. Ārējā guļkoku aizsargsiena, kas bija nostiprināta ar zemē iedzītiem stabiem, pacēlās virs vaļņa. Šīs ar māliem apmestās sienas 7. kārtā konstatēti vismaz 9 baļķi. Nocietinājumu paliekas labāk saglabājušās apakšējos slāņos.

13. gs. pilskalnu apjoza ar kaļķu javu saistīto akmeņu sienu, kas IV izrakumu laukumā nav saglabājusies. Laukuma turpinājumā pilskalna nogāzē vērojama iepakla. Aiz nocietinājumiem atradās guļbaļķu dūmistabas, saimniecības ēkas un darbnīcas. Atklātas 9 akmeņu krāsnis ar klona vai māla paliekām. Kādas 12. gs. nodegušās piebūves (3. celtnes) garums ir 180 cm, platums - vismaz 130 cm, tajā atrasts tīģelis, galoda un ripas trauku lauskas.

Pilskalnā konstatēta dzelzs, krāsaino metālu, dzintara, akmens, raga, kaula, koka un māla apstrāde. Malas nocietinājumu 4. kārtā 125 - 128 cm dziļumā atsegti 2 apaļie dzirnakmeņi (11. gs.), turpat 6. kārtā 145 cm dziļumā - dobās bronzas aproces puse un 165 cm dziļumā - lieta sudraba stienīša daļa (7. att.: 3) no 10. ga., bet 7. kārtā - akmens galoda, skriemelis, beržamais akmens, raga rokturis. Pēdējā - 8. kārtā bija daudz kaula un raga priekšmetu, kā arī bezripas keramika. Pavisam pilskalnā iegūtas 2895 trauku lauskas. No saglabātajām 1809 lauskām 649 ir bezripas keramikas (108 - gludās, 393 - apmestās, 23 - kniebtās, 42 - gludinātās, 16 - spodrinātās, 67 - nenosakāmas) un 1160 - ar ripu darinātu trauku lauskas.

Senākās krama, raga un kaula senlietas attiecināmas uz I gadu tūkstoši p. m. ē. No m. ē. lo. - 13. ga. lietām jāatzīmē bronzas riķis, kas līdzīgs rakstāmajam stilam, kaula tualetes lāpstīņa (7. att.: 1), nopulēts stirnas raga irbulis, 5 rotātas saliekamās kaula ķemmītes, dzelzs

7. attēls.

bārd
 daļ
 stāv
 cepl
 sive
 un l
 ja v
 cine
 to r
 piek
 arī

no A
 gawe
 "Aiz
 rija
 (ko)
 par
 zēm
 trū
 stī
 aie
 jum
 gur
 aiz
 ats
 res

kap
 kan
 tas
 pie
 dot
 ni,
 nos

bārdas nazis, liels akmens trauks ar 4 dobumiem, svarīgu daļa, bultas, zirga laužņi, ledus pieši, vertikālo auzamo stāvu atavars, šķīlamāzēļi, slēdzenes, adatkārbas, 9 rūceņi, dažādas rotas (7. att.: 2). Pilskalnu, kurā intensīva celtniecība risinājās m. ē. I gadu tūkstoša beigās un II gadu tūkstoša pirmajos gadsimtos, 1205. g. nopostīja vācu iebrocēji (Indriķa hronika, IX, 8, 9); par to liecina arī atrastās vācu stopu bultas. Tomēr pilskalns, kā to rāda atrastie Hamburgas 14. un 15. gs. brakteāti, liela piekaramā atslēga un atsevišķas māla lauskas, nav pamests arī vēlāk.

Lejasžagaru kapulauks atrodas uz dienvidaustrumiem no Aizkraukles priekšpils Ašķeres upītes kreisajā un Daugavas labējā augstajā piekrastē, Stučkas rajona kolhoza "Aizkraukle" teritorijā. Te izpētīta 418 m² liela teritorija, atsedzot 27 kapus, bez tam divi kapi atklāti 1971. g. (kopā 28 skeletkapi un viens ugunskauss). Apbedītie libieši parasti orientēti ar galvām uz ziemeļrietumiem (ar novirzēm), pie kājām vai galvas novietojot māla podu, kam trūkst daļas. Saglabājušās naglas no vienkočiem vai šķiršiem. Latgaļu virieši orientēti austrumu - rietumu, bet sievietes - pretējā virzienā (ar novirzēm). Bērnu apbedījumu orientācija mazāk ievērota. Miršie guldīti uz muguras izstieptā stāvoklī ar elkoņos saliektām rokām. Kapu aizbērumā konstatētas sīkas oglītes un pelni. Kapulaukā atsegti arī atsevišķi māla podi un trīs lēzenas upurbedres ar oglītēm.

Kapu inventārs parasti bagāts (Izpējumā ir 17. un 18. kaps). Sievietēm ir kaklariņki, stikla un dzintara krelli, kauri gliemežvāku vai bronzas zvārgulišu kaklarotas, saktas, uz rokām - līdz lo aprocēs, spirālgredzeni, lažādi piekariņi (7. att.: 4), dzelze sirpji. Viriešiem parasti doti līdz kanjas cirvji, šķēpi, pakavsaktas, spirālgredzeni, aprocēs. Līdzīgs inventārs atrasts arī bērnu apbedījumos. Bez tam atsevišķām libietēm dotas līdz bronzas važas

ar bruņurupuča saktām un naži platās bronzas makatīs.

Sevišķi izceļas 16. kaps. Tajā apbedītā libieša tērps rotāts ar apsudrabotiem apkalumiem, pie labā pleca sa-
sprauts ar sudraba pakavsaktu, apjozts 3 jostām. Pie
kreisajiem sāniem gulēja salauzts zobens ar sudraba un
apzeltītiem rakstiem un uzrakstu "ULFBERHT" uz asmens. Bez
tam mirušajam doti līdz 2 uznavas šķēpi, nazis, atslēga,
slēdzene, dzintara un stikla krelle, bronzas kārba ar sva-
riņiem, Abasīdu dinastijas monēta (al-Mutazs, 865. g.),
maisiņš ar atsvariņiem u. c. Pie galvas novietots koka
šķirstiņš (stūros naglas) ar rotām, kā arī māla pods, olu
čaumalas, dzeramais rags. Mirušais - gara auguma pieaudzis
vīrietis, viens no Aizkraukles dižciltīgajiem, - bijis ie-
vainots pierē un apbedīts ap loco. g.

Sievietei 28. kapā trūka galvaskausa, lai gan pārē-
jie kauli labi saglabājušies. Pie kreisajiem sāniem tāšu
vācēlē bija novietoti 3 kaklariņķi, stikla un dzintara
kreļļu daļa (otra daļa uz krūtīm). Mirušajai dotas līdz
7 bronzas aproces, pakavsakta, spēķadate ar stieniņu du-
bultvažiņu. Kaklariņķis ar noplacinātiem galiem un mēli-
tēm, kreļļu kaklārta, sirdis pie pleca un cirvis un šķēps
pie kreisās kājas ar nolūku sabojāti. Spriežot pēc orien-
tācijas un senlietām, kapā 11. gs. apbedīta latgaļu sie-
viete.

29. kapā vīrs latgaļu karavīrs, kam doti līdz ieroči
(platasmens cirvis, uznavas šķēps) un bronzas rotas (2 ap-
roces, 4 spirālgredzeni, pakavsakta ar magonpogaļu galiem),
ierakts arī viņa zirgs ar bronzas sprādzi pie kakla.

Lejasžagaru kapulauks, kur apbedīti Aizkraukles II-
bieši un latgaļi, pagaidām datējams ar 10. - 13. gs.

Aizkraukles senpilsētā un senās baznīcas kapsētā ie-
gūts ap 70 savrupatradumu: 15 saktas, 10 gredzeni (viens
no tiem - ar cilvēku attēliem), 7 krustiņi (7. att.: 6 - 8),
sprādzes, 3 aproces, naži, dažādi piekariņi (7. att.: 5, 9),
kauri gliemežvāki, 4 sudraba monētas, ap 200 stikla kreļļu

u. c. Kapsēta ierīkota ap baznīcu, kas celta 13. gs., un izmantota 13. - 17. gs.; tā atradās Aizkraukles senpilsētas teritorijā, kas bijusi apdzīvota vēl pēc vācu iebrukuma.

Vairākas senlietas, keramika un sārpi iegūti Ašķeres upes kreisajā krastā, iepretim senajai ostai. Tā kā senā Aizkraukle atradās Daugavas un sauszemes ceļu krustojumā, te visos pieminekļos daudz importlieta: stikla krelles, kauri gliemežvāki, dzintars, šifers, arābu un Rietumeiropas monētas, krāsainie metāli, Krievzemes krustiņi un šiferu skriemeļi, skandināvu piekars - ērglis (7. att.: 2), damascētie ieroči, kuršu lentveida aproce, āvas cirvis u. c.

Meļķītāru Muldas akmens kā sens kulta objekts pazīstams pēc vairākiem nostāstiem. Tas atrodas Stučkas rajonā ap 300 m no "Meļķītāru" mājām, nosusinātā purvā. Akmens virszemes augstums pārsniedz 4 m, apkārtmērs pie pamata ir ap 15 m, diametrs - ap 5 m. Pie akmens virsotnes ir muldas veida iedobums, tā garums - ap 2 m, platums vidū - 50 cm, dziļums - ap 20 cm. Muldā sakrājušos ūdeni lietoja ārstniecībai. Pie akmens vai uz tā ziedoja vārpas, sviestu, pienu, iedobumā meta naudu, bet akmens tuvumā kurināja uguni, pielūdza dievus.

10. jūlijā pie Muldas akmens veica izrakumus A. Vasks un J. Urtāns, izpētot ap 6 m² lielu laukumu tā ziemeļu un dienvidu pusē. Ziemeļu pusē pie akmens 30 - 70 cm dziļumā atsegta slīps 1 - 4 cm biezs un ap 0,5 m² plašs mākslīgs māla klājums. Abos laukumos atrastas ogles un vāpētas māla lauskas, stikli, ķieģeļu drumsļas. Kūdrā daudz koku un augu palieku. Pamatā ir gaiša glūdaina smiltis.

A. VASKS

AIZSARDZĪBAS IZRAKUMI DZĒRVJU KAPULAUKĀ LUDZAS RAJONĀ

Latvijas PSR Vēstures muzejs no 22. augusta līdz 5. septembrim izdarīja izrakumus "Kara kapos" Ludzas rajona

Mežvidu ciema padomes Dzērvju ciemā (padomju saimniecības "Mežvidi" teritorijā). Šis līdzensais kapulauks jau pētīts 30. gados, kad E. Šnore atklāja 14 kapus (1933. un 1935. g.) un P. Stepiņš - 2 kapus (1938.g.), kopā izpētot ap 400 m² lielu platību un iegūstot ap 280 senlietu.

Kapulauka vietā 30. gados iekārtotās grantsbedres šodien izaugušas ievērojami lielākas, tāpēc, kategoriski noliedzot pēmt granti, pārbaudīja karjeram piegulošo nobrukuma apdraudēto rajonu. Izpētot 200 m² lielu platību, atklāja 8 kapus un ieguva 62 senlietas (16 no tām ir savrupatradumi). Dažādos laikos postīts, kapulauks sevišķi cietis grants paugura rajonā, tāpēc tikai 2 kapi bija praktiski nepostīti.

Mirušie glabāti bluķa šķirstos 0,2 - 1 m dziļās bedrēs, vīrieši ZA - DR, sievietes - DR - ZA virzienā (ar novirzēm). Sieviešu apbedījumos dominē latgaļiem raksturīgās rotas: bronzas spirālīšu vainadziņš ar starpskārdītēm, stikla krellu, kauri gliemežvāku un bronzas zvārgulišu kaklarotas, aproces, gredzeni u. c. Atrastas arī ar bronzas gredzentiņiem un spirālītēm caurastu villaiņu paliekas, kā arī divas zvaigžņu saktas (20. kaps). Vienā (17.) kapā sievietei bez citām lietām bija dotas līdz 2 aproces ar likloča ornamentu, kādas raksturīgas Skandināvijai. Vīriešu kapos rotu mazāk - galvenokārt spirālgredzeni, pakavsaktas, arī apkalta ādas josta u. c. 16. kapā dzelzs platasmens cirvis atrasta kopā ar iedzītņa šķēpgalu.

Dzērvju kapulaukā apbedīti latgaļi, tas lietots no 7. līdz 11. gs.

F. ZAGORSKIS, I. ZAGORSKA

ARHEOLOĢISKIE IZRAKUMI ZVEJNIEKU II APMETNĒ

Latvijas PSR ZA Vēstures institūta organizētā Zvejnieku arheoloģiskā ekspedīcija 1972. g. turpināja izrakumus iepriekšējā gadā atklātajā Zvejnieku II apmetnē nolū-

kā noskaidrot tās hronoloģiskās robežas un raksturu. Izrakumu gaitā izpētīta 188 m² liela platība paugura ziemeļu nogāzē blakus iepriekšējā gada pārbaudes laukumam, iegūts 600 kaula, raga, krama un akmens priekšmetu, dažas ķemmes un bedrīšu keramikas lauskas, pāri par 2000 osteoloģiskā materiāla vienību, atsegti 2 apbedījumi.

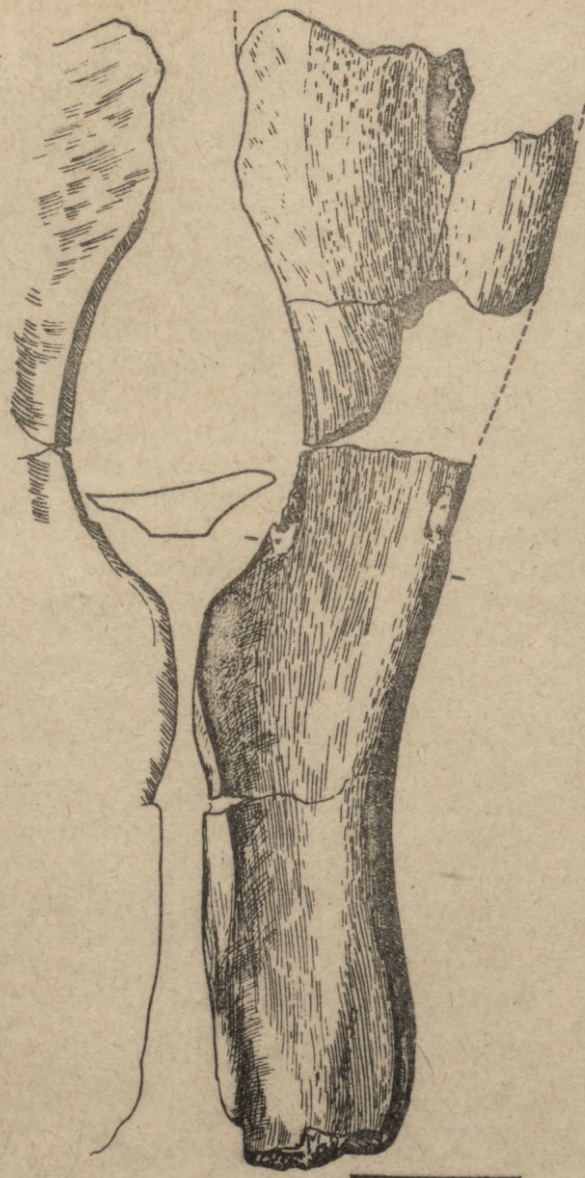
Kultūrslānis konstatēts visā nogāzes garumā no paugura virsotnes līdz purvainajai pļavai. Pirms apmetnes ierīkošanas te atradusies neliela ieplaka, kur iestiepies ezera līcis. Izrakumu rezultātā kultūrslāņa stratigrāfija izsekota 32 m garumā pa nogāzi.

Nogāzes augšdaļā kultūrslānis sākas 30 - 35 cm dziļumā zem velēnas kārtas. Tas sastāvēja no pelēcīgas, rupjas grants, smalkākas grants, tumšas zemes un ezerkaļķu starpslānišiem, kam bija tendence slidēt uz leju. Dzīvnieku kaulu un atsevišķu priekšmetu atradumi konstatēti līdz 2,0 m dziļumam, tad sekoja tīra dzeltena smiltis. Šāda slāņu secība izpētīta 4 m garā joslā.

Lejpus pa nogāzi grants un ezerkaļķu starpslāniši izbeidzās un sākās tikai tumša zeme, kam varēja izsekot trīs noslāņojumus. Virspusē bija 40 - 45 cm bieža, tumši melna aramkārtā, zem tās - gaišāka zeme. Šie noslāņojumi saturēja ļoti maz atradumu - dažas ķemmes un bedrīšu keramikas lauskas, krama priekšmetus un krama atšķīlas.

No 75 - 80 cm dziļuma sākās neskarts, atradumiem bagāts tumšas zemes kultūrslānis, kam vietām piejaukta smalka grants. Šis slānis nogāzes vidusdaļā bija 60 - 70 cm, bet lejasdaļā - tikai 20 cm bieža. Pamatā tam bija 20 - 30 cm bieža blīvs ezerkaļķu slānis, dziļāk - dzeltenā smiltis. Nogāzes lejasdaļā zem ezerkaļķa slāņa sekoja morēnas māls.

Pēc kultūrslāņa noņemšanas visos izrakumu laukumos baltajā ezerkaļķu slānī krasi izdalījās ierakto bedru kontūras. Bedrēm bija ovāla vai apaļa forma, diametrs - 50 - 200 cm, dziļums - 20 - 30 cm. To pildījums bija tumša zeme ar grants piejaukumu un reti dzīvnieku kauliem.

8. attēls.

d
da.
si
ve:
nā
ap
dz
at
zi

ka
ti
da
sm
ar
bu
ri
jā
ga
kā
pē
ie
rū
de
ri
ur

ne
ga
iz
ma
gr
ab

Nogāzes augšdaļā kultūrslānī atrastie priekšmeti nedaudz atšķirās no pārējās apmetnes daļas atradumiem. Augšdaļā iegūti galvenokārt kaula un raga izstrādājumi - masīvs, šķērsriezumā ieapaļš šķēpa gals, fragmentārs adatveida bultas gals, raga kaplis ar kāta caurumu, noplacināti kaula kalti, caurumotas dzīvnieku falangas, ragi ar apstrādes pēdām, dažī figurāli veidoti kaula priekšmeti, dzīvnieku zobī - piekariņi ar rievīgu saknē. No krama izstrādājumiem minamas tikai divas samērā platas un masīvas zilganpelēcīga krama nazveida šķīlas ar apstrādes pēdām.

Tumšajā, neskartajā kultūrslānī visā biežumā atrasti kaula, raga, krama un akmens rīki. Kaula un raga priekšmeti sastāda $\frac{2}{3}$ no visu atradumu kopskaita un ir ļoti daudzveidīgi. To vidū minami dažādi zvejas un medību rīki - smalkzobainie Kundas tipa šķēpi, skaitā ap 70, zivju šķēpi ar trīsstūrveida šķērsriezumu, slaidzobu harpūnas, dūņi, bultu gali, starp tiem arī t. s. putnu bultas ar abpusējām rievām krama asmeņu ievietošanai. No pārējiem atradumiem jāatzīmē šaurasmens un platasmens kaula un raga kalti, raga kalti ar asimetrisku asmeni, raga kaplis ar regulāru kāta caurumiņu, īleni, smaili, ragi un kauli ar apstrādes pēdām, caursistas dzīvnieku falangas. Fragmentārā veidā iegūts garš un plats kaula rīks ar lokveidīgi ieliektu, rūpīgi veidotu asmeni, kas varēja būt lietots koka apstrādei (8. att.). No rotas lietām jāmin dzīvnieku zobu piekariņi ar iegriezumu un rievām saknē, kaula plāksnītes ar urbtiem caurumiņiem.

Lielākais vairums krama priekšmetu un atšķīlu atrasti neskartā kultūrslāņa virsējās kārtās. Krami ir tumši vai gaiši pelēki, brūngani, iesārti, balti. Rīki nav sevišķi izteiksmīgi un, liekas, vairumā izgatavoti no vietējā krama šķīrnēm. Atradumu vidū minami vidēja lieluma kasīkļi, griežņi, naži, "ieliktņi" un tikai viens bultas gals ar abpusēji retušētu kājiņu.

Atrastajiem kaula un raga priekšmetiem ir liela lī-

dzība ar Lubānas ezerā savāktajiem šāda veida izstrādājumiem, kā arī Igaunijā Kundas purvā iegūtajiem priekšmetiem, kas datējami ar boreālo klimatisko periodu. Tādējādi Zvejnieku II apmetne varētu būt attiecināma uz 7. - 6. gadu tūkstoši p. m. ē. un ir šā perioda pirmā mums zināmā dzīvesvieta Latvijas PSR teritorijā. Atradumi grants slānī nogāzes augšdaļā, iespējams, ir nedaudz agrāki.

Nogāzes vidusdaļā, II izrakumu laukumā pie A profila, 70 - 80 cm dziļumā melnajā zemē atklājās dubultapbedījums (303. - 304. kaps). Mirušie guldīti viens virs otra ar galvām uz dienvidiem. Kapa bedre nebija saskatāma. Apakšējais mirušais novietots izstieptā stāvoklī uz muguras, skeleta vidusdaļa stipri iegrimumsi, virsējais apbedīts saliektā stāvoklī uz vēdera. Viņa galva atradās virs apakšējā apbedītā kreisās rokas apakšdelma, elkoņi bija izvirzīti uz āru, kājas ceļgalos saliektas un ceļgali izvirzīti uz labo pusi. Piedevas netika konstatētas. Spriežot pēc apbedījumu virzienu un skeletu stāvokļa, tie attiecināmi uz vēlo neolītu. Līdzīgi apbedījumi atklāti iepriekšējos gados paugura virsotnē pie "Zvejnieku" mājām.

A. ZARIŅA

IZRAKUMI SALASPILS LAUKSKOLĀ 1972. GADĀ

LPSR ZA Vēstures institūta ekspedīcija 1972. g. turpināja izrakumus Salaspils Laukskolā lo. - 12./13. gs. lībiešu ciema vietā un kapulaukā, atsedzot 0,45 ha platību.

Ciema vietā atsegtajā 0,25 ha platībā atklātas iedziļinātu celtnu vietas, pavardi, krāsnis, saimnieciska un rituāla rakstura bedres, kopā 70 objektu. Izpētīto pavardu vidū pārsvarā ir iedziļinātie saimniecības pavardi (skaitā 16). Tie ir regulāri apaļas vai nedaudz lega-

renas formas, 60 - 180 cm diametrā, ar stāvām vai nedaudz slīpām sienām, iedziļināti līdz 100 cm, dažreiz ar akmeņu grupējumu pamatā. Lēzenie pavardi (9) arot stipri postīti. Tie ir 100 - 170 x 150 x 350 cm lieli, līdz 20 cm dziļi. Īpaši atzīmējami 5 pavardi ar blīvu akmeņu brūģi pamatā. Piemēram, 411. pavardā brūģis aizņem 100 x 200 cm lielu laukumu, zem tā ir līdz 60 cm dziļa bedre. Iespējams, ka brūģi balstījusi koka konstrukcija. Šajos pavardos ar akmeņu brūģi atšķirībā no iedziļinātajiem un lēzenajiem pavardiem atrod maz saimnieciska rakstura priekšmetu. Nedaudzās senlietas - bronzas sakusumi un plāksnīšu atgriezumī, dzelzs stienīši u. c. - norāda, ka te apstrādāts metāls.

Telpu apsildīšanai lietotās akmeņu krāsniš (8) iedziļinātas par 20 - 120 cm, to diametrs - 90 - 160 cm. 401. akmeņu krāsnij diametrs - 160 cm, tā iedziļināta par 120 cm, sienas tai izkrautas ar nelieliem dolomīta gabaliem. Izpētīta arī viena saimniecības krāsns (379.) ar māla klonu. Zem krāsns atrodas 80 cm dziļa bedre, kuras pamatā ir akmeņu kārtā. Krāsns klons 3 reizes atjaunots. Vairāku pavardu un krāšņu pamatos (352., 379., 403. objekts) atrasti ziedotu dzīvnieku (zirgu u. c.) kauli.

Saimnieciska rakstura bedres - pagrabi (21) iedziļinātas līdz 150 cm, bieži līdz grants slānim. Tās ir 90 - 200 cm diametrā, ar stāvām sienām.

Līdz 50 - 50 cm iedziļinātās dzīvojamo un saimniecības celtnu vietas (12) aizņem 2 - 4 x 2 - 6 m. 274. celtnē atklāta akmeņu krāsns, tai blakus zemgrīdas - saimniecības bedre - pagrabs. Divi pavardi un saimniecības bedre atklāti arī 402. celtnes vietā, pavards - 375. celtnē, kurā bez bagātīgiem lausku, dzīvnieku un zivju kaulu atradumiem atsegta arī 85 senlietas.

Ciema vietā atrasts 4900 ripas keramikas lausku un 500 senlietu: rotas (rotadatas, saktas, aproces, gredzeni u. c.), piekari - amuleti, krustiņi, arī viens enkol-

pions (kuram līdzīgi atrasti Kijevā), darba rīki (naži, slīmešči, kalti, līeni, smilšakmens tecila, smilšakmens un pelēkā šifera galodas, dzirnakmens, māla atavari), naglas, atslēgas u. c.

Lībiešu ciema austrumu daļā, 8 - 10 m augstajā Daugavas krasta terasē pētītajos laukumos iegūti Latvijas PSR teritorijā vissenākie krama rīki: vidus un sānu griežņi, bultu gali, kasīkļi, masīvas nažveida šķilās un atšķilās (9. att.). Krama rīki atrasti zem augsnes, pamatzemē, kur tie koncentrējušies atsevišķos ap 5 - 15 x 10 - 30 m lielos laukumiņos, piemēram, rajonā 16 - 28 x 482 - 502 (9. att.: 2 - 4, 7, 11 - 13, 15, 17, 19), rajonā 38 - 46 x 498 - 504 (9. att.: 1, 5, 6, 9, 14, 16, 20 - 25) u. c. Tie daļēji iejaukti lībiešu kultūrslānī. Parasti senos kramus atrod arī lībiešu pavardos, piemēram, 414. objektā (9. att.: 29 - 34), 408. objektā (9. att.: 37 - 40), 374. objektā (9. att.: 41, 42) u. c. Šie krama rīki līdzīgi Lietuvas teritorijā atrastajiem, kur tos datē ar vēlo paleolītu vai agro mezolītu (9. gadu tūkstoša p. m. ē. otrā puse un 8. gadu tūkstotī p. m. ē.). Krama rīku koncentrēšanās atsevišķos laukumiņos novērota arī iepriekšējos gados; varētu domāt, ka tie saglabājušies rīku lietotāju apmešanās vietā.

Izpētīta arī viena m. ē. I gadu tūkstoša pirmās puses celtnes vieta (356. objekts). Tā atrodas lībiešu ciema rietumu galā, kapulauka teritorijā, kur līdzīgas celtnes vietas un pavardi pētīti arī iepriekšējos gados. Celtnes vieta aizņem 3 - 6 x 3 - 6 m, tā iedziļināta līdz 60 cm. Te atrastas gludās, apmestās un švikātās bezripas keramikas lauskas, 2 graudberži un 2 dzelzs līeni. Celtnes austrumu malā 50 - 70 cm dziļi atklāts 12. - 13. gs. depozīts - koka lādītes daļa ar rotām (bronzas važturis, vainaga apkaluma plāksnītes, putniņš - piekariņš). Saglabājies lādītes dzelzs rokturis, atslēgas cauruma apkalums un atslēgas daļa.

9. attäls.

Kapulaukā, kas pieslēdzas apmetnei, izrakumi turpināti tās ziemeļrietumu daļā. Izpētītajā 0,2 ha platībā atklāti 30 kapi (pavisam to atsegts 391), no tiem puse ir ugunskaņi. Vairums ugunskaņu ieraksti garenās (30 - 50 x 60 - 150 cm) kaņā bedrēs, kas orientētas ZR - DA virzienā, zem dažiem kaņiem atrastas koka pakļāja paliekas.

Skeletkaņi parasti orientēti ar galvu uz ziemeļrietumiem. Konstatēts jau iepriekšējos gados novērotajam līdzīgs apbedīšanas rituāls: kaņā bedrēs kaisītas ogles, bedres dibenā reizēm pakaisītas baltas smiltis, dažreiz virs mirušā vai blakus tam novietoti akmeņi, pusei no apbedījumiem pie galvas vai kājām nolikts māla trauks. 382. (zēna) kaņā pie trauka vēl atrada ziedojumu: nazi un olu čaumalas, 371. (zēna) kaņā - miniatūru kaļķakmens cirvīti, kas pēc formas atgādina parastu akmens cirvi. Kaņā tuvumā atsegta lo rituālu ugunskaņu vietas. Atklāti 3 simboliski apbedījumi ar viriešiem parastām senlietām. Piemēram, 366. kaņā atrasts zobens, šķēpa uzgalis un apkalta josta, 378. kaņā - šķēpa uzgalis un divas apkalta jostas ar pieķerumiem. Simboliskie apbedījumi līdzīgi skeletkaņiem likti šķirstos un orientēti ZR virzienā.

Konstatēts dubultapbedījums (374. - 375. kaņā), kur pie greznā rotāta meitenes kājām gulējis sadedzināts pieaugušais ar visai nedaudzām piedevām. Trešā daļa no atklētajiem ir bērnu apbedījumi, pusei no tiem ir bagātas piedevas. Tā, 374. (meitenes) kaņā atrasta važiņu rota ar bruņurupuča saktām un krellu virknēm, kaklariņķis, 2 aproces, 9 gredzeni, 382. (zēna) kaņā - 2 šķēpi, 7 aproces, sakta, apkalta josta ar pieķerumiem. Arī apgērbam šajos kaņos ir greznas alvas un bronza rotājums.

Atrastās senlietas galvenokārt ir vietējo amatnieku darinājumi, bet vērojamas arī tuvāku un tālāku kaimiņu ietekmes. Kosmīgo tīrniecību apliecina daudzie no austrumiem (krustiņi, stikla krelles u.c.) un Skandināvijas (bruņurupuča saktas, gredzeni u.c.) ievestie priekšmeti.

SALASPILS LAUKSKOLAS LĪBIEŠU CIEMS

(izrakumu rezultātu kopsavilkums)

Salaspils Laukskolas lībiešu ciema vietā, kas atrodas Daugavas labējā krastā, iepretim Daugmales pilskalnam, pētījumi izdarīti 1967. - 1972. g., atsedzot 1,5 ha lielu platību. Konstatēta, ka ciema vieta gar Daugavas krastu stiepjas vismaz 500 m garā un 70 - 100 m platā joslā, aizņemot 3,5 - 5,0 ha lielu līdzenu lauku. Rietumu galā ciema vietai pieslēdzas tā paša laika kapulauks. Lauks ciema vietai ilgstoši arta, un senās virszemes konstrukcijas nopostītas. Netraucēts kultūrlānis saglabājies tikai zem aramkartas iedziļinātajās vietās.

Izpētītajā ciema daļā atklāts vairāk par 300 objektu: pavardi, krēsnis, dažādas bedres, iedziļinātu celtņu vietas. Visvairāk to vidū ir pavardu.

Lēzenie virszemes pavardi (72) aizņem katrs 60 - 80 x 80 - 300 cm lielu laukumu. No tiem gan saglabājusies tikai postītā pamata daļa. Zem pavardiem bieži atrodas vairākas mietņu vietas, domājams, no pavardu konstrukcijas, dažkārt tiem pieslēdzas lieli laukakmeņi. Šķiet, ka šie pavardi atradušies ārpus telpām.

Vairums saimniecības pavardu (76) iedziļināti par 30 - 100 cm pamatzemē, bieži ar pamatakmeņu kārtu. Pēc formas tie ir vai nu apaļi, ap 100 cm diametrā, stāvēm sienām, vai arī dažreiz nedaudz iegareni, 80 - 100 x 100 - 300 cm lieli, ar slīpām malēm. Iedziļinātie pavardi atradušies telpā, to saturā atrod sienu spraugu māla apmetumus, daudz trauku lausku, dzīvnieku un zivju kaulus un senlietas. Šādi pavardi lietoti arī metāla apstrādāšanai par to liecina tur atrastās senlietas, piemēram, bronzas izejvielas gabals un cirtnis 375. objektā, divas pincetes 402. objektā u. c.

Atsevišķi izdalās 25 pavardu grupa (iespējams, amatsnieku pavardi) ar blīvi izkrautu, parasti iegarenas formas 80 - 150 x 100 - 200 cm akmeņu brūgi pamatā. Daļai pavardu brūģis novietots virs pamatzemes (330., 368., 381. u. c. objekti), bet dažiem lielākajiem (255., 323., 343., 411. u. c. objekti) zem brūģa atrodas līdz 60 cm dziļa bedre. Tur jauktajā zemē atrod arī deguša koka paliekas. Iespējams, ka brūģi pamatzemes līmenī balstījusi koka konstrukcija. Šajos pavardos atrastās nedaudzās senlietas (tigļa fragmenti, pincetes, dzelzs un bronzas atgriezumi u. c.) liecina, ka te apstrādāts metāls.

Izpētītas 23 akmeņu krāsnis. Tās krautas no laukakmeņiem un dolomītiem veltes veidā un ir apaļas vai ovālas. Akmeņu krāsnis iedziļinātas par 20 - 120 cm. To ārējais diametrs pie pamata ir 90 - 160 cm, iekšējais - 60 - 100 cm. Dažām krāsnīm (177., 401. objekts) saglabājusies no lielākiem akmeņiem veidota kurtuves vieta. Šajās krāsnīs parasti maz atradumu, tās, jādūmā, lietotas telpas apkurei un, iespējams, arī kā rījas krāsnis.

Konstatētas 8 saimniecības krāsnis ar māla klonu un, domājams, arī ar velvi. Tās celtas virs zemes un ir stipri postītas, tāpēc iespējams, ka to skaits bijis lielāks. Dažas no šīm krāsnīm (183., 308., 379. objekts) ir apaļas, 100 - 120 cm diametrā. Zem vairākkārt atjaunotē klona atrodas pamatakmeņu kārta, kurus ierobežo lielāku akmeņu loks. Zem pamatakmeņiem ir līdz 60 cm dziļas bedres. Domājams, ka arī šā veida krāsnis balstījusi koka konstrukcija. Vairumam šo krāšņu pamatakmeņi tomēr novietoti uz pamatzemes. 322. krāsnis plānā veido pusapli, tās priekšā atrodas bedre.

Atklātas arī vienas dzelzs ieguves krāsnis paliekas (259. objekts) ar šahtu 20 cm diametrā un sārņu bedri blakus.

Ciema vietā atklātas 95 dažādas bedres. To lielākā daļa ir pārtikas glabātavas - pagrobi. Izdalās grupa lie-

lāko bedru (100 - 200 x 100 - 200 cm), kas ir gandrīz apaļas, ar stāvām sienām, līmenisku pamatni. Dažkārt bedru sienās vērojama pakāpe, dažām bedrēm viena mala slīpa. Tās ierakta 100 - 150 cm dziļi, bieži līdz grants slānim, lai tajās neuzkrātos mitrums. Dažām bedrēm vērojama deguša vai trūdējuša koka sienu paliekas, biežāk - koka grīdu paliekas, vai arī to pamatos atrodas akmeņi ar līdzenu virsmu. Bedres izvietotas pavardu tuvumā gan iedziļinātās, gan arī virszemes celtnēs.

Konstatētas diezgan daudzas (30) līdz 50 cm iedziļinātās dzīvojamo celtnu vietas. To iedziļinātā daļa aizņem 2 - 4 x 3 - 6 m, tajās atrodas pavards, dažās - arī bedre - pagrabs, retāk - akmeņu krāsns. Vairums dzīvojamo un arī saimniecības celtnu bijušas virszemes. Domājams, ka tās celtas no baļķiem gulbūvē. Virszemes dzīvojamās celtnēs atradušies iedziļinātie pavardi, akmeņu krāsnis vai krāsnis ar māla klonu un velvi. Sienu iekšpusē baļķu spraugas aizpildītas ar māliem, kas dažos gadījumos bijuši nobalsināti. Dažās celtnēs vērojama kārtains, nomīdīts klons, bet dažu bedru - pagrabu virsdaļā saglabājusies ogļainā kārta varētu norādīt, ka celtnē bijusi koka grīda. Šķiet, ka dzīvojamās celtnes bijušas vientelpas.

Ciema vietā senākā ir tās rietumu daļa, kas bijusi apdzīvota 10. - 11. gs. Tā daļēji postīta, ierīkojot kapsus. 12./13. gs. ciema apbūve pakāpeniski pavirzījies uz austrumiem. Celtnes gar Daugavas krastu izvietotas vairākās (4 - 5) grupās ar 8 - 10 m atstatumu starp tām. Grupā ietilpst līdz 50 dzīvojamo celtnu, viena laika celtnes atrodas 2 - 3 kaimiņu grupās. Dzīvojamās ēkas tajās novietotas tuvu blokus cita citai un orientētas aptuveni paralēlās rindās slīpi pret Daugavas krastu, ZĀ - DR virzienā. Ap dzīvojamām ēkām, kā par to liecina saimniecības bedru izvietojums, grupējas saimniecības ēkas. Ciešais ēku izvietojums ciemos šajā laikā raksturīgs arī citās zemēs. Laukskolas lībiešu ciemā to veicināja arī ciema ie-

dzīvotāju nodarbošanās blakusnozāres - amatniecība un tirdzniecība. Uz šo nozaru pastāvēšanu norāda samērā daudzie atrastie amatnieku rīki metālu apstrādei (tīģeļi, cirtņi u. c.), kā arī tirdzniecības iespējas sakarā ar ciema izdevīgo ģeogrāfisko izvietojumu.

Iedzīvotāju nodarbošanās pamatnozāres - zemkopību un lopkopību - raksturo atrastie graudi (rudzi, mieži), graudberži un dzirnakmeņi, liekie naži, izkopts fragments u. c., kā arī dzīvnieku kauli. Kaulu sastāvs liecina par mājdzīvnieku ievērojamu pārsvaru (94%, no tiem 37% ir liellopi, 27% - cūkas, 20% - zirgi, 16% - sīklopi, lielāko tiesu aitas) attiecībā pret medījumiem (6%). Medīti gaļas dzīvnieki - aļņi, sumbri, mežacūkas, brieži (noteica biol. zin. kand. V. Daņilčenko). Svarīga nozāre bijusi arī zveja. Pēc atrastajiem zivju kauliem konstatēts, ka uzturā lietoti aseri, raudas, zandarti, plauži, lidakas, plīči, klanti, līņi, spāres, jūras salakas, sapali, ruduļi un salates (noteica biol. zin. kand. J. Sloka).

Antropologisko pazīmju komplekss, kurā stipri izteikta dolihokrānija ar visai lielu galvaskausa smadzeņu daļas garuma (līdz 195 mm) un augstuma diametru pastāv vienlaikus ar platu (līdz 138 mm), visumā augstu seju un stipri izvirzītu degunu, jāuzskata par raksturīgu tikai baltu ciltīm, kuras ar to stiprā mērā atšķiras no I gadu tūkstoša un II gadu tūkstoša sākuma austrumslāvu, rietumslāvu un germāņu ciltīm. Tāpēc minēto īpatnību parādīšanās II gadu tūkstoša sākuma Baltkrievijas austrumslāvu kranilogiskajā materiālā liecina par to, ka arī šajā teritorijā bija izplatītas baltu ciltis, kuras pēc sava antropologiskā tipa stipri līdzinājās baltu ciltīm no Latvijas un Lietuvas teritorijas.

Dolihokrānija ar lielu galvaskausa smadzeņu daļas garumu un samērā plata seja bija raksturīga Polockas krivičiem, radimičiem un dregovičiem, kas 11. - 13. gs. apdzīvoja Baltkrievijas teritoriju. Šajā periodā stipri līdzīgs antropologiskais tips pārstāvēts arī starp Volīnijas drevļaniem un Vislas vidusteces mazoviešiem. Minētās slāvu ciltis pēc sava antropologiskā tipa atšķiras no austrumslāvu un rietumslāvu ciltīm un lielā mērā atgādina baltu ciltis no kaimiņu Latvijas un Lietuvas teritorijām. Tas liecina, ka minētās slāvu ciltis uzslāpojušās baltu substrātam, kas attiecīgi pārveidojis 10. - 13. gs. Polockas kriviču, radimiču, dregoviču, drevļanu un mazoviešu antropologisko tipu, stipri tuvinot to baltu cilšu tipam.

Tādējādi dolihokrānā un platsejinā tipa izplatības teritorija m. ē. I gadu tūkstotī atbilst Latvijas, Lietuvas un daļēji Baltkrievijas teritorijai. Tās dienvidu robeža sakrīt ar jatvingu un prūšu cilšu dienvidu perifēriju. Ir pamats uzskatīt, ka visā šajā teritorijā dolihokrānais antropologiskais tips ar platu seju bija pārstāvēts ar baltu ciltīm jau no senākajiem laikiem. Stipri līdzīgs antropologiskais tips II gadu tūkstotī p. m. ē. atzīmē-

jams Fatjanovas, Vislas - Nemūnas un kaujas cirvju kultūru ciltīm, kurām visā aplūkotajā teritorijā ir tiešs ģenētisks sakars ar m. ē. I gadu tūkstoša baltu ciltīm.

R. GRĀVERE

LATVIJAS TERITORIJAS PAMATIEDZĪVOTĀJU
ZOBU UZBŪVES IPATNĪBAS

(7. - 19. gs.)

1. Kopš 20. gs. 60. gadiem pasaulē pastāv oficiāli neformējusies jauna antropoloģijas zinātnes nozare - zobu antropoloģija jeb antropoloģiskā odontoloģija. Padomju Savienībā pamatus antropoloģiskajai odontoloģijai lika profesors A. Zubovs, kas arī izstrādēja šīs zinātnes metodiku. Pamatojoties uz zobu morfoloģiskajām īpatnībām, A. Zubovs izdalīja pasaules iedzīvotājiem divus zobu kompleksus, austrumu jeb mongoļoīdo un rietumu, kas raksturīgs eiropēdiem un negroīdiem.

2. Mūsu pētījuma uzdevums bija noskaidrot Latvijas teritorijas pamatiedzīvotāju odontoloģisko tipu pēc apakšējiem lielajiem dzerokļiem. Zobu uzbūves īpatnību pētīšanai izmantotas 7 kranioloģiskās sērijas, kas aptver laiku no 7. līdz 19. gs. (Lejasbitēnu, Ikšķiles, Uplantu, Jaunpiebalgas, Sēlpils, Mārtiņsaalas un Ludzas kapulauku materiāls).

3. Pirmais apakšējais lielais dzeroklis visās pētītajās Latvijas kranioloģiskā materiāla grupās raksturojams kā ļoti arhaisks zobs ar skaidri izteiktiem visiem pieciem pauguriem: protokonīdu, metakonīdu, hipokonīdu, entokonīdu un hipokonulīdu. Formu ar 4 pauguriem ir maz. Pirmā apakšējā lielā dzerokļa redukcija notiek virzienā no y_5 uz $+5$. Tas nozīmē, ka, nemainoties pauguru skaitam, mainās tikai to savienojuma veids. Šāda redukcijas gaita

ir raksturīga mongoloīdiem, - eiropeidās rasēs redukcija parasti notiek virzienā no y5 uz y4. Latvijas pamatiedzīvotāju odontologiskajā materiālā uz pirmā apakšējā lielā dzerokļa atsevišķos gadījumos (4%) ir arī sestais paugurs, kas nav tipisks eiropeīdiem, bet pie mongoloīdās rases pārstāvjiem sastopams 30 - 40% gadījumu. Vidējais starppaugurs šajā materiālā atzīmējams līdz 15% gadījumu.

4. Otrais apakšējais lielais dzeroklis pētitajā Latvijas odontologiskajā materiālā jau ir stipri reducēts zobs ar redukcijas virzienu no +5 uz +4. Īpatnība šeit ir tā, ka blakus zoba formai +4 sastopama lielā skaitā (līdz 22,6%) arī forma y4. Latvijas odontologiskajā materiālā ir arī otrie apakšējie lielie dzerokļi ar 5 un 6 pauguriem. Sestais paugurs sastopams maz (līdz 2,5% gadījumu), tomēr jāievēro, ka parasti eiropeidajās grupās uz M_2 tas vispār trūkst. Vidējais starppaugurs Latvijas materiālā konstatējams no 3,3 līdz 5,6% gadījumu.

5. Trešajam apakšējam lielajam dzeroklim visās Latvijas pamatiedzīvotāju grupās ir zema redukcijas pakāpe. Šo dzerokļu vidū maz 4 pauguru formu (50%), kamēr dienvideuropeīdās grupās 4 pauguru zobi sastāda 70%. Trešā apakšējā lielā dzerokļa redukcija gājusi virzienā no +5 uz +4. Tomēr jāatzīmē, ka mūsu materiālā lielā skaitā (līdz 45%) pārstāvēta +5 forma. Šim faktam pašreiz ir grūti atrast izskaidrojumu, jo trūkst salīdzināmā materiāla. Var tikai atzīmēt, ka dienvideuropeīdās grupās nereducēts zobs ar +5 formu ir visai reta parādība. Tāpat kā uz pirmā un otrā, arī uz trešā apakšējā lielā dzerokļa konstatējams sestais paugurs (līdz 7,5% gadījumu), kas var norādīt uz mongoloīdā komponenta ietekmi. Arī vidējais starppaugurs atzīmējams nedaudz biežāk (17,1% gadījumu) nekā parastā eiropeīdā grupā.

6. Vispār pēc apakšējo lielo dzerokļu odontologiskajām pazīmēm Latvijas pamatiedzīvotāji raksturojas ar eiropeīdo zobu kompleksu. Novērotās arhaiskās pazīmes ļauj viņus pieskaitīt ziemeļeuropeīdiem. Bez tam Latvijas pamatiedzīvotāju odontologiskajā materiālā var saskatīt arī nelielu mongoloīdā komponenta ietekmi, par ko liecina sestais paugurs uz visiem apakšējiem lielajiem dzerokļiem un pirmā apakšējā lielā dzerokļa īpatnējā redukcija no y5 uz +5.

ETNOGRĀFIJA

A. ALSUPE

ARHEOLOĢISKO UN ETNOGRĀFISKO MATERIĀLU IZMANTOŠANA MŪSDIENU DAĪLAMATNIECĪBĀ

1. Tautas lietišķās mākslas jomā Latvijas PSR darbojas ap 10 tūkst. aktivistu, kuru vidū ir 2 tūkst. kvalificētu tautas daļamata meistarū. Emīļa Melngaiļa Tautas mākslas nama uzskaites materiāli galvenajos vilcienos parāda republikas tautas daļamata meistarū sastāvu, sagatavotību un dzīves vietas.

Pēc 1970. g. datiem, Vidzemē dzīvo 55% visu Latvijas PSR tautas daļamata meistarū, Kurzemē - 18%, Zemgalē - 16%, Latgalē - 11%. Meistarū sadalījums pa daļamatniecības nozarēm ir nevienmērīgs: 67% tautas daļamata meistarū ir audēji, 12% - adītājas un izšuvējas, 9% - koka priekšmetu darinātāji, 6% - keramiķi, bet metāla, ādas un dzintara apstrādātāji visi kopā sastāda 6%. Tautas daļamata meistarū vairumam (55%) ir vidējā, 35% - nepabeigta vidējā un 10% - augstākā izglītība. Daļamatnieka darba iemapas 30% meistarū ieguvuši pašmācības ceļā, 18% - dažādos tautas mākslas pulciņos, 20% - lietišķās mākslas vidusskolās, 10% - mājturības mācību iestādēs, 9% - no vecākiem, 5% - no citiem daļamata meistariem, 5% - kursos un 3% - dažādās mācību iestādēs. Tautas daļamata meistari nāk no visdažādākajām darbaļaužu aprindām, par ko liecina viņu pamatnodarbošanās: 12% meistarū profesija skaitās darbs mākslas rūpniecībā vai daļamatniecībā, 30% meistarū ir mājāsaimnieces, 24% - kalpotāji (šajā skaitā 10% ir skolotāji un kultūras darbinieki), 16% nodarbināti lauksaimniecībā, 12% - rūpniecībā, bet 5% ir pensionāri un 1% - studenti. Labāk izprast šos skaitļus palīdz dati

par meistaru vecumu. Lielāko viņu grupu (37%) veido cilvēki, kas dzimuši 1920. gados, 18% dzimuši 1930. gados, 23% - laikā no 1911. līdz 1920. g., 16% - laikā no 1900. līdz 1910. g., 3% - 1890. gados, 2% - 1940. gados, 1% - 1880. gados un 2 personas - 1950. gados. Gandrīz visi (98%) republikas tautas daiļamata meistari ir latvieši, 2% sastāda krievi, igauņi, poļi un ebreji kopā. Vidzemē, Kurzemē un Zemgalē pulciņos un studijās apvienojušies 75% meistaru, Latgalē - 10%.

Minētie skaitļi atspoguļo Latvijas PSR tautas daiļamata meistaru labo vispārējās un profesionālās sagatavotības līmeni, samērā augsto organizētības pakāpi, kā arī to, ka aktīvs darbs tautas lietišķās mākslas dažādās jomās ir kļuvis par republikas iedzīvotāju kultūras darba nozīmīgu formu. Tautas daiļamata meistari pašreiz republikā ir galvenie mājas un sadzīves kultūras veidotāji un virzītāji. Tāpat kā senāk visaktīvākā mākslinieciskā jaunrade vērojama tekstiliju jomā.

Tuvāko gadu uzdevums ir vēl vairāk izvērst un padziļināt tautas daiļamata meistaru darbu visas Latvijas PSR mērogā, īpašu vērību veltījot šā darba sekmēšanai Latgalē.

2. Sabiedrības estētiskajā audzināšanā un savu izstrādājumu noformējumā Latvijas PSR daiļamatnieki plaši izmanto latviešu tautas lietišķajā mākslā uzkrātās vērtības. Daiļamatnieku arodniecisko iemaņu apguve, kvalifikācijas celšana, radošā ierosme pamatos balstās uz latviešu tautas tradicionālās kultūras progresīvo mantojumu. Padomju apstākļos aktīvi tiek izmantotas arī citu sociālistisko nāciju tautas mākslas tradīcijas.

3. Tautas mākslas tradīcijas bērni pārņem no vecākiem, lietišķās mākslas vidusskolu un profesionāli tehnisko skolu audzēkņi - no pasniedzējiem, pašdarbības kolektīvu dalībnieki - no vadītājiem u. tml. Lietišķās mākslas entuziasti ar izstrādājumu formām, tehnikām, rotājumu kompozīcijām un rotāšanas paņēmieniem iepazīstas arī, apmeklēj-

got muzejus, lietišķās mākslas izstādes, dažādus seminārus un piedaloties citos pasākumos. Viņi plaši izmanto arī publikācijas, kurās atrodama viela par latviešu un citu tautu materiālo kultūru un tautas mākslu.

4. Latvijas PSR izdevniecību izdotās speciālās literatūras izdevumu skaits un metiens republikas daļamatnieku pieprasījumu pagaidām neapmierina. Tāpēc kvalifikācijas celšanas pasākumos galvenie mācību uzskates līdzekļi ir materiālās kultūras objekti, t. i., priekšmeti, kas iegūti arheoloģiskajos izrakumos un etnogrāfu ekspedīcijās un kas glabējas muzeju arheoloģijas un etnogrāfijas nodaļu fondos. Daļamatniekiem šos priekšmetus parasti demonstrē un analizē paši priekšmetu vācēji, glabātāji un pētnieki - arheologi un etnogrāfi. Liela nozīme ir arī tām lekcijām, ko republikas arheologi un etnogrāfi lasa mācību iestādēs, daļamatnieku semināros, pulciņos, studijās u. c.

Kā sava veida speciālo literatūru Latvijas PSR daļamatnieki izmanto arheologu un etnogrāfu publikācijas: materiālu un rakstu krājumus, monogrāfijas, atsevišķus rakstus. Sevišķi liels ir pieprasījums pēc tādām publikācijām, kurās risināti tautas mākslas vēstures jautājumi. Novērojumi rāda, ka daļamatnieku mācību process būtu mērķtiecīgāks un rezultatīvāks, ja republikas izdevniecības pedagogiskām vajadzībām izdotu īpašus arheoloģisko un etnogrāfisko materiālu un rakstu krājumus.

5. Arheologu un etnogrāfu muzejos savāko un publicēto priekšmetu mākslinieciskās vērtības daļamatnieki izmanto trejādi: 1) kopējot mācību procesā, 2) gūstot tajos ierosmi, 3) radoši pārstrādājot.

Katrā daļamatniecības nozarē pastāv atšķirīgi seno tautas mākslas tradīciju izmantošanas veidi. Audējas visvairāk kopē drellu un rakstotā trinīša rakstus. Patstāvi-

gās kompozīcijās viņas izmanto dažādu tekstiliju rakstu motīvus, tehnikas, variē krāsas. Adītājas kopē dūraiņu rakstus, izmanto tos jaku, puloveru un citu apģērba gabalu rotāšanai, variē krāsas un kompozīcijas. Keramiķi visbiežāk kopē darinājumu formas. Rotkaļi saktām, kniepkņiem, kaklarotām un važiņām lieto citu materiālu un līdz ar to vienkāršo paraugu formas un samazina dimensijas. Mēbeļu darinātāji jaunajām mēbelēm saglabā seno mēbeļu pamatformu, bet atmet paraugu sīkdaļas.

6. Daļamatniecības izstrādājumus ražotāji darina savām vajadzībām vai arī nodod realizēšanai kombināta "Mēksla" sēlonā un ražošanas apvienībā "Daiļrade" (apgrozība 2 milj. rubļu gadā). Republikas daļamatnieku ražojumus pārdo, gan Padomju Latvijas, gan daudzu kaimiņrepubliku veikalos. Tos eksponē dažādās vietējās, republikāniskās, starprepublikāniskās un Vissavienības nozīmes tautas lietišķās mākslas izstādēs. Tā rezultātā atsevišķu padomju republiku tautu gadsimtos krātās kultūras vērtības tagad kļūst par visu padomju tautu ieguvumu. Latvijas daļamatnieku darinātās tekstilijas, rotas un keramiku regulāri eksponē PSRS tautu lietišķās mākslas un citās izstādēs gan sociālistiskās sadraudzības zemēs, gan citās valstīs, kur šie darinājumi gūst augstu novērtējumu. Statistika rāda, ka katru republikānisko, Vissavienības un ārzemju izstādi apmeklē ne mazāk kā 10 tūkst. cilvēku. Tas nozīmē, ka arheologu un etnogrāfu savāktās un publicētās tautas materiālās kultūras vērtības ar daļamatnieku starpniecību kļūst pieejamas visai plašām aprindām. Tā kā Latvijas PSR arheologu un etnogrāfu publikācijas parasti izdod 3 - 5 tūkst. eksemplāru lielā metienā, tad jāatzīst, ka daļamatnieki vairāk nekā paši arheologi un etnogrāfi iepazīstina lietišķās mākslas mīļotājus Padomju Latvijā un ārpus tās robežām ar arheologu un etnogrāfu atrastajām un izvērtētajām latviešu materiālās kultūras vērtībām.

A. APSĪTIS

MADONAS RAJONĀ VEIKTĀ ETNOSOCIOLOĢISKĀ PĒTĪJUMA
MĒRĶIS UN METODE

1. 1971. - 1972. g. Latvijas PSR ZA Vēstures institūta uzdevumā un PSRS ZA Etnogrāfijas institūta konkrēto sociālo pētījumu sektora vadībā Madonas rajonā tika organizēts un veikts etnosocioloģisks pētījums par latviešu tautības lauku iedzīvotāju mūsdienu kultūru un dzīves veidu.

Pētījuma programmā bija paredzēts noskaidrot: 1) kā un cik lielā mērā latviešu lauku iedzīvotāju materiālā kultūra tuvojas pilsētu iedzīvotāju materiālajai kultūrai, 2) kāds ir latviešu lauku iedzīvotāju garīgās kultūras līmenis un intereses, kāda ir viņu attieksme pret latviešu nacionālo kultūru, pret citu PSRS tautu un aizrobežu tautu kultūru, kā latvieši pārzina savas un citu tautu kultūras vērtības. Visi izvirzītie jautājumi skaidroti, ievērojot lauku iedzīvotāju sociāli profesionālo struktūru, izglītības līmeni un vecuma grupas. Tā kā pētījuma programmā akcentēts iedzīvotāju kultūras etniskais aspekts, kas mūsdienās visvairāk izpaužas garīgajā kultūrā, tad galvenā vērtība tajā arī veltīta garīgās kultūras jautājumiem.

2. Izvirzīto jautājumu skaidrošanai bija nepieciešams savākt masveida datus, kuru statistiskā apstrāde ļautu izdarīt zinātniski pamatotus secinājumus un sniegt praktiskus priekšlikumus kultūras darba padziļināšanai uz laukiem. Dati tika vākti pēc speciāli izstrādātas aptaujas lapas, kurā ietilpa 81 pētījuma programmai atbilstošs jautājums un kas bija paredzēta vienas personas aptaujai stingri standartizētas intervijas veidā. Lai novērstu pārpratumus un maksimāli samazinātu kļūdu skaitu atbildēs, aptaujas lapas jautājumi pēc formas bija slēgti, t. i., visi iespējamie atbilžu varianti uzskaitīti.

Aptaujas lapā ietvertas vairākas jautājumu grupas. Galvenās to vidū ir šādas: 1) intervējamās personas sociāli demogrāfiskais raksturojums, 2) materiālo kultūru raksturojoši jautājumi (galvenokārt par dzīvokli un tā iekārtojumu), 3) jautājumi, kas ļauj noskaidrot indivīda garīgo kultūru (valoda, brīvā laika izmantošanas struktūra, attieksme pret literatūru, mākslu, piedalīšanās kultūras darba pasākumos, attieksme pret jaunajām padomju sadzīves tradīcijām u. c.).

3. Materiālu vākšana aptaujas veidā par lauku iedzīvotāju mūsdienīgu kultūru un dzīves veidu praktiski iespējama tikai ar izlases metodi. Pētījuma objekts bija par 16 gadiem vecāki latviešu tautības lauku iedzīvotāji, kas strādā gan lauksaimniecības (kolhozā, padomju saimniecībā), gan nelauksaimniecības tipa uzņēmumos, iestādēs, organizācijās. Izvēloties pētījuma objektu, lietota daudzpakāpju izlase - rajona, ciema padomju, sociāli profesionālo grupu un konkrēto aptaujājamo personu izvēle. Ievērojot darba veikšanas reālās iespējas, izvēlēts viens tipisks Latvijas PSR rajons - Madonas rajons, kurš pēc sociāli ekonomiskajiem un demogrāfiskajiem rādītājiem, tāpat pēc iedzīvotāju nacionālā sastāva atbilst vidējiem republikas rādītājiem. Rajona ciema padomju un citu objektu izvēle izdarīta ciešā saskaņā ar padomju etnosociologu darba principiem un metodēm.

4. Tā kā Madonas rajona teritorijas lielākā daļa atrodas Vidzemes vēsturiski etnogrāfiskajā apgabalā, tad pētījumā ietvertās ciema padomes izlasītas no rajona 20 Vidzemē esošajām ciema padomēm. Ciema padomju izlasē ievērots statistiskā pieņemtais mehāniskās atlases princips. Rezultātā izvēlētas Bērzaunes, Kalsnavas, Liezeres, Mēdzūlas, Saikavas un Sarkaņu ciema padomes. Mehāniskās atlases princips sevi attaisnojis, jo minētās ciema padomes, atšķiroties savā starpā pēc saimniecību tipiem, attāluma līdz rajona centram, satiksmes ērtībām, kultūras darba rā-

dītājiem utt., kopumā pareizi atspoguļo Madonas rajona saimniecisko un kultūras dzīvi. Tā, piemēram, atšķirības kolhozu un padomju saimniecību struktūrā starp rajona un izlases kopas rādītājiem sastāda tikai 4%.

5. Nākošajā izlases posmā noteikts aptaujai nepieciešamo cilvēku skaits pa sociāli profesionālajām grupām. Šinī nolūkā pēc ciema padomju saimniecību grāmatām vispirms par katru ciema padomi sastādīta latviešu tautības iedzīvotāju sociāli profesionālās struktūras tabula. Vardoties no atzinuma, ka viens no galvenajiem sociāli profesionālo grupu kritērijiem ir darba raksturs (fiziskais un garīgais) un kvalitāte (kvalificētais un nekvalificētais), fiksētas šādas sociāli profesionālās grupas: augstākā un vidējā posma vadītāji, augstākās un vidējās kvalifikācijas speciālisti, kalpotāji (tanī skaitā arī zemākā posma vadītāji), mehanizatori, mašīnisti un citi kvalificēti industriālā darba strādnieki, kvalificēti neindustriālā fiziskā darba strādnieki, lopkopji vai cita pastāvīga fiziskā darba strādnieki bez speciālas sagatavotības, nekvalificēti dažādu fizisko darbu strādnieki. Zinot katras sociāli profesionālās grupas skaitlisko sastāvu, no tās aptaujai nepieciešamais izlases kopums aprēķināts pēc statistiskā pieņemtās formulas. Visās sociāli profesionālajās grupās kopā vajadzēja aptaujāt 700 personu.

6. Izlases pēdējā posmā noteikts, cik attiecīgās sociāli profesionālās grupas personu jāaptaujā atsevišķās ciema padomēs. To noteica šādi: ja, piemēram, visās izvēlētajās ciema padomēs kopā no kādas sociāli profesionālās grupas jāaptaujā 200 cilvēku, bet attiecīgajā ciema padomē dzīvo 20% no visām izvēlētajās ciema padomēs dzīvojošajām šai sociāli profesionālajai grupai piederīgajām personām, tad attiecīgajā ciema padomē jāaptaujā 40 personas, t. i., 20% no kopējā šīs grupas aptaujājamo personu skaita.

Konkrēto personu izvēle aptaujai veikta pēc ciema padomju saimniecību grāmatām. Lai visām izlases kopas perso-

nēm būtu vienādas iespējas tikt izvēlētam aptaujai, sociāli profesionālo grupu pārstāvji savā sarakstā pierakstīti tādā secībā, kādā tie registrēti saimniecības grāmatā. Pēc tam no šā saraksta ar vienādu intervālu personas atlasītas aptaujai. Ja, piemēram, mehanizatoru sarakstā ir 90 cilvēku, bet jāaptaujā 30, tad aptaujai tiek pakļauts katrs trešais.

7. Aptaujai aprēķinātais izlases kopas apjoms izpildīts. Paredzēto 700 cilvēku vietā atbildes snieguši 710. Savāktā materiāla analīze liecina par tā reprezentatīvātāti, parāda latviešu lauku iedzīvotāju sociāli profesionālo izaugsmi, viņu kultūras līmeņa celšanos un kultūras interešu daudzpusību sociālisma apstākļos.

S. CIMERMANIS

ZVEJA DAUGAVĀ AIZKRAUKLES - KRUSTPILS POSMĀ

19. GS. OTRAJĀ PUSĒ UN 20. GS.

1. Aizkraukles - Krustpils posms pēc Daugavas grīvas - Lielvārdes posma bija otrs svarīgākais zvejas rajons upē. Visnozīmīgākā tajā bija vērtīgo ceļojošo zivju - lašu, nēgu un zušu - zveja. Aizkraukles - Krustpils posms pēc zvejas rakstura un veidiem iedalāms trijos mazākos zvejas rajonos: 1) Aizkraukle - Koknese ar lašu un nēgu zveju, 2) Koknese - Pļaviņas ar lašu, nēgu un zušu zveju 3) Pļaviņas - Krustpils ar zušu zveju. Visos šajos rajonos, protams, zvejoja arī citas Daugavā dzīvojošās zivis.

2. Zvejas vēstures sistemātiska pētīšana Aizkraukles - Krustpils rajonā sākās 1960. g. sakarā ar Pļaviņu HES būvi un turpinājās 1961., 1967., 1968. un 1970. g. Savēktie apraksti, zīmējumi, fotoattēli un citi materiāli glabājas Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfijas sektora zinātniskajā arhīvā, bet atrastie lietišķie

priekšmeti pārvesti uz Latvijas PSR Vēstures muzeju, kur glabājas etnogrāfijas nodaļas fondos. Daļa no šiem materiāliem apstrādāta un publicēta S. Cimermaņa apcerējumos rakstu krājumu sērijas "Arheoloģija un etnogrāfija" V un X sējuma, kā arī citos izdevumos. 1930. - 1940. gados materiālus par zveju šajā rajonā vāca Z. Ligers, bet viņa savākto datu pašreizējā atrašanās vieta nav zināma. Zināmā mērā par tiem var spriest pēc materiālu publikācijas: Z. Ligers. Latviešu tautas kultūra (Rīgā, 1944.).

3. Zvejas tiesības Daugavē Aizkraukles - Krustpils posmā 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā piederēja kroņa un privātajām muižām, bet pēc buržuāziskās Latvijas nodibināšanas pārgāja valsts vai privātpersonu rokās. Kā muižas, tā buržuāziskā valsts zvejas tiesības iznomāja vai nu krasta apdzīvotājiem - vietējiem zemniekiem, vai arī īpašiem zvejas uzņēmējiem, kas zveju pēc tam veica ar zemnieku vai savu algotu strādnieku rokām. Padomju Latvijā šo rajonu apzvejo zvejnieku artelis "Sarkanais daugavietis".

4. 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. pirmajos gadu desmitos Daugavē zvejoja kā māju saimnieki, tā arī bezzemnieki, kam zveja bija gan nodarbošanās pamatnozare, gan (it sevišķi) papildu peļņas avots. Zvejoja gan individuāli, gan 2 līdz 20 cilvēku lielos kolektīvos. Kolektīvu lieluma noteica zvejas veids: mazāki tie bija zvejā ar velkamiem un laižamiem tīkliem, lielāki - aizsprostu zvejā (tačos). Padomju Latvijā šajā Daugavas posmā zvejo profesionāli zvejnieki - zvejnieku arteļa biedri.

5. Vianozīmīgākais zvejas veids bija lašu, nēgu un zušu zveja tačos. Lašus un zušus zvejoja tikai vasarā, bet nēgus - kā vasarā, tā arī ziemā. Zveja tačos visumā izbeidzās pēc ķeguma HES uzcelšanas ap 1940. g. (mūsdienās vienīgā zināmā aizsprosta zvejas vieta zušu ķeršanai ir augšpus Jēkabpilij esošajā krācē Gļipaukā). Otrajā vietā bija lašu zveja ar laižamiem un metamiem tīkliem (rižu, laideni, ripķeni). Pārējo zivju zvejai ar metamiem un velkamiem

tīkliem, kā arī bridpiem un āķiem bija mazāka nozīme.

6. Zvejas rīku veidi un lietošanas paņēmieni Daugavā atkarīgi vispirms kārtām no upes gultnes un strauņu rakstura, kā arī no ķeramā zivju dzīves veida Ipatnībām. Tā, piemēram, upes klinšainās gultnes dēļ tačus taisīja no trijkājiem, liekot tos vai nu krastmalā, vai arī upes vidū zvejai izdevīgās strauņēs. Taču forma savukārt bija atkarīga no zvejojamo zivju dzīves veida Ipatnībām (nōgu un lašu tači - taisnvirziens, zušu tači - piltuvveida). Laižamā tīkla - rīzes uzbūve Kokneses - Aizkraukles posmā atšķīrās no šā tīkla uzbūves Aiviekotē un Daugavā ap Līvāniem, kur upei cits raksturs un tika zvejotas citas zivis. Vairāki zvejas rīki (dukuri, divbriži u. c.), ar kuriem Latvijā daudzās vietās zvejo brišus, Aizkraukles - Krustpils posmā pārveidoti un piemēroti zvejai no krasta tā, lai nebūtu jābriņ pa upi. Te bija izveidojušies arī vairāki savdabīgi zvejas paņēmieni, piemēram, lašu zveja ar t. s. vaktēšanu, nārstojošo samu uzķeršana no apakšas ar īpašiem lieliem āķiem u. c.

7. Aizkraukles - Krustpils posmā fiksētie zvejas rīki, paņēmieni un to termini dod iespēju spriest par latviešu un citu tautu (krievu, baltkrievu, poļu) kultūrvēsturiskajiem sakariem, kas vispirms kārtām saistāmi ar šo tautu pārstāvju pārvietošanos pa Daugavas ūdensceļu un dzīvi tā krastos. Iegūtie dati ļauj izteikt arī dažus spriedumus par Daugavas lībiešu senās kultūras ietekmes intensitāti un tās izplatīšanās galējām robežām Daugavas Latvijas daļas vidustecē.

8. CIMERMANIS

LATVIJAS PSR ZA VĒSTURES INSTITŪTA ETNOGRĀFIJAS SEKTORA 1972. GADA EKSPEDICIJA

Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfijas sektora 1972. g. ekspedīcija strādāja laikā no maija līdz oktobrim. Ekspedīcijas uzdevums bija vākt datus latviešu ma-

teriālās kultūras un dzīves veida vēstures, kā arī latviešu etniskās vēstures uzrakstīšanai, kas paredzēta sektora darba perspektīvajā plānā. Šo fundamentālo vispārīnošo pētījumu sagatavošanai nepieciešama plaša avotu bāze un dziļi monogrāfiski pētījumi par svarīgākajiem latviešu materiālās kultūras un dzīves veida vēstures jautājumiem. Tāpēc ekspedīcijai bija arī otrs, šaurāks uzdevums - vākt datus tuvākajos gados iepilnēto monogrāfiju un rakstu krājumu uzrakstīšanai, kā arī Latvijas PSR vēsturiski etnogrāfiskā atlanta sastādīšanai.

Ekspedīcijas darba tematika bija šāda: 1) Latvijas iedzīvotāju nodarbošanās galvenās nozares un palīgnozares - lopkopība (L. Dumpe), zveja (S. Cimermanis), audēju un kalēju amats (A. Alsupe), kokapstrāde (V. Kronis) (ieskaitot nodarbjū raksturu, darba organizāciju, darba rīkus, papēmienu, amatnieku darinājumus un citus ar nodarbošanās veidu vēsturi saistītus jautājumus); 2) Latvijas iedzīvotāju materiālā kultūra - tautas celtniecība (S. Cimermanis, L. Dumpe, V. Kronis), apģērbs (M. Slava), tautas māksla (A. Alsupe, M. Slava); 3) lauku iedzīvotāju ģimene un ģimenes dzīves veids (L. Jefremova); 4) lauksaimniecības mašīnbūves uzņēmumu strādnieku ģimene un ģimenes dzīves veids (A. Zavarina) un rūpniecisko pilsētciematu iedzīvotāji un viņu kultūra (I. Ozola); 5) laukstrādnieku stāvoklis un dzīves veids (E. Čivkule). Ekspedīcijas gaitā par nodarbošanās nozarēm, materiālo kultūru un lauku iedzīvotāju ģimeni iegūto datu vairums hronoloģiski aptver laikposmu no 19. gs. otrās puses līdz mūsdienām. Tikai samērā nedaudzi materiāli attiecas uz agrāku vēsturiskās attīstības periodu. Materiāli par laukstrādnieku stāvokli un dzīves veidu attiecas uz 19. gs. otro pusi un 20. gs. pirmajiem gadu desmitiem, bet dati par rūpniecības uzņēmumu strādnieku ģimeni un rūpniecisko pilsētciematu iedzīvotājiem attiecas uz sociālisma periodu.

Teritoriāli ekspedīcija strādāja galvenokārt Kurzemē -

Tukuma, Kuldīgas, Ventspils, Liepājas rajonā un Liepā'as pilsētā. Vidzemē materiāli tika vākti Cēsu, Limbažu, Ogres, Rīgas, Gulbenes, Valkas un Valmieras rajonā, Rīgas pilsētā un Līgatnes pilsētciemā. Zemgalē ekspedīcija veica savu darbu Bauskas un Jelgavas pilsētā, bet Latgalē - Balvu un Rēzeknes rajonā un Rēzeknes pilsētā.

Ekspedīcija bija sadalīta nelielās darba grupās, kurās bija apvienoti cilvēki, kas pētīja tikai vienu noteiktu jautājumu, vai arī tādās nelielās grupās, kurās strādāja dažu samērā tuvu tēmu speciālisti. Sektora darbinieku grupa, kas risina mūsdienu etnogrāfijas jautājumus, izbrauca uz Talsu un Kuldīgas rajonu, lai izvēlētos stacionāras pētīšanas objektus turpmāko gadu darbam par Padomju Latvijas kolhozu zemniecības un padomju saimniecību strādnieku mūsdienu dzīves veidu un kultūru. Grupu darba papildināja atsevišķu jautājumu speciālistu individuāli izbraukumi. Ekspedīcijā piedalījās 9 sektora zinātniskie līdzstrādnieki, 5 Rīgas Politehniskā institūta arhitektūras specialitātes studenti un viens arhitekts. Bez tam Lejasciema - Lizuma apkārtnē sektora uzdevumā materiālu vāca pazīstamais novadpētnieks - zinātnieks J. Kučers.

Ekspedīcijas darba būtiska sastāvdaļa bija sadarbības padziļināšana ar Padomju Latvijas un citu padomju republiku radniecīgām zinātniskās pētniecības iestādēm. Darba grupā, kas vāca materiālus Latvijas vēsturiski etnogrāfiskā atlanta sastādīšanai, kopā ar sektora darbiniekiem ietilpa arī PSRS ZA Etnogrāfijas institūta, Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja un P. Stučkas LVU darbinieki (L. Terentjeva, I. Friedīte, I. Leinasare). Darba grupas sastāvā, kura strādāja Rīgas jūras līča Kurzemes piekrastes zvejnieku ciemos, pētot jūras zveju un citus jūras rūpalus, bija arī Rīgas vēstures un kugniecības muzeja 3 zinātniskie līdzstrādnieki (B. Krajevskā, I. Bernsone, J. Siks). Grupā, kas darbojās Kuldīgas un Liepājas rajonā, iekļāvās arī PSRS tautu etnogrāfijas muzeja (Leningradā)

darbinieki (D. Gorba un O. Fišmane), kas vēlāk pēc sektora norādījumiem turpināja materiālu vākšanu Preiļu un Rēzeknes rajonā. Sektora darbinieki savukārt piedalījās Lietuvas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfijas sektora ekspedīcijā Žemaitijā un Suvalkijā, vācot salīdzināmos materiālus par tautas celtniecību (A. Krestīns), un PSRS ZA Etnogrāfijas institūta konkrēto sociālo pētījumu sektora ekspedīcijā Grūzijas PSR, apgūstot etnosocioloģisko pētījumu darba metodes (I. Ozola).

Kā Ipaša ekspedīcijas darba sastāvdaļa minama Valkas 1. vidusskolas 9. vēstures fakultatīvās klases audzēkņu etnogrāfiskā prakse Valkas rajona Vijciema ciema padomē (skat. plašāku pārskatu par to šīs izdevuma 104.-108. lpp.).

Ekspedīcijā kopā iegūts apmēram 5000 materiālu uzskaites vienību - apraksti, zīmējumi, fotoattēli, dokumenti, strādnieku aptaujas anketas u. c. Daļa no šiem materiāliem papildina un precizē iepriekšējo vākumu datus, ļauj kartografēt dažādu etnogrāfisku parādību tipu un variantu teritoriālo izplatību, daļa dod priekšstatu par jau zināmu parādību lokālām īpatnībām vienā vai otrā līdz šim nepētītā vai maz pētītā apvidū. Tomēr lielākā daļa no ekspedīcijas guvuma sniedz pilnīgi jaunus datus par līdz šim nepētītiem vai maz pētītiem jautājumiem un apvidiem. Šajā sakarā būtu minama A. Zavarinas izdarītā 1440 lauksaimniecības māšīnbūves strādnieku aptauja pēc Ipašas anketas, kurā savākto jauno datu analīze dos iespēju spriest par strādnieku kadru veidošanos mūsdienās, par viņu izglītības un kultūras līmeni, par strādnieku ģimenes struktūru un sastāvu, kā arī par citiem jautājumiem. L. Jefremova Balvu un Rēzeknes rajonā ieguva vērtīgus datus par Latgales zemnieku ģimeni un tās sadzīvi, par Ziemeļlatgalē ienākušo vidzemnieku ietekmi latgāliešu ģimenes dzīvē. V. Kronis savāca jaunus datus par mulžu kokamatniekiem Kurzemē, par kokamatniekiem Ziemeļvidzemē un Ziemeļlatgalē, tajā skaitā arī par ienākušajiem krievu namdariem, kas

darbojās Ziemeļlatgalē. A. Alsupe sagādāja jaunus materiālus par tautas daļamata meistaru darbu mūsdienās, kā arī par Ziemeļvidzemes audēju sakariem ar Igaunijas cietzemes un salu iedzīvotājiem. 1972. g. vasarā tika uzsākta stacionāra Latvijas jūras zvejas vēstures pētīšana (S. Cimermanis), kas deva daudz jaunu materiālu par Tukuma rajona Engures ciema padomes Abrugciema un Bērziema zvejnieku sociāli ekonomisko stāvokli, darba organizāciju, darba rīku genēzi, zvejnieku celtnēm un darba rīkiem, kā arī par Rīgas jūras līča Kurzemes piekrastes zvejnieku sakariem ar Vidzemes un ar Igaunijas salu zvejniekiem. Jaunus un visai vērtīgus materiālus par Lejasciema apkārtnes amatniekiem, tautas celtniecību un citiem jautājumiem savāca J. Kučers. Viņš nodeva sektoram arī kultūrvēsturiski ļoti vērtīgus fotomateriālus par Lizuma apkārtni, par dažādiem kultūras darbiniekiem u. c. Iegūts arī daudz citu materiālu, kuru apstrāde nākotnē ļaus izdarīt jaunus zinātniskus secinājumus dažādos latviešu etnogrāfijas jautājumos.

Salīdzinot ar 1971. g., pieauga ekspedīcijas darba praktiskā nozīme Latvijas PSR kultūras dzīves sekmēšanā. Tika uzsākti pētījumi republikas nacionālā parka "Gauja" teritorijā, lai iegūtu materiālus, kas būtu izmantojami parka etnogrāfiskās daļas izveidošanā; šis darbs plašākā apjomā turpināsies 1973. g. Skolēnu etnogrāfiskā prakse Valkā lika pamatus kvalificētu novadpētnieku - etnogrāfu sagatavošanai Ziemeļvidzemē. Šis pasākums tiks turpināts un padziļināts 1973. g. Vārmē, Edolē, Alsungā, Nicā, kā arī vairākās vietās Preiļu un Rēzeknes rajonā iegūti 270 priekšmeti (zemkopības, zvejas, amatniecības darba rīki, mājas iedzīves priekšmeti, mājsaimniecības piederumi, apģērbi, audumi, rotas), kas pārvesti uz PSRS tantu etnogrāfijas muzeju Ļeņingradā. Ievērojama daļa no šiem priekšmetiem eksponēti pastāvīgajā ekspozīcijā "Latvieši 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā". Šāda ekspozīcija muzejā iekārtota pirmo reizi; tā veltīta PSRS 50 gadu jubilejai.

Valets Rīgas vēstures un kugniecības muzeja fondu un zinātniskā arhīva papildināšanai iegūti vairāki, desmiti vērtīgu dokumentālu fotoattēlu un jūrniecības piederumu, kā arī zipas par kugu būvi un jūrniecību Rīgas jūras līča Kurzemes piekrastes ciemos. Apzinētas dažas ēkas (Tukuma rajona Engures c. p. Abrugciema "Jēsiņos" 20. gs. sākumā celtā zivju žāvētava, Liepājas rajona Nīcas c. p. Kairu ciema "Kalnīšos" 1818. g. celtā divtelpu klēts) un vairāki desmiti dažādu priekšmetu (to starpā 1778. g. darinātā vienkoka pūra tīne Liepājas rajona Otaņķu ciemā, vērtīga zvejas un biškopības piederumu kolekcija Nīcas ciemā, etnogrāfiski vērtīgi lauksaimniecības transporta līdzekļi Kuldīgas rajona Ēdoles un Alsungas ciemā), kas piemēroti pārvešanai uz Latvijas Etnogrāfisko muzeju. Ekspedīcijas dalībnieki snieguši vairākus desmitus konsultāciju tautas darlāmsta meistariem un darlāmatniecības aktivistiem, esošo un jaunuzorganizējamo muzeju darbiniekiem, skolotājiem, kultūras darbiniekiem un novadpētniekiem.

S. CIMERMANIS, V. KRONIS

VALKAS 1. VIDUSSKOLAS SKOLEŅU ETNOGRĀFISKĀ PRAKSE

Valkas 1. vidusskolā organizēta vēstures fakultatīvā klase, kurā šo priekšmetu māca pēc paplašinātas programmas. Līdzās tiešajai vēstures mācību vielai klases skolēni apgūst arī vēstures pētnieka praktiskās iemaņas - darbu bibliotēkā, muzejā, zinātniskā ekspedīcijā u. c. Saistībā ar Latvijas PSR Izglītības ministrijas Pedagoģijas zinātniskā pētniecības institūtu 1972. g. vasarā klasei tika ielānota mācību prakse etnogrāfijā, kuras vadīšanu uzticēja Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfijas sektoram. Šāds pasākums sektora darbības laikā tika organizēts pirmo

reizi. Tā nolūks ir gatavot novadpētniekus, kas varētu kvalitatīvi vākt etnogrāfijas materiālus. 9. klases audzēkņiem šī prakse notika no 7. līdz 13. jūnijam. Saskaņā ar prakses programmu bija jāpievēršas pagātnes materiālās kultūras un dzīves veida vēstures jautājumiem.

Prakses pirmajā dienā notika teorētiskas nodarbības klasē, kurās skolēniem tika pastāstīts par etnogrāfijas zinātnes uzdevumiem, pētīšanas objektiem un par etnogrāfu darba metodēm. Šo nodarbību laikā skolēni tuvāk uzzināja arī par latviešu tautas izcelšanos, par Latvijas iedzīvotāju etniskā sastāva veidošanos, par materiālās kultūras un dzīves veida attīstības galvenajām līnijām. Stāstot par etnogrāfu darba metodēm, īpaša uzmanība tika veltīta dažādu materiālās kultūras objektu fiksēšanas paņēmieniem, t. i., ēku, mājas iedzīves priekšmetu, zemkopības, zvejas, amatniecības darba rīku un citu materiālās kultūras objektu aprakstīšanai, uzmērošanai, zīmēšanai un fotografēšanai. Skolēniem pastāstīja arī par to, kā irtaujāt ziņu sniedzēju, kā rast ar viņu labāku kontaktu. Lai nodarbības padarītu interesantākas, plaši tika izmantoti Vēstures institūta etnogrāfijas sektora zinātniskajā arhīvā esošie fotoattēli, diapozitīvi, zīmējumi un skices, apraksti un citi materiāli. Īpašu interesi skolēnos izraisīja etnogrāfijas sektora 1958. g. Valkas etnogrāfiskās ekspedīcijas materiālu demonstrējums. Lai visu skolēniem sniedzamo informāciju padarītu saprotamāku, tā tika saistīta ar viņiem labi zināmajiem Valkas l. vidusskolas muzejā savāktajiem etnogrāfijas materiāliem un ar viņu dzīves vietu tuvumā laukos esošajiem materiālās kultūras objektiem. Prakses pirmās dienas noslēgumā skolēni saņēma patstāvīgu praktisku uzdevumu - uz nākošo dienu uzzīmēt sava dzīvokļa vai dzīvojamās mājas plāna skici ar izmēriem, bet laukos dzīvojošajiem uzdeva uzzīmēt arī ēstas situācijas plānu.

Tika darīts viss, lai skolēnu etnogrāfisko praksi

maksimāli tuvinātu etnogrāfu zinātniskās ekspedīcijas apstākļiem. Tādēļ praksi organizēja līdzīgi Vēstures institūta etnogrāfu ekspedīcijām, ievērojot visus ekspedīcijas organizēšanas posmus: dalībnieku komplektēšanu un apmācīšanu (nodarbibas klasē), pētniecības vietas (apvidus) izvēli, sākotnējās informācijas iegūšanu par šo vietu, konkrētu pētāmo objektu apzināšanu, šo objektu fiksēšanu un savākto materiālu sakārtošanu. Prakses laikā skolēnu rīcībā bija nodots "PAZ" tipa autobuss.

Kā pētniecības darbam vispiemērotākā tika izvēlēta Valkas rajona Vijciema ciema padomes teritorija, par kuru bija zināms, ka te saglabājušās senlaicīgas celtnes un ir cilvēki, kas par tām varētu pastāstīt. Vispirms visa grupa 26 cilvēku sastāvā prakses otrajā dienā ieradās Vijciemā, ciema padomē, kur tās priekšsēdētāja pastāstīja par ciema vēsturi, par senlaicīgākajām mājām - lauku celtniecības objektiem, par amatniekiem un viņu dzīves vietām, par iedzīvotājiem - dzimušiem vijciemiešiem, kuri varētu sniegt etnogrāfiskajiem vajadzīgās ziņas. Pēc tam tika pārbaudīta sākotnējā informācija, apbraucot ieteiktās sētas un arī mājas, kuras redzēja pa ceļam un kas pēc vērojuma likās pētīšanai piemērotas. Apskatot šos objektus, grupa centās arī iegūt dažas ziņas par tiem. Lai gan šo ziņu iegūšana sākumā likās gaužām vienkārša, taču jauniejiem vēsturniekiem lauku sētās sarunas ar teicējiem neveicās visai raiti. Iemesls tam bija pieredzes un zināšanu trūkums un dažkārt arī pārlietu lielā kautrība. Izbraukājūši daļu ciema teritorijas, grupas dalībnieki atzina, ka pētīšanai piemērotākās ir "Ieliču" un "Punkaju" zemnieku mājas, kur saglabājušās vissenlaicīgākās ēkas, un kokamatnieka Pakalna mājas "Ratnieki", kur saglabājusies gan meistara darbnīca, gan gandrīz viss darba rīku komplekts.

Trešajā un ceturtajā prakses dienā skolēnus sadalīja divās mazākās grupās. Katrā grupā daļu skolēnu savukārt sadalīja pāros, jo tā visērtāk uzmērot ēkas; daļa strādāja

individuāli. Katrā grupā bija savs fotogrāfs.

Vienai grupai bija uzdots iegūt ziņas par mirušo Vijciema kokamatnieku Pakalnu, kas dzīvojis jau minētajās "Ratnieku" mājās. Vispirms skolēni iztaujāja māju saimnieci par Vijciemā iecienītākā kokapstrādes meistara aroda apmācību un darba gaitām, pēc tam uzmēroja dzīvojamo ēku un darbnīcu, zīmēja un fotografēja amatniecības darbarīkus un izstrādājumus, tā iepazīstoties ar latviešu nodarbošanās nozaru un materiālās kultūras pētniecības pamēmiem un reizē arī iegūstot priekšstatu par Ziemeļvidzemes kokamatniecību 20. gs. pirmajā pusē. Visi šīs grupas skolēni iepazinās arī ar tautas celtniecības pētišanas pamēmiem un dažiem ēku tipiem, jo strādāja Vijciema "Punkaļu" mājās, kur ieguva etnogrāfa darbam nepieciešamās iemaņas zemnieku seno celtni fiksēšanā. Šā etnogrāfu vadībā skolēni "Punkalēs" patstāvīgi fiksēja sētas situāciju, uzmēroja dzīvojamo ēku, klēti, riju un kūti, reizē uzzinot par katras celtnes kādreizējo nozīmi lauku saimniecībā. Tika arī izdarīts mēģinājums organizēt ziņu vākšanu par vijciemiešu darba un sadzīves tradīcijām 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā, tomēr izrādījās, ka šo ziņu vākšanai skolēni īpaši jāsagatavo.

Otra skolēnu grupa strādāja Vijciema "Ielicēs", kur fiksēja sētas situāciju, uzmēroja pirti ar dzīvojamo kambari, kūti ar stalli un ratnīcu, divas klētis, pūni, riju un dzīvojamo māju. Te skolēni varēja vērot dažādu zemniecības sociālo slāņu dzīves veida atšķirības. Ēkām zīmēja plānus, garengriezumu un šķērsriezumu. Visā darba gaitā liela vērtība tika veltīta tam, lai skolēni iespējami labāk izprastu fiksējamo objektu funkcijas un konstrukcijas.

Etnogrāfiskās prakses noslēgumā skolēni klasē sakārtoja iegūtos materiālus, tādējādi gūstot iemaņas, kas nepieciešamas, lai novadpētnieku savāktie dati būtu izmantojami zinātniskajam darbam. Skolēni uz speciālajām objektu lapām uzrakstīja vijciemiešu sniegtās ziņas par fiksē-

tajiem objektiem, atbilstoši prasībām pārziņēja skicēto dzīvojamo un saimniecības ēku plānus un griezumus, amatniska darba rīkus un izstrādājumus. Klases fotogrāfi attīstīja filmas un izgatavoja attēlus. Materiālu vākšana un sakārtošana prasīja rūpīgu darbu, kurā vajadzēja likt lietā arī mācību stundās it īpaši ģeogrāfijā, vēsturē, matemātikā un rasēšanā iegūtās zināšanas. Izrādījās, ka skolēnu zināšanās un iemaņās rasēšanā, ģeogrāfijā un topogrāfijas zīmju lietošanā ir visai lieli robi.

Darbs skolēnu etnogrāfiskajā praksē ritēja spraigi, skolēni to veica ar interesi. Nereti bija arī neveiksmes - palika nepamanīta kāda objekta detaļa, nepierakstīta kāda ziņa u. tml. Prakses vadītāji centās novērst to katrā darba posmā. Jāatzīmē, ka neveiksmes nemazināja interesi par darbu.

Lielākā daļa skolēnu savāko un sakārtoto materiālu ir tik precīzi, ka izmantojami ne tikai skolas muzeja vajadzībām, bet arī ZA etnogrāfu pētnieciskajā darbā. Praksi vissekmīgāk veikušie skolēnu vidū pirmām kārtām minami tēlcamie zīmētāji Viļa Meistare, Jānis Spaldzenleks, Aleksandra Maļšukova un Arturs Runde. Prakses sekmīgu gaitu veicināja ģeogrāfijas skolotāja Mirdza Briēde.

Tomēr jāsaka, ka 1972. g. skolēnu vasaras praksē apgūtais ir tikai daļa no etnogrāfu darba. Ļoti svarīgi ir apgūt iemaņas darbā ar teicēju, tāpat arī pamatzināšanas sociālisma perioda etnogrāfijas ziņu vākšanā, darbā ar arhīvu dokumentiem, literatūru un citu avotu materiālu. Valkas l. vidusskolas vēstures fakultatīvās klases audzēkņu sagatavošana etnogrāfijas materiālu vākšanai turpināsies 1973. g., paplašinot prakses programmu un ievērojot 1972. g. darba pieredzi.

L. DUMPE

KURZEMES KROŅA MUIŽU DOKUMENTI PAR ZEMNIEKU
SAIMNIECĪBAS ĒKĀM 19. GS.

1. Etnogrāfisko ekspedīciju materiāli nespēj pilnībā atspoguļot zemnieku dzīves veidu un materiālo kultūru 19. gs. Tādēļ šā perioda pētīšanai nepieciešamas sistemātiskas arhīvu dokumentu studijas. Referātā vērtētas Latvijas PSR Centrālā Valsts vēstures arhīva Baltijas domšņu valdes fonda (183. f.) un Kurzemes guberņas kamerālvaldes fonda (472. f.) dokumentu sniegtās ziņas par Kurzemes guberņas zemnieku saimniecības ēku - leņķveida laidaru, kurš Ziemeļaustrumeiropas saimniecības ēku tipoloģiskajā sistēmā ir viens no īpatnējākajiem objektiem. Leņķveida laidars daudzkārt esistījis pētnieku uzmanību, tomēr skaidrības par tā teritoriālo un hronoloģisko izplatību, raksturīgākajām īpatnībām un genēzi līdz šim nav. Referātā analizēti atrastie masveida dati par 19. gs. 30. - 70. gadiem, mēģinot noskaidrot leņķveida laidaru vispārējo teritoriālo izplatību Latvijā šajā laikā, nosakot laidaru tipoloģiskos variantus un to lokalizāciju, kā arī parādot celtnes galvenās funkcionālās iezīmes.

2. Temata izstrādēšanai izmantotie avoti iedalāmi divās grupās - kartogrāfiskajos materiālos un rakstītajos dokumentos. Sevišķi vērtīgi ir kartogrāfiskie materiāli - kroņa muižu kartes - planšetes, kas saglabājušās gandrīz no visām Kurzemes guberņas kroņa muižām. Vairums karšu sastādītas 19. gs. 60. gados saistībā ar kroņa muižu regulēšanu, bet par samērā daudzām muižām saglabājušies arī 30. un 40. gadu karšu komplekti. Kartēs atzīmēti ne vien zemes īpašumi, bet arī zemnieku sētas ar ēkām. Pēc kartēm iespējams precīzi noteikt ēku izvietojumu pagalmā un to kontūras.

Starp rakstītajiem dokumentiem nozīmīgākie ir muižu

pārvaldnieku pārskati par kroņa zemnieku dzīvojamām un saimniecības ēkām. Tie sastādīti 30. gadu beigās uz Kurzemes guberņas kamerālvaldes pieprasījumu pēc noteikta formulāra, kurā ietverti jautājumi par ēku skaitu katrā saimniecībā, par ēku izmantošanu, izmēriem, būvmateriālu, tehnisko stāvokli, celšanas laiku, gadu, līdz kuram katrā ēka var saglabāties, kā arī par materiālu, no kāda būtu ceļamas jaunas ēkas. Daļa pārskatu sastādīti formāli un satur tikai ēku uzskaitījumu, tomēr daudzos pārskatos atrodami ļoti detalizēti celtnu apraksti. Nereti pārskatos bija iespējams salīdzināt ar attiecīgo muižu kartēm. Abu materiālu grupu paralēla izmantošana ļāva gūt visai pilnīgu un daudzpusīgu priekšstatu par pētāmo objektu un uzskatāma par perspektīvu metodi turpmākajos latviešu tautas celtniecības vēstures pētījumos. Vērtīgi dati par zemnieku ēkām saglabājušies arī Kurzemes guberņas kamerālvaldes sarakstē ar apriņķu komisāriem 30. un 40. gados sakarā ar zemnieku ēku paraugplānu izstrādāšanu.

3. Lai precīzi noteiktu leņķveida laidara un tā variantu izplatību un izplatības intensitāti Latvijā 19. gs. vidū, izdarīti attiecīgie statistiskie aprēķini. Pēc kroņa muižu kartēm noteikta zemnieku saimniecību vispārējais skaits un tādu saimniecību skaits, kurās fiksēta leņķveida saimniecības ēka. Uz šo skaitļu pamata aprēķināta leņķveida ēkas un tās lokālo variantu izplatības intensitāte. Iegūtie dati kartografēti pēc bij. pagastu sistēmas.

4. Kartes rāda, ka leņķveida laidari zemnieku saimniecībās 19. gs. vidū bija sastopami visos Kurzemes guberņas apriņķos, bet ārpus tās - tikai Rīgas apriņķī gar Daugavu. Taču objekta izplatības intensitāte visur nebija vienāda. Visaugstākais leņķveida laidaru īpatsvars bija Jelgavas un Bauskas apriņķī, kā arī Jēkabpils, Kuldīgas un Liepājas apriņķa dienvidu pagastos (vidēji - 75% saimniecību). Kurzemes vidusjoslē leņķveida laidaru īpatsvars svārstījās starp 25 un 50%, bet tālāk uz ziemeļiem nosli-

dēja zem 25%. Ziemeļos no aptuvenās līnijas Talsi - Ventspils šis ēkas tips vispār vairs nebija sastopams. Ziemeļkurzemes kroņa muižu kartēs zemnieku sētās figurē tikai taisnstūrveida saimniecības ēkas.

5. Kartografēta leņķveida laidara četru tipoloģisko variantu izplatība. Varianti grupēti pēc to komplicētības pakāpes: 1) slēgti daudzstūri, 2) vaļēji daudzstūri, 3) Π-veidīgi, 4) Γ-veidīgi. Slēgtie daudzstūri bija izplatīti vismazāk - tikai Kurzemes guberņas dienvidu daļā un ne vairāk kā 5% attiecīgo pagastu saimniecību. Vaļējie daudzstūri bija konstatējami biežāk - 10 - 30% saimniecību visā Zemgalē un Kurzemes dienvidu daļā. Π veida laidars bija sastopams vēl plašāk - visā leņķveida laidara izplatības teritorijā, bet it sevišķi Zemgalē, kur šis variants fiksēts vidēji 40% saimniecību (Kurzemē - 10 - 20% saimniecību). Γ veida laidars tāpat bija konstatējams visā leņķveida laidara izplatības joslā, bet visbiežāk (40 - 60% saimniecību) - Kurzemes vidusdaļā. Tādējādi komplicētākie leņķveida laidari visvairāk konstatējami Zemgalē un Kurzemes dienvidos, kur leņķveida laidaru izplatības intensitāte vispār ir vislielākā. Uz ziemeļiem, pazeminoties leņķveida laidaru vispārējam īpatsvaram, mazāks kļūst arī laidaru komplicēto variantu īpatsvars.

6. Leņķveida laidaru izmantošana noteikta pēc muižu pārvaldnieku 19. gs. 30. gadu pārskatiem. Tajos norādītais telpu skaits vienā ēkā atkarībā no ēkas plānojuma komplicētības svārstās no 2 līdz 12; dominē ēkas ar 4 līdz 6 telpām. Laidara lielāko daļu aizņem kūtis (vidēji no 2 līdz 4) lielajiem un sīkajiem. Ēkā obligāti ir telpas lopbarības uzglabāšanai, parasti 1 - 3. Lielākie leņķveida laidari bieži vien ietver arī zirgu stalli. Dažkārt laidarā iekļautas arī citas saimniecības telpas: saimnieka klētis, ratnīcas, kalpu lopa kūtis, lopbarības telpas un klētis. Daļā saimniecību (Jelgavas apriņķī - vairāk nekā 90% saimniecību) fiksētas divas un pat vairākas leņķveida

ēkas, no kurām viena parasti ir kalpu laidars. Izmēru ziņā kalpu laidars ir mazāks nekā saimnieka laidars, pēc plānojuma - visbiežāk taisnstūrveida, samērā reti pakavveida, □ vai ▭ veida.

7. 19. gs. pirmajā pusē laidari gandrīz bez izņēmuma celti no spaļkokiem, ļoti reti no tēstiem baļķiem. Pārskati par kroņa muižu zemnieku saimniecības ēkām ļauj samērā precīzi datēt 20. gs. plaši izplatīto māla kleķa un mūra laidaru ieviešanās laiku Kurzemē un Zemgalē. Viens no galvenajiem pārskatu uzdevumiem bija noskaidrot māla kleķa un mūra ēku ieviešanas iespējas zemnieku saimniecības kroņa mežu taupīšanas nolūkos. Tāpēc atbilstoši instrukcijai koks jauncelāmo zemnieku ēku sienām pārskatos paredzēts tikai tādos gadījumos, ja māls vai akmens nebija pieejami. Jaunu māla vai akmens laidaru celšana veco koka laidaru vietā pārskatos paredzēta 19. gs. 40. - 70. gados. Akmens un māla izmantošanu zemnieku ēku celtniecībā Kurzemē un Zemgalē šais gados apstiprina 19. gs. autoru sacerējumi un periodika, kā arī etnogrāfisko ekspedīciju materiāli.

19. gs. pirmajā pusē vairums laidaru celti uz zemiem laukakmens pamatiem, par saistvielu izmantojot mālus. Samērā bieži minēti pamati bez saistvielas. Ir arī norādījumi par laidariem, kam vispār nav pamatu.

8. Izmantotie arhīvu dati ļauj secināt, ka lepķveida laidaru būtiska funkcionālā un arhitektoniskā iezīme ir to kompleksais raksturs: laidarā zem kopēja jumta tiek apvienotas visas ar lopkopību saistītās telpas - kūtis, staļļi, lopbarības novietnes un pat lopu pagalms. Dažkārt lepķveida laidars ietver arī ar lopkopību nesaistītas saimniecības telpas. Ēka konstruktīvi sastāv no guļkoku kamerām, piebūvēm pie tām un valējām vai daļēji slēgtām starptelpām ar guļkoku sienām. Lepķveida ēkas ietvertā sētas daļa tiek izmantota kā lopu pagalms: vasarā genīšanas starplaiķos tā ir galvenā lopu uzturēšanās vieta. Bez tam lopu pa-

galmam ir arī mēslu papildu uzkrāšanas vietas funkcija.

9. Izmantotie avoti ļauj manīt leņķveida laidaru un tās lokālo variantu izplatības zināmu sakarību ar zemnieku sociāli ekonomiskajiem apstākļiem. Visā leņķveida laidara izplatības zonā trūcīgo zemnieku sētās dominēja nelielas taisnstūrveida kūtiņas. Sarežģītāki laidaru kompleksi bija saimniecībās ar lielāku zemes platību un lopu eksitu. Ar to daļēji varētu izskaidrot komplicētāko leņķveida laidaru koncentrāciju Zemgales vidusdaļā. Tomēr, ievērojot leņķveida laidaru izplatību ārpus Latvijas - Lietuvas rietumu un ziemeļdaļā, tūrpakšajos ēkas genēzes pētījumos būtu jāievēro arī feodālisma laika specifisko apstākļu nosacīto seno etnisko tradīciju noturīgums 19. gs.

V. KRONIS

CENTRĀLĀ VIDZEME - NOZĪMĪGS KOKAMATNIECĪBAS CENTRS LATVIJĀ 19. GS. BEIGĀS UN 20. GS. SĀKUMĀ

1. Arhīvu dokumenti, laikabiedru apraksti, statistikas materiālu izdevumi, bij. Pieminēkļu valdes un Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfijas sektora ekspedīciju materiāli un citi avoti sniedz liecības par visai nozīmīgu kokamatniecības centra izveidošanos Centrālajā Vidzemē 19. gs. Īpašs kokamatniecības uzplaukums vērojams 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā, kad līdz ar kapitālisma attīstību Latvijas zemnieku dzīves veidā notika lielas izmaiņas - tika celtas jaunas dzīvojamās un saimniecības ēkas, dzīvokļus iekārtoja ar jaunām, nereti tālā laika pilsētas tipa mēbelēm u. tml. Tas viss izraisīja pastiprinātu pieprasījumu pēc laikmeta prasībām atbilstošiem kokamatnieku izstrādājumiem.

2. Droši dati par nodarbošanos ar kokamatniecību Vidzemē atrodami O. Hūna savāktajās ziņās par Vidzemi

18. gs. beigās un 19. gs. sākumā. Lai gan šīs ziņas sniedz visai trūcīgu priekšstatu par pašu kokapstrādi (Hūna galvenokārt tikai min, ka Cēsu, Āraišu, Raunas un citās draudzēs zemnieku vidū ir daudz amatnieku, tajā skaitā arī kokapstrādātāju), no tām tomēr var spriest par apvidiem, kuros šajā laikā jau veidojās kokapstrādes centri. Vienlaikus O. Hūna dati rāda, ka kokamatnieku - vāciešu Vidzemes laukos bija maz un ka tie strādāja galvenokārt muižu darbnīcās.

Pilnīgāku ainu par Vidzemes, it sevišķi Valmieras un Cēsu apriņķu, kokamatniecību sniedz 19. gs. 40. - 50. gadu dokumenti. Tā, piemēram, Vidzemes Vispārnodotīgās un ekonomiskās biedrības 1844. g. dati par kokamatniecību liecina, ka Valmieras un Cēsu apkārtnē, it īpaši Briežos, Striķos, jau bija izveidojušies kokapstrādāšanas centri ar amatnieku specializāciju un sociālo diferenciāciju. Šajos apvidos ātrāk attīstījās preču un naudas saimniecība, un šo amatniecības centru saimnieki kā vieni no pirmajiem Vidzemē iepirka savas mājas par dzimtu.

Kopš 19. gs. vidus pagastu tiesu, valžu un citu arhīvu dokumenti satur ziņas par kokamatniecības stāvokli katrā pagastā, par amatnieku sociālo stāvokli, arodapmācību, darba apstākļiem, produkcijas realizāciju u. c.

Sākot ar 19. gs. beigām, parādās masveida dati par kokamatniecību Vidzemē (1893. un 1912. g. amatniecības skaitīšana, Rihtera adrese grāmatas u. c.), kas sniedz liecības par amatnieku darbnīcām, par amatnieku sociālo stāvokli, mācekļu un meistarū attiecībām un citiem jautājumiem. Zināms ieskats par Briežu - Striķu mēbeļu darināšanas centra ražošanas apjomu, produkcijas realizāciju un cenām gūstams no V. Fogeļa 1899. g. publicētajiem datiem.

Datus par kokamatnieku darba tehnoloģiju, darbnīcu atrašanās vietām, darba organizāciju un citiem jautājumiem Centrālajā Vidzemē sniedz bij. Pieminēkļu valdes darbinieku, kā arī Latvijas PSR ZA Vēstures institūta un Latvijas

Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja etnogrāfisko ekspedīciju vākumi. Visu pētnieku rīcībā esošo avotu sniegtās ziņas kopumā liecina, ka 19. gs. otrajā pusē atsevišķos pagastos un muižās kokapstrāde uzplaukusi un ka 19. gs. beigās un it īpaši 20. gs. sākumā līdzās amatnieku darbnīcām, kuri strādāja ar rokas darba rīkiem, izveidojās nelieli mehānizēti kapitālistiska rakstura uzņēmumi - ar tvaika spēku vai ūdensspēku darbināmas kokzāģētavas un galdnieku darbnīcas. Tās pakāpeniski izkonkurēja pagastu kokamatnieku nelielās darbnīcas.

3. Centrālās Vidzemes atsevišķos pagastos jau kopš 18. gs. otrās puses veidojās zināma kokamatnieku specializācija, kas vēsturiskās attīstības gaitā padziļinājās. 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā Centrālajā Vidzemē kā kokapstrādāšanas centrā pēc ražotās produkcijas varēja noteikt trīs spilgti izteiktus apvidus: a) rajonu, kur izgatavoja bērza koka krēslus un pīna meldru sēdekļus, b) novadu, kur izgatavoja zārkus, c) vērpjamo ratiņu izgatavošanas centru. Virpotos bērza koka krēslus ar meldru sēdekļiem jau kopš 18. gs. otrās puses izgatavoja Līdieši un Strīķu muižu zemnieku mājās. Ar laiku šādi krēslu kļuva visai populāri un amatniecības centrs paplašinājās, aptverot arī Kanguru, Trikātas un citus pagastus. Zārku izgatavošanā 19. gs. otrajā pusē specializējās Smiltenes apkārtnes kokamatnieki, lielu daļu no tiem darinot realizācijai tirgū. Smiltenes pagasta tiesas protokoli sniedz ziņas par zārku neatļautu pārdošanu ārpus pagasta robežām, par profesionālu amatnieku, kā arī saimnieku un pat kalpu nodarbošanos ar kokamatniecību. Galvenais vērpjamo ratiņu izgatavošanas centrs 19. gs. un 20. gs. sākumā bija Liebalgas novads, kur ratiņus virpoja gan profesionāli amatnieki, gan arī zemnieki no lauksaimniecības darbiem brīvajos ziemas mēnešos. Avoti liecina, ka lielā daļā Centrālās Vidzemes pagastu (Vaidavas, Kanguru, Bilskas, Raunas, Dzērbenes u. c.) koncentrējušies universāli

kokamatnieki, kas izgatavojuši dažādus mājas iedzīves priekšmetus un darba rīkus.

4. Centrālajā Vidzemē 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā strādājušie kokamatnieki pēc sociālā stāvokļa iedalīti vairākās grupās. Tās ir šādas: a) profesionālie kokamatnieki - galvenokārt bezzemnieki, kas strādāja vieni paši bez mācekļiem un pārtika no amatnieka peļņas; b) profesionālie kokamatnieki - nelieli uzņēmēji, kas pieņēma zeļļus un mācekļus, tādējādi izmantodami algotu darbaspēku; c) t. s. pagasta amatnieki - kokapstrādātāji, kas dažādu iemeslu dēļ uz zināmu laiku bija noslēguši ar pagasta valdi līgumu par kalpošanu pagastam; visbiežāk par pagasta amatniekiem kļuva gaļas jaunie vīrieši, kurus pēc līguma noslēgšanas atbrīvoja no karadienesta; d) muižu amatnieki, kas bija viena no nodrošinātākajām lauku amatnieku grupām; viņi muižā saņēma noteiktu gada algu, dzīvojamās telpas, varēja turēt lopus; e) amatnieki (zeļļi, mācekļi u. c.), kurus izmantoja kā algotu darbaspēku nelielos kapitālistiska rakstura uzņēmumos, kas piederēja muižām vai privātpersonām; f) neprofesionāli amatnieki - zemnieki, kas no zemkopības darbiem brīvajā laikā maasveidīgi nodarbojās ar amatu kā papildu peļņas avotu (it īpaši tas sakāms par Briežu un Strīķu mēbeļniekiem un Piebalgas ratiņu dremaļiem). Minēto amatnieku grupu sociāli ekonomiskā stāvokļa analīze ļauj spriest par šo amatnieku atdalīšanās pakāpi no zemkopības un par tirdznieciskās kokamatniecības attīstības līmeni.

5. Centrālās Vidzemes pagastu kokamatnieki strādāja gan pēc pasūtījuma, gan arī brīvajam tirgum. Tirgum ražotos izstrādājumus gan realizēja sava pagasta un apriņķa robežās, gan izveda uz citiem apriņķiem un pat citām guberņām. Daļa amatnieku savu produkciju tālākpārdošanai nodeva starpniekiem - uzpircējiem. Sevišķi plaši pazīsta-

mi Vidzemes kokizstrādājumi bija Piebalgā izgatavotie vērpijamie ratiņi un Briežu - Striķu krēsli, kurus pārdeva ne vien Vidzemes, bet arī Vitebskas guberņas (Latgales), Igaunijas guberņas un Pleskavas guberņas tirgos.

M. KUPLAIS, E. VĒVERIS

PAPILDINĀJUMS TOPOŠAJAI LATGALES SĀDŽAI
LATVIJAS ETNOGRĀFISKAJĀ BRĪVDABAS MUZEJĀ

Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja attīstības ģenerālajā plānā paredzēta atspoguļot ekspozīcijā visu Latvijā dzīvojošo etnisko vienību materiālo kultūru, tādējādi muzeja apmeklētājiem radot iespēju tautu kultūru mijiedarbības novērošanai. Vairākas ekspedīcijas 1968. - 1972. g. tika apskotās Latgales krievu zemnieku saimniecības, lai no tām piemērotāko pārvestu eksponēšanai muzejā. Objektu izvēlē ievērojamas grūtības radīja: a) nepieciešamība eksponēt labi saglabājušās celtnes ar tipiski krieviskām būvniecības un dzīves veida īpatnībām, b) iedzīvotāju jauktais etniskais sastāvs, kura dēļ gan latvieši, gan krievi savstarpēji aizguvuši daudzus celtniecības papēmienu un dzīves veida elementus. Eksponēšanai muzejā piemērotu kompleksu izdevās atrast Rēzeknes rajona Gailumu ciema padomes (bij. Rēzeknes apriņķa Makašēnu pagasta Jekimenku sādžā) teritorijā, no kurienes to 1971. - 1972. g. pārveda uz muzeju.

Kompleksa celts 19. gs. otrajā pusē, tā sastāvā ir dzīvojamā māja, kūts, rīja un pirts. Trīsdalīga dzīvojamā māja (istaba + sīncis + aukstais gals) divrindu caustījumā ar kūti veido slēgtu pagalmu - laidaru. Šāda sētas apbūve, pēc etnogrāfu vienprātīga atzinuma, bija viens no raksturīgākajiem krievu zemnieku, it īpaši veiticību, sētu apbūves veidiem Latgalē 19. gs. otrajā pusē. Tās iz-

veidojās Fleskavas - Veļikije Luku rajonā ne vēlāk par 18. gs. Jekimenku sādža, kurā līdz 1912. g. atradusies tagad uz muzeju pārvestā saimniecība, bijusi apbūvēta rindā. Sādžas zemnieku dzīvojamā māju gali bijuši pavērsti pret ielu - ceļu.

Dzīvojamā māja un arī kūts celta uz mūrētu laukakmeņu pamatiem kaķētu apaļkoku gulbūvē, krusta pakšos. Ēku divslīpju jumti klāti ar lo - 15 cm biezu salmu kārtu, kuriem vārpas pavērstas uz augšu. Spāres savienotas pa pāriem ar tapām un balstās uz sienu augšējām balķiem - spāreniņām. Kārtis virs spārēm guldītas uz koka tapām, un kāršu gali ielaisti nerotātos vējdēļos. Ēku zemiņi segti ar vertikāli liktiem dēļiem. Uzjuntenis ir tikai pie "aukstā gala" ār sienas.

Istaba ir 6×6 m cirtnis no 14 balķu vainagiem, kas veido 2,1 m augstas sienas. Griestu sijas liktas virs 11. vainaga. Augšējie 3 vainagi kopīgi istabai un "aukstajam galam". Dēļu grīdas tāpat kā dēļu griesti liktas uz sijām. Logu ir trīs, no tiem viens gala un divi - sānu sienā. Logu aillas ierīkotas 4. - 9. vainagā. Logu augšējās apmales rotātas caurgriezuma tehnikā. Krāsns ($2,1 \times 2,6 \times 1,5$ m) novietota istabā pa labi no ieejas durvīm. Tās ārējā daļa mūrēta no nededzinātiem ķieģeļiem, iekšējā daļa un dūmvads - no dedzinātiem. Ap 1,7 m platajā istabā spraugā starp krāsni un ieejas durvju sienu pie krāsns sāniem piemūrēts pavārds. Krāsnij pa diagonāli pretējā istabas stūrī ir t. s. goda kakts ar galdu, soliem un svētbildēm. Gultas novietotas starp istabas gala sienu un krāsni. Šajā istabas daļā zem grīdas ierīkota $1 \times 1 \times 1,2$ m bedre kartupeļu glabāšanai.

Sinces neapkurināmas, bez griestiem.

"Auksto galu" veido $3,6 \times 3,8$ m liels klāts cirtnis, kura durvis iegriezts gada skaitlis "1880". Cirtnim ar trim sienām pievienota $3,6 \times 2,1$ m liela maltuve. Griesti likti no plēšiem apaļkokiem un par 2 vainagiem zemāki nekā

istabal. Grīdas - māla klons. Apgaismošanai vienā sienas
 daļēi izcirstas ailes. Klēti gar ārsienām no tēstiem daļē-
 ķēniem iebūvēti divpakāpju apcirkņi - arodi. Pēc dzīvoja-
 mās mājas pārcelšanas no sādžas uz viensētu ap 1912. g.
 "aukstais gals" daļēji pārbūvēts.

Maltuvē pie gala sienas atrodas 2 x 0,7 m liels ro-
 kas dzirnavu galds. Dzirnakmeņi ir galda labajā stūrī.
 Augšējo akmeni griež ar garo rokturi, kas piestiprināts
 pie akmens ar klucīti un stīpu. Maluma smalkumu, t. i.,
 dzirnakmeņu attālumu, regulē ar aukliņu.

Saimniecības ēka ir trīsdalīga celtnē, kur divus apa-
 ļu guļbaļķu cirtņus - kūti (5,4 x 4,8 m) un šķūni (6,2 x
 4,4 m) - savieno divas guļbaļķu sienas, veidojot trešo
 telpu - kūti. Spāres un griestu sijas kūts pusē balstās
 uz ēkas cirtņu ārējo sienu augšējiem vainagiem, bet dzi-
 vojamās mājas pusē - uz ēkas garenvirzienā esošiem daļē-
 ķiem, kuri nostiprināti virs 6 vertikāliem stabiem. Zem
 stabiem ir akmens paliktņi. Tādējādi veidojas 13,5 x 4 m
 liels segts pagalma - laidars, kuru abos galos noslēdz
 divviru vārti. Saimniecības ēkas un dzīvojamās mājas jum-
 tu saskares vietā nostiprināta no vienkoka dohta ūdens no-
 teces aile.

Latgalei raksturīgā dūmu pirts ir 2,7 x 3,4 m liela
 apaļu guļkoku vientelpas celtnē ar 2,3 x 3,4 m lielu va-
 ļēju lieveni un divslīpju salmu jumtu. Ēkas pamati veidoti
 no laukakmeņiem, grīdas un griesti - no dēļiem. Krāns
 (1,6 x 0,8 m) atrodas pa labi no ieejas durvīm, ar kurtuvi
 pret sānsienu. Krāns sāni mūrēti no ķieģeļiem, augšējā
 daļa kreuta no laukakmeņiem. Ap 0,5 m platā un 0,8 m aug-
 stā lāva atrodas pie pirts gala sienas. Virs pirts grie-
 tiem ierīkota 1,9 x 0,8 x 0,5 m liela kaste - cirtnis ie-
 sala žāvēšanai.

Uz muzeju pārvesta arī trīsveltņu lina maļamā mašīna
 un zirgu gēpele. Gēpele strādās rījas piedarba piebūvē.
 Gēpeles galvenā sastāvdaļa ir stabs - ass (h - 2 m, dis-

metre - 0,5 m) ar dzelzs tapām galos. Staba augšgals pietiprināts pie sijas, apakšgals ievietots izdabtā laukakmenī. Koka zobrats, kura diametrs ir 5 m, sastāv no 24 segmentiem un ar 4 pāriem spieķu nostiprināts 2 m augstumā no klona grīdas. Koka tapas - zobi novietoti zobrata virspusē un veido sazobi ar spoli, kuras ass izlaista cauri sienai un darbināja piedarbē novietoto linu maļamo mašīnu.

Uz muzeju pārvestais komplekss pieskaitāms pie Latgales vidējām saimniecībām. Zemes kopplatība saimniecībā bijusi 8 ha, no tiem 2 ha - pļavas. Audzēja auzas, miežus, rudzus, nedaudz kviešu. Sēja arī linus, no kuriem daļu pārdeva. Turēja vienu zirgu, 2 govīs, dažas aitas un oūkās. Papildus zemkopībai māju saimnieks tuvajos ezeros zvejojis zivis pārdošanai, kā arī piepelnījies, apkārtnējās sādžās mūrēdams krāsnis.

Visas minētās nodarbošanās nozares un krievu zemnieka dzīves veidu raksturo kopā ar saimniecības ēkām iegūtie 138 dažādi darba rīki un mājas iedzīves priekšmeti, no kuriem kā nozīmīgākie minami: a) sirpji, sprigūļi, koka grābekļi, vērtījamie sieti, sētuves - pītepi, b) linu mīstīkla, kulstīklas, ausekļi, c) cirtnis - kaplis mucu ciršanai, veidne ķieģeļu darināšanai un kāši striķu višanai, d) tīkli ar bērza tāsas pludiņiem un vienkoča laiva, e) auzāmie stāvi, tītavas, vairākas tītavu spoles, f) dažādu izmēru vienkoči, kopskaitā 12, g) ķipji, koka spaipi, abras, muoss (no tām divas alum), h) skalū grozi, kopskaitā 10, i) galdi, krēsli, gultas, lēdes, j) metāla un māla podi ēdiena gatavošanai, podu dakšas, lize, miltu sijājamie sietiņi, piesta, patvāri, k) svāri un 2 bezmēni.

Uz muzeju pārvestās Latgales krievu zemnieka sētas celtnes, darba rīki un iedzīves priekšmeti ir liels ieguvums tādā ziņā, ka veselu ekspozicijas kompleksu - vienu saimniecību visumā izdevies nokomplektēt ar kopīgas cilmes ēkām un priekšmetiem.

A. PĒTERSONS

VEPSU OLUD UN LATVIEŠU ALUS

1. A. Bilenšteins atzīmē, ka, runājot par latviešu tautas dzērieniem, obligāti jāmin alus. V. Miļus pasvītro, ka alus ir arī iemīļots lietuviešu dzēriens, it sevišķi Lietuvas ziemeļaustrumos. Alus bija tradicionāls dzēriens arī Baltijas somu tautām, tomēr tās alus darīšanas senāko pagāmienu ir jau aizmirsušas. Tas sakāms arī par vidus- un ziemeļu vepsiem, kas alus gatavošanas seno pagāmienu atceras visai vāji. Toties dienvidu vepsu alus darīšanas pagāmienu saglabājušās daudzas senas iezīmes.

2. Kā balti, tā arī vepsi iesala alu visvairāk vārīja no miežiem, retāk - no rudziem. Dažreiz pielika klāt arī auzu miltus. Miežu iesalam dažreiz piebēra rudzu miltus, rudzu iesalam - miežu miltus.

Vārot alu, vispirms izgatavoja iesalu. Šim nolūkam graudus maisā 2 - 3 dienas mēroēja ūdenī, pēc tam nolika dīdžēšanai siltā vietā (piemēram, rijā). Iesalu izžāvēja uz krāsns un rokas dzirnavās samala miltos (dienvidvepsu idujāh). Vakarā vepsi miltus aplēja ar ūdeni un nākošajā rītā speciālā koka traukā - kubulā (oludlāč) - sāka vārit alu, metot traukā ugunskurā nokaitētus akmeņus. Ir ziņams, ka arī latvieši misu (liet. miša) vārījuši, lietojot nokaitētus akmeņus; šo alus vārīšanas pagāmienu uzskata par ļoti senu. Laiku pa laikam kubula vidū ap tapu salika salmu grīstes (dienvidvepsu ongsed pežad), kuras ar akmeņiem piespieda pie kubula dibena. Kad šķidrums pastāvēja 1,5 - 4 stundas, to iztecināja silā pa Ipašu kubula dibenā ierīkotu caurumu. Salmi te kalpoja kā siets. Iztecināto šķidrumu salēja jaunā traukā un pielika apīņus (liet. apyniai, dienvidvepsu human); tos audzēja dārzā Ipašā vietā - apīnājā, ko apņēma žogs. Šajā traukā alus rūga 1,5 - 2 dienas. Pēc tam alu pārlēja speciālā hermē-

tiski noslēgtā traukā - mucā. Tāda īsumā bija alus darīšanas tehnoloģija pie dienvidu vepsiem, kura kopumā analogiska baltu alus darīšanas senajai tehnoloģijai. Krievi, kas dzīvoja vepsiem kaimiņos, alu darīja tāpat. Tomēr krievi uzsver, ka vepsi agrāk vienmēr darījuši un lietojuši vairāk alus nekā krievi.

3. Vepsi alu dzēra no koka krūzēm (kausiem), kuru senākajiem tipiēm bija divas osas. Vepsiem bija izveidojusies sava alus dzeršanas tradīcija: kausu laida no rokas rokā visi ap galdu sēdošie vīrieši; kad kauss bija izdzerts, saimnieks to atkal piepildīja. Vepsiem kaimiņos dzīvojošie krievi 19. gs. alu dzēra no mazām koka krūzītēm (kausiņiem).

4. Alu darīja visdažādākajos gadījumos, piemēram, saakarā ar talkām, precībām, kāzām, kristībām, bērēm u. c. Arī galvensajos reliģiskajos svētkos neiztika bez alus.

5. Vēl līdz šim nav pilnīgi noskaidrots, kā cēlušies Baltijas somu tautu alus nosaukumi (ig. õlu, vepsu olud, somu olut u. c.) un alus darīšanas tehnoloģija. Daži pētnieki uzskata, ka šiem Baltijas somu tautu valodu terminiem ir germāniska cille, oiti (piemēram, I. Toivonens) turpretim domā, ka šie termini aizgūti no baltiem. Te piezīmējams, ka Baltijas somu un senskandināvu valodās arīņu apzīmēšanai lietojamais vārds it kā ienācis no tjurku un tatāru valodām ar Volgas bulgāru starpniecību (K. Säronens). Neraugoties uz visu to, vēlreiz jāuzsver, ka pie dienvidu vepsiem alus darīšanas paņēmieni ir ļoti līdzīgi baltu tautu alus darīšanas paņēmienam. Tas ļauj izvirzīt domu, ka vepsi šo alus darīšanas veidu aizguvuši no baltiem un ka tas noticis ne vēlāk kā I gadu tūkstoši p.m.ē.

I. PRIEDĪTE

LĪVESCIEMA SĒTA LATVIJAS ETNOGRĀFISKAJĀ
BRĪVDABAS MUZEJĀ

1. 1972.g. Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā uzsākta Ziemeļaustrumvidzemes zemnieka sētas izveidošana. Tā kā šajā Latvijas daļā jaukti dzīvoja latvieši un rietumsomi un te vērojama izteikta latviešu un rietumsomu kultūru mijiedarbība, tad arī šīs sētas celtnēs, mājas iedzīves priekšmetos un darba rīkos vērojami kā latviešu, tā arī rietumsomu materiālās kultūras elementi. No Alūksnes rajona Virešu ciema padomes Līvesciema uz muzeju jau pārvesta pirmā šīs sētas celtnē - 19. gs. otrajā pusē celta rija. Kopā ar riju pārvesta tās iekārta - kulšanas darba rīki, kā arī dažādi citi lauksaimniecības darba rīki. Ziemeļaustrumvidzemes sēta tiks komplektēta no Līvesciema ēkām, jo šajā ciemā saglabājušies visai raksturīgi 19. gs. tautas celtniecības pieminekļi un to iekārtas priekšmeti. Līdz ar to muzejā būs izveidots vēl viens pilnvērtīgs kopīgas cilmes eksponātu komplekss.

2. Līvesciems minēts jau 1630. g. arklu revīzijā kā nopostīta apdzīvota vieta. 19. gs. otrajā pusē Līvesciems piederēja Lejasciema kroņa muižai. Šajā laikā dokumentos fiksēta ciema sadalīšanās divās māju grupās - Kalna Līvēs un Lejas Līvēs. Tomēr kopumā apmetne bija viens ciems ar samērā cieši izvietotām 14 sētām. Zemi izmantoja pēc starpgabalu un šporu sistēmas. 19. gs. beigās ciemā bija izveidojušās arī vairākas vaļinieku sētas. Ciema iedzīvotāji blakus zemkopībai nodarbojās ar zveju un amatniecību, pelnījās arī koku pludināšanā pa Gauju un meža darbos. Mūsdienās Līvesciemā vēl apdzīvotas 7 sētas. Ciema iedzīvotāji saglabājuši arī daļu no senajām ciema sadzīves un materiālās kultūras tradīcijām.

Līvesciemam plānojumā un lielumā līdzīgi ciemi pazī-

tami kā pārējā Vidzemē, tā arī Dienvidigaunijā.

3. Līvesciema pašreizējie iedzīvotāji ir latvieši. Valodnieku, vēsturnieku un etnogrāfu publikācijās izteikti atšķirīgi viedokļi par Līvesciema un vispār par Lejasciema apkārtnes rietumsomisko iedzīvotāju etnisko piederību. Vairums valodnieku (J. Šegrens, J. Videmans, V. Niluse, D. Zemzare, M. Rudzīte, P. Ariste) vienprātīgi atzīst, ka Līvesciema iedzīvotāji ir bijuši dienvidigaunji. K. Ancītis un A. Jansons izteikuši domu, ka Līvesciema iedzīvotāji varētu būt ne tikai igauņi vai lībieši, bet arī kādas mums nezināmas somugru cilts piederīgie. Igaunju arheologs H. Moora uzskatīja, ka minētā apvidus senie iedzīvotāji runāja dienvidigaunju dialektā, saglabājot dažas lībiešu valodas iezīmes. Vēsturnieks M. Stepermanis, balstoties galvenokārt uz etnogrāfijas datiem, Lejasciema apkārtnes rietumsomiskos iedzīvotājus uzskatīja par lībiešiem un izvirzīja domu, ka lībieši dzīvojuši līdz pat Alūksnei un Peipusa ezeram.

Latviešu padomju etnogrāfi (S. Cimermanis, A. Krastiņa, I. Leinasare, M. Slava) latviešu un rietumsomu kultūrvēsturiskos sakarus pētījuši kā tradicionālo materiālo kultūru sakarus. Pētījumu rezultātā viņiem izveidojušās dažādas atziņas. A. Krastiņa, salīdzinot Lejasciema apkārtnes tautas celtniecību ar Ziemeļkurzemes lībiešu tautas celtniecību, konstatē zināmu līdzību un izsaka domu, ka Gulbenes rajonā varbūt dzīvojuši lībieši. M. Slava, analizējot Gulbenes rajonā par apgērbi savāktos materiālus, secina, ka Lejasciema apkārtnes tautas tērpā saglabājušies ar lībiešu apgērbi kopēji elementi, bet tas esot izskaidrojams ar to, ka Gulbenes rajonā "vērojamas seno lībiešu apdzīvotas "salas" ". I. Leinasare, analizējot zemkopības darba rīkus, konstatējusi, ka ap Lejasciemi vērojama igauņu kultūras ietekme, un izsaka domu, ka te dzīvojuši cilvēki, kas runājuši dienvidigaunju dialektā. S. Cimermanis, pamatojoties uz zvejas rīku un citu materiālās

kultūras objektu analīzi, secina, ka ap Lejasciemu un vispār Vidzemes ziemeļaustrumos dzīvojošie rietumsomi uzskatāmi par igauņiem. Analogiskās pozīcijās ir arī igauņu etnogrāfs A. Viress.

4. Diskutējamā jautājuma risināšanā Līvesciema celtnēm un citiem materiālās kultūras objektiem ir liela nozīme. Tāpēc Brīvdabas muzeja veikums to saglabāšanā nākamajām paaudzēm ir liels kultūrvēsturisks pasākums. Ciema dzīvojamajās un saimniecības ēkās jau vizuāli ir vērojamas atšķirības no pārējās Vidzemes zemnieku celtnēm. Līvesciema iedzīvotāji, lai kāda būtu to etniskā oīlme, ir radījuši materiālās un garīgās kultūras vērtības, kas gaida pētīniekus.

5. Muzeja darbinieku savāktais etnogrāfiskais materiāls (lietišķie priekšmeti, materiālās kultūras objektu zīmējumi, fotogrāfijas, apraksti, teicēju stāstījumu pieraksti u. c.) neļauj izdarīt kategoriskus secinājumus par Līvesciema seno iedzīvotāju etnisko piederību. Tomēr muzeja darbinieku iegūto materiālu daļa liecina par līvesciemiešu materiālās kultūras tuvību ar dienvidigauņu materiālo kultūru. Kā spilgtākie piemēri šajā sakarā minami:

a) no dolomītiem mūrētas rījas krāsnis ar zemo rovi, kas analogiskas dzīvojamo rīju krāsnīm Dienvidigaunijā. Igaunu etnogrāfi šo krāsni tipu uzskata par ļoti senu un tipiski igauņu;

b) pirts ar akmens krāvuma krāsni novietojumu priekšējā stūrī pa labi no ieejas durvīm un it īpaši durvīm pretējā stūrī. Šāda pirts krāsni novietojums raksturīgs Dienvidigaunijai. Arī rokas dzirnavu novietošana pirts priekšēlējā zināma visā Vidzemē un Dienvidigaunijā;

c) statņu konstrukcijā darinātas pūra lādes bez Ziemeļrietumvidzemei raksturīgā rotājuma - t. s. vanaga nādziņu raksta. Šādas lādes bieži sastopamas Dienvidigauņijā.

6. Livesciema seno iedzīvotāju etnisko pieredzi skaidrojot, jāievēro tas, ka ciema iedzīvotāju vecāki pasauzē par saviem senčiem uzskata igauņus un par viņu valodu - igauņu valodu, kādā ciema vecākie ļaudis runājuši vēl 20. gs. sākumā.

H. SŪNA

ĶEKATĀS LĒKŠANA UN ĶEKATU SENĀS HOREOGRĀFISKĀS NORISES

1. Kā liecina plašais latviešu folkloras materiāls (vairāki tūkstoši pierakstu), kas pierakstīts galvenokārt 19. gs. otrajā un 20. gs. pirmajā pusē, bet kas savos pamatos atspoguļo daudz senākus laikus, tad ziemas periodā, sākot no Mārtiņiem (10. novembris) un beidzot ar Meteni (februāra beigās), bet jo sevišķi ap ziemas saulgrīžiem (decembra nogalē), visos Latvijas novados plaši bija izplatīta ieraža, saskaņā ar kuru ķekatnieki (budēji, ūģāni) dziedāja īpašas dziesmas, "pie tam diedami un dažādi ērmodamies" (LD, V, 165. lpp.). Ķekatu (budēļu) dziesmās daudz minēta lēkšana un ķekatnieki tiek dēvēti par "danča bērniem".

2. Liecības par latviešu ķekatām atrodamas rakstītajos avotos, sākot ar 17. gs. Kaut arī 17. un 18. gs. autori - cittautieši (P. Einhorns, F. G. Stenders) par ķekatām raksta tendenciozi nosodoši, viņu publicējumi svarīgi tāpēc, ka apliecina gan folkloras materiālā ietvertu faktu patiesīgumu, gan to senumu. Analizējot etnogrāfijas un folkloras liecības, konstatējama ne vien ķekatu ieražu

daudzu gadsimtu ilgā noturība, bet ar to horeogrāfiskais pamats. Tieši pirmajā - P. Einhorna publicējumā tiek uzsvērts, ka ziemassvētku vakars citādi neticis dēvēts, kā vienīgi par dejas vakaru. Tāpat jau pirmajās 17. gs. vārdnīcās (J. Langija 1685. g. vārdnīcā) ir dots vārdkopas "ķekatās lēkt" skaidrojums (Fastnachtlaufen; gauokelen). Vēlāk valodnieku vidū izvērsās pat polemika par vārdkopas "ķekatās lēkt" īsto jēdzienu.

3. Vairākus gadsimtus izsekojamas attīstības paralēles gan starp kalendāro un gimenes svētku stingri nosacīto goda tērpu (rotām) un šo svētku horeogrāfiju, gan starp ķekatu brīvi veidotajām maskām un ķekatnieku dejas kustību improvizācijām. Tāpat kā dejotāji parastajam diendienas solim, arī ķekatnieki diendienas priekšmetiem un apģērbam piešķir neikdienišķu izskatu. Katrs ķekatnieks "lec" atbilstoši savam personāžam, bet šī improvizētā kustība neveido jaunu horeogrāfisko tipu. Pat tām ķekatu dejām, kurām ir savi personāžu nosaukumi ("Danco lāci", "Cūku dancois"), viscaur ir ornamentāla (bezsižeta) norise. Ķekatās mēdz dejot tās pašas dejas, kā citos svētkos un godos ("Likumu dancois", "Krusta dancois"). Virkņu tipa horeogrāfiskajās norisēs, kurās nepieciešams "danča vedējs", šo lomu veic nevis kāda noteikta maska, bet gan prasmīgākais dejotājs. Norisēs, kur dalībnieki piedalās ar vienādām tiesībām, draudzīgi lec un pēri griežas lācis ar zirgu, vilks ar kazu, nāve ar nabagu, lapsa ar gaili. Visos novados plaši izplatīta ziemas saulgriežu rotaļspēle "Vilks un kaza" (pierakstīta vairāk nekā 400 variantos), kurai ir trīs galvenie izpildījuma veidi: 1) ornamentālā norise, kuru savukārt interpretē divējādi: a) ar horeogrāfisko refrēnu, pie tam visvairāk dziedot piedziedājumu "kalādo, kalādo", kas darbības risinājumā sasauca ar senu rotaļu "Kumeliņi, kumeliņi", bet melodijā - ar līgo dziesmām; b) bez horeogrāfiskā refrēna; 2) vairāk vai mazāk sižetiska norise, kur viens personāžs ķer otru, un 3) norises,

kas ilustrē dziesmas tekstu. Paralēle starp ziemas un vasaras saulgriežiem saskatāma svētku dalībnieku procesijās, kas dodas no mājas uz māju. Šie gājieni savukārt sasaucas ar to horeogrāfisko domu, kas ietverta senajās virknes tipa dejās, kad dejotāji dodas no istabas uz saimniecības ēkām, dārziem, tirumiem. Šeit horeogrāfisko norisi galvenokārt nosaka tīcējumi. Pēc paveiktā rituāla vērojamas horeogrāfiskās norises, kurās visnotaļ izpaužas sensenā tieksme diēt.

4. Materiālu analīze rāda, ka sākotnēji ķekatu ieražās iekļautā horeogrāfiskā risinājuma pavadījuma dziesmas veidojušās reizē ar dejas norisi, visnotaļ to atspoguļojot. Vēlāk iezīmējas arī pretējs process, kad darbība jau sāk ilustrēt iepriekšiemācītas dziesmas tekstu. Šis latviešiem neparastais izpildījuma veids galvenokārt aizsākas tad, kad F. G. Stenders 18. gs. ar savām "ziņgu un danču lustēm" centās "izraut" latviešus no viņu senās horeogrāfiskās daiļrades, kuras būtiskā iezīme bija tā, ka svētku un godu dalībnieki, dažādas dziesmas dziedot, izpildīja tikai ar melodiju metroritmu saistītu ornamentālu norisi. Izņemot rotaļu, tautas horeogrāfijas pamatžanrā - sadzīves dejas sižetiskās norises neieviešas.

5. Ir pieļaujama iespēja, ka līdz ar ķekatu ieražu izveidojas gan tautas horeogrāfijai tuvs žanrs - rotaļspēle, gan arī vesels folkloras novads - spēle, kas pauž latviešu sadzīves horeogrāfijai neparasto, ar konfliktu saistīto sižeta risinājumu.

Z. VITOLS

ZVEJNIEKU CIEMS PIE BALTĪJAS JŪRAS

Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja pirmā lielākā zinātniskā ekspedīcija, kas notika laikā no 1972.g. 7. līdz 17. jūlijam, bija rīkota gar Baltijas jūras piekrasti dienvidos no Liepājas. Tajā piedalījās četri muzeja zinātniskie darbinieki, divi Rīgas Politehniskā institūta

arhitektūras specialitātes studenti, četri P. Stučkas LVU vēstures specialitātes studenti un viena Latvijas PSR Valsts Mākslas akadēmijas mākslas vēstures specialitātes studente. Ekspedīcijas galvenais uzdevums bija apsekot etnogrāfiski nozīmīgo Papes ciemu, papilduzdevums - apzināt zvejnieku ciemus un atsevišķas zvejnieku sētas jūrmalā no Liepājas līdz Lietuvas PSR robežai.

Ekspedīcijas mērķis bija:

a) atrast Brīvdabas muzejam piemērotu zvejnieka sētu, zvejnieka mājas iedzīves priekšmetus un zvejas rīkus;

b) atrast piemērotu klēti, kas varētu veidot vienotu ansambli ar muzejā esošo Nidas zvejnieku ciema dūmistabu;

c) izpētīt jūrmalas ciemu raksturīgākos ēku tipus un to konstruktīvo izpildījumu, ēku savstarpējo novietojumu, sētu apzaļojumu, kā arī apkārtnes ainavas īpatnības;

d) izziņāt sadzīves paražas un tradīcijas, izmantojot šo materiālu Kurzemes zvejniekciema ekspozīcijas izveidošanai muzejā;

e) pētīt klēšu, riju un dzirnavu tipoloģiju, materiālus izmantojot Baltijas vēsturiski etnogrāfiskā atlanta karšu sastādīšanai.

Papes ciems atrodas jūrmalā nomaļus no lieliem ceļiem. Tuvāko lielāko centru Rucavu, kur atrodas ciema padome, ar Papi savieno grantēts ceļš, kas 8 km vijas caur mežiem un purvainām mežmalām. Mūsdienā Papes ciems apvieno trīs agrākos ciemus: Priedniekgalciemu (ziemeļu daļā), Papes ciemu (vidus daļā) un Papes Ķopuciemu (dienvidu daļā). Ciema ziemeļu un vidus daļa atrodas apmēram 2 km platā joslā starp jūru un Papes ezeru.

Ekspedīcijas laikā sastaptie Papes ciema pamatiedzīvotāji bija galvenokārt vecākas paaudzes ļaudis, kas šeit dzīvo kopš dzimšanas. Jaunākās paaudzes lielākā daļa nomaļo ciemu atstājusi, dodot priekšroku mācībām dažādās skolās un darbam vai nu rūpniecības centros, vai arī rajonu un kolhozu centros, kur līdzās labi apmaksātam darbam ie-

spējams aktīvi piedalīties kultūras un sporta dzīvē. Papes ciema iedzīvotāji galvenokārt ir Liepājas zvejnieku kolhoza - miljonāra "Boļševiks" biedri, kas te nodarbojas ar kolhoza saimniecības palīgozarēm - laukkopību un ka-žokzvēru audzēšanu. Ciema iedzīvotāju kādreizējā pamatno-darbošanās - jūras un ezera zveja - tagad pilnīgi atmes-ta, jo koncentrēta 15 km attāļajā Jūrmalcīemā, kur iekār-tota zvejas osta un radīta visa mūsdienu modernai jūras zvejai nepieciešamā materiāli tehniskā bāze.

Jaunās saimnieciskās dzīves radītās izmaiņas visma-zāk skārušas Friedniekgalciemu un Papes Ņoņuciemu. Mūs-dienu ciema vidus daļā uzceltas dažas jaunlaiku saimniecī-bas un dzīvojamās ēkas (arī zvēru ferma). Vecās ēkas re-montējot, lietoti jaunie jumta seguma materiāli, ēku sīk-daļas (durvis, logu rāmji, apdares apmales) nokrāsotas eļļas un emaljas krāsām. Apbūves pamatdaļa 8 - 9 km gara-jā cīemā ir 70 līdz 100 gadu vecas un pat vecākas zvej-nieku sētu ēkas, kā arī 20. gs. 20. - 30. gadu jaunsaim-niecību celtnes. Niedru jumti, lēzenais kāpu valnis, kas šķīr jūrmalu no zaļām pļavām un iekoptiem laukiem, priežu mežs ar rūsganu smilgu pļavām ciema ziemeļdaļā, bērzu, melnalkšņu, vītolu, ceriņu, jasmīnu un citu dekoratīvo krūmu stādījumi ap zvejnieku sētām, Papes ezera līdzenie un ar niedrām un grīslī stipri sīzaugušie krasti - tāda ir ciema diezgan vienmuļā, tomēr ļoti zaļā ainava. Jādōmā, ka tajos laikos, kad ciema ļaudis vairāk domāja par zveju, bet mazāk - par laukkopību, apkārtnes ainavā galvenokārt dominēja pelēko smilšu krāsa, kā tas redzams, piemēram, Jūrmalcīemā.

Papes cīems pēc plānojuma ir izklaidus cīems. Sētas te veidotas gan pēc vienpagalma sistēmas, kad dzīvojamā māja novīetota pagalma vienā malā, gan pēc divpagalmu sis-tēmas, dzīvojamajai mājai atrodoties sētas centrā starp abiem pagalmiem. Divpagalmu sēta biežāk konstatēta turīgā-ko zvejnieku mājās. Saimniecības ēkas abos gadījumos vis-

bležāk novietotas tā, lai izveidotu no jūras vējiem aizsargātus pagalmus ("Beķeri", "Ezermaļi", "Lurķi" u. c.).

Dzīvojamās ēkas parasti novietotas ar pretistabu un maltuvi pret jūru, t. i., ēku novietojums ir perpendikulārs meridiānam. Tādējādi ziemā dzīvojamās istabas vismazāk pakļautas jūras vējiem un tikai siltākajā gada laikā izmantojamā pretistaba kalpo kā savdabīgs gaisa "buferis" apkurināmo telpu siltuma saglabāšanai.

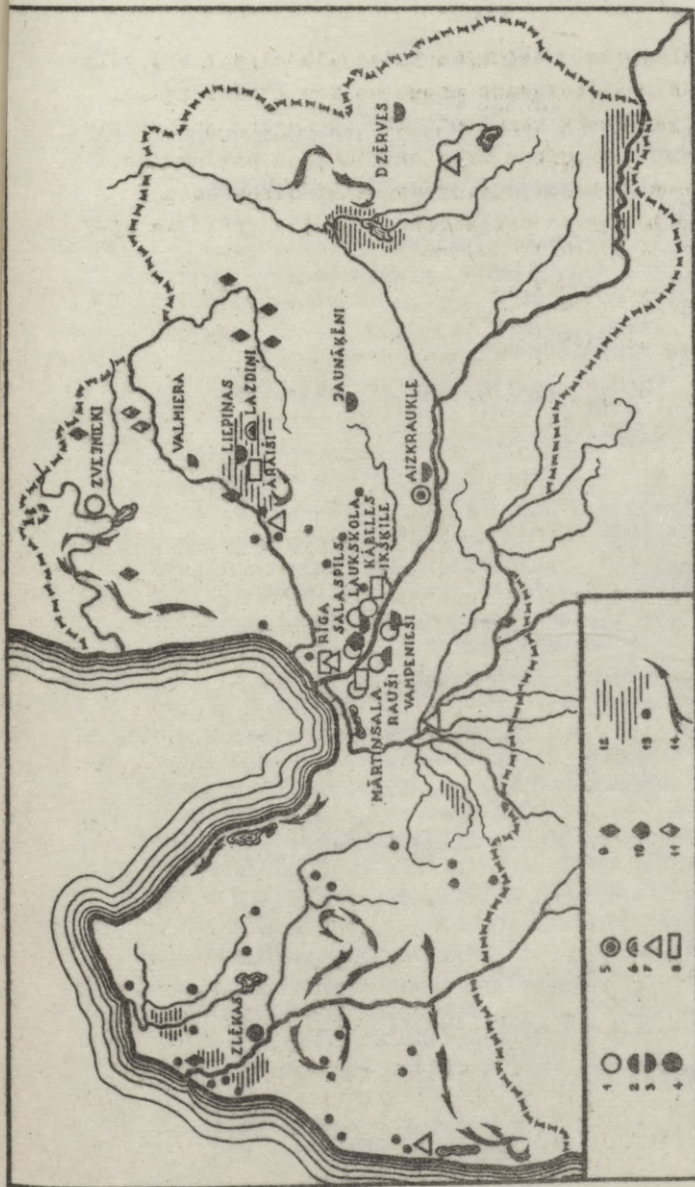
Senajām dzīvojamajām ēkām raksturīga trīsdalīga plānojuma ar Rietumlatvijai tipisko namu un mūrsto apvalkdūmeni celtnes centrā, no kura kurināja dzīvojamās telpas krāsni. Mūsdienās visās mājās apvalkdūmeņa vietā izbūvēta virtuve. Bēniņos redzami apvalkdūmeņa paplašinājumi, kas balstās uz pārseguma sijām. Izbūvējot virtuvi, pārbūvēja arī namu: pusē no tā izveidoja virtuvi, bet otra puse kļuva par vējtveri dzīvojamajai ēkai dienvidu pusē piebūvētajai verandai, kam izeja ir uz t. s. tiro pagalmu. Dzīvojamā istaba vēlākā laikā visās mājās ar dēļu sienu un durvīm sadalīta divās daļās.

Ēku būvniecībai izmantotie kokmateriāli - apzāģētie vai tēstie taisnstūra šķērsgriezuma balķi, sijas, spāres un citi elementi - darināti galvenokārt no vidēja izmēra kokiem. Lielāko tiesu lietotas gropētu statņu konstrukcijas ar taisnstūra šķērsgriezuma balķu līmenisku pildījumu. Izmantoti arī no jūras izskaloti būvkoki un balķi, kuru izmēri ir dažādi. Zvejniekiem iegādāties lietaskokus ēku būvei nav bijis vienkārši, tāpēc ēku ārpusē un istabās redzami dažādi materiāli.

Ekspedīcija atzina par piemērotu jaunas muzeja ekspozīcijas veidošanai "Lurķu" zvejnieka sētas dzīvojamo māju un Nidas zvejnieka dūmistabas ekspozīcijas papildī-

nāšanai - "Tiklenieku" zvejnieka sētas divtelpu klēti. Abu objektu iegādāšanās jautājums prasa galīgo atrisinājumu.

Ekspedīcijas darba rezultātā muzejs ieguva ap 500 zinātnisko materiālu vienību, tajā skaitā ziņu pierakstus, objektu zīmējumus, shēmas, fotonegativus, kinosižetus, zvejnieku mājas iedzīves priekšmetus, zvejas rīkus un apģērbus.

ARHEOLOGU UN ETNOGRĀFU 1972. ĢADA EKSPEDĪCIJAS LATVIJAS PSR TERITORIJĀ

1 - apmetne; 2 - uzkalniņu kapi; 3 - lidzenais kapulauks; 4 - pilskaļns; 5 - pilskaļns ar apmetni; 6 - uzkalniņš ar akmeņu loku; 7 - strādnieku dzīves veids un pilsēctematu etnogrāfiskie pētījumi; 8 - mūra pils; 9 - individuāli veiktie pētījumi; 10 - skanstes; 11 - skolēnu etnogrāfiskās prakses; 12 - arheologu apzināšanas ekspedīcijas; 13 - Baltijas vēsturiski etnogrāfiskajam atlasam veiktie pētījumi; 14 - etnogrāfu tematisko grupu maršruti.

S A T U R S

Arheologija

J. A p a l s, Z. A p a l a. Āraišu arheoloģiskās ekspedīcijas izrakumi 1972. gadā	3
J. A p a l s. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Cēsu rajonā	11
M. A t g ā z i s. Izrakumi Valmierā	14
M. A t g ā z i s. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Zemgalē 1972. gadā	17
A. C a u n e. Arheoloģiskās liecības par pirmatnējo zemes līmeni un reljefu Vecrigā	19
A. C a u n e. Rīgas arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1972. gadā	23
J. D a i g a. Kābeļu apmetne	30
J. G r a u d o n i s. Ērgļu Jaunākēnu kapulauks	34
J. G r a u d o n i s. Senā Ikšķiles baznīca un 1972. gadā tajā veiktie pētījumi	39
J. G r a u d o n i s. Daugērpils HES zonas arheoloģisko pieminekļu apzināšana 1972. gadā	42
I. L o z e. Arheoloģiskās apzināšanas darbi Lubānas zemienē 1972. gadā	44
E. M u g u r ē v i č s. Arheoloģiskie izrakumi Mārtiņsalā 1972. gadā	47
E. M u g u r ē v i č s. Kurzemes ekspedīcijas darbs 1972. gadā	50
K. P e l d a. Saulkrastu 15. ga. Livonijas monētu un rotas lietu depozīts	52
A. S t u b a v s. Izrakumi Salaspils Zviedru skanstē 1972. gadā	54
E. Š n o r e. Vampniešu - Raušu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1972. gadā	59
V. U r t ā n s. Senā pilsēta un ciems Latvijas teritorijā agrajā feodālismā	63
V. U r t ā n s. Aizkraukles arheoloģiskās ekspedīcijas 1972. gada darba rezultāti	66
A. V a s k s. Aizsardzības izrakumi Dzērviņu kapulaukā Ludzas rajonā	71
F. Z a g o r s k i s, I. Z a g o r s k a. Arheoloģiskie izrakumi Zvejnieku II apmetnē	72

A. Z a r i ņ a. Izrakumi Salaspils Laukskolā 1972. gadā	76
A. Z a r i ņ a. Salaspils Laukskolas lībiešu ciems (izrakumu rezultātu kopsevilcums)	81

Antropoloģija

R. D e ņ i s o v a. Baltu ciltis m. ē. I gadu tūkstotī (pēc antropoloģijas datiem)	85
R. G r ē v e r e. Latvijas teritorijas pamatiedzīvotāju zobu uzbūves īpatnības (7. - 19. gs.)..	87

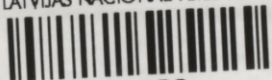
Etnogrāfija

A. A l s u p e. Arheoloģisko un etnogrāfisko materiālu izmantošana mūsdienu daļamatniecībā	90
A. A p s i t i s. Madonas rajonā veiktā etnosocioloģiskā pētījuma mērķis un metode	94
S. C i m e r m a n i s. Zveja Daugavā Aizkraukles-Krustpils posmā 19. gs. otrajā pusē un 20. gs.	97
S. C i m e r m a n i s. Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfijas sektora 1972. gada ekspedīcija	99
S. C i m e r m a n i s, V. K r o n i s. Valkas l. vidusskolas skolēnu etnogrāfiskā prakse	104
L. D u m p e. Kurzemes kroņa muižu dokumenti par zemnieku saimniecības ēkām 19. gs.	109
V. K r o n i s. Centrālā Vidzeme - nozīmīgs kokamatniecības centrs Latvijā 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā	113
M. K u p l a i s, E. V ē v e r i s. Papildinājums topošajai Latgales sādžai Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā	117
A. P ē t e r s o n s. Vepsu <u>ojud</u> un latviešu <u>alus</u>	121
I. P r i e d i t e. Livesciema sēta Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā	123
H. S ū n a. Ķekatās lēkšana un ķekatu senās horeogrāfiskās norises	126
Z. V i t o l s. Zvejnieku ciems pie Baltijas jūras	128

ZINĀTNISKĀS ATSKAITES SESIJAS
MATERIĀLI
PAR ARHEOLOGU, ANTROPOLOGU UN ETNOGRĀFU
1972. GADA PĒTIJUMU REZULTĀTIEM

Redaktors S. L e v i. Korektore M. C a u n e.
Tehniskā redaktore M. Ķ i m e n e.
Parakstīts iespiešanai 1973. g. 30. martā.
8,5 iespiedloksnes; 6,61 izdevn. loksnes.
Metiens 600 eks. JT 06090. Maksā 40 kap.
Izdevniecība "Zinātne" Rīgā, Turgejeva
ielā 19. Pasūtījums Nr. 47. Latvijas PSR ZA
Fundamentālās bibliotēkas rotaprints Rīgā,
Komunālajā ielā 4.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0306024720

